

”Minä olen vain neiti Öhöm Talonmies” – Toiseus Hilja
Valtosen romaanissa *Neiti talonmies*

Linda Lehtonen
Pro gradu -tutkielma
Kotimainen kirjallisuus
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen
laitos
Turun yliopisto
Huhtikuu 2021

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos /

Humanistinen tiedekunta

LEHTONEN, LINDA: ”Minä olen vain Neiti Öhöm Talonmies” – Toiseus Hilja Valtosen romaanissa *Neiti talonmies*

Pro gradu -tutkielma, 84 s.

Kotimainen kirjallisuus

Huhtikuu 2021

Keskityn tutkielmassani tarkastelemaan toiseuden tematiikan ilmenemistä Hilja Valtosen romaanissa *Neiti talonmies* (1954). Tutkielmani keskipisteenä on romaanin päähenkilö Irja Sassi. Romaanissa toiseus näyttäytyy jatkuvana liikkeenä, jossa toisaalta Irjaa toiseutetaan ja toisaalta hän itse pyrkii aktiivisesti ulos tarkkarajaisista kategorioista. Samalla Irjan toimintaa leimaa myös taistelu omaa toiseutumista vastaan ja halu saavuttaa subjektin asema.

Lähestyn toiseutta intersektionaalisesta näkökulmasta ottaen huomioon sen, että jokainen edustaa useampaa valtaa antavaa tai vallan puutteelle altistavaa kategoriaa. Irjan edustamista kategorioista huomioin erityisesti nousukkuuden, sukupuolen ja evakkouden. Irja päätyykin tarkkareunaisten luokitusten ulkopuolelle lähes kaikilla elämänalueillaan. Nousukkaana Irja on viiteryhmätön, mikään kyläyhteisön ryhmittymistä ei ota Irjaa jäsenekseen. Tarkastelen Irjan nousukkuutta sosiologi Pierre Bourdieun käsitteiden avulla. Sosiaalisen, kulttuurisen ja taloudellisen pääoman käsitteet auttavat hahmottamaan Irjan sosiaalista liikkuvuutta ja juuttumista eri sosiaalisten asemien väliin.

Myös Irjan naiseus nähdään poikkeuksellisenä. Suurikokoista ja talonmiehen työtä tekevää Irjaa pidetään miehekkäänä. 1950-luvun kontekstissa hän on siis sekä sukupuolensa että sen ilmentämisen takia toiseutettu. Analysoin sukupuolen toiseuttavaa vaikutusta hyödyntämällä muun muassa Simone de Beauvoirin teorioita.

Osin Irjan toiseutuminen on tietoista, mutta katson toiseutumisen saavan alkunsa evakkouden kokemuksesta. Irja alkaa ajatella, ettei tule koskaan sopeutumaan kyläyhteisöön ja alkaa tuottaa epätyypillisenä pidettyä toimintaa ja valintoja.

Avainsanat: Hilja Valtonen, toiseus, intersektionaalisuus, nousukkuus, kulttuurinen pääoma, taloudellinen pääoma, sosiaalinen pääoma, habitus, sukupuoli, kunnia, evakkous

Sisällys

1 JOHDANTO	2
1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, aineisto ja tutkimuskysymykset	2
1.2 Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet	4
2 NOUSUKKUUS – MISTÄ SE MUODOSTUU JA MITEN SE TOISEUTTAA	10
2.1 Päiväkirjaromaani – tilikirjaromaani – kirjeromaani	10
2.2 Pääoman lajit aseman määrittäjinä.....	15
2.2.1 Taloudellinen pääoma.....	15
2.2.2 Kulttuurinen pääoma.....	17
2.2.3 Sosiaalinen pääoma.....	21
2.3 Miljööön symbolinen merkitys	25
2.4 Nimitykset ja asema	28
2.5 Ammattina talonmies	31
2.5 Habituksen vaikutus ulkoiseen olemukseen ja käytökseen.....	33
2.6 Poliittiset valintatapumukset – tai niiden puuttuminen.....	38
3 TOINEN JA NAINEN.....	42
3.1 Sukupuolen määrittely: ruumis ja habitus.....	43
3.2 Uljas amatsooni – häirintä ja kunnia.....	47
3.3 Äidin ja tyttären suhde – toiset toisilleen.....	52
3.4 Työssäkäyvä sinkkunainen – annos subjektiutta, annos toiseutta.....	54
3.5 Parisuhdemarkkinat – kuka on toinen?	57
3.5.1 Kauhein kohtalo: nainen, jota kukaan ei rakasta.....	58
3.5.2 Irja, Kaarina ja Anna.....	62
3.5.3 Irja ja Rehtori	66
4 AIKANSÄ LAPSİ JA SILTI TOINEN.....	72
4.1 Evakkous ja karjalaisuus.....	72
4.2 Toiseudesta irti pyrkiminen	79
5 LOPUKSI.....	83
Lähteet	85

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohdat, aineisto ja tutkimuskysymykset

Hilja Valtosen romaanissa *Neiti talonmies* (myöhemmin NT, 1954) keskeiseksi teemaksi nousee päähenkilö Irja Sassin ulkopuolisuuden tunne ja se, miten häntä on mahdotonta sijoittaa tarkkarajaisiin identiteettikategorioihin. Niin Irjan sosiaalinen asema yhteisössä kuin sukupuoli-identiteettikin loikkii määritelmien välillä rajaten hänet ryhmien ulkopuolelle. Silti Irja on myös sotien jälkeiselle ajalle tyypillinen nuori: evakkotaustainen ja sotaorpo. Näiden kategorioiden tyypillisyydestä huolimatta myös karjalaisuus ja vanhempien puuttuminen altistavat Irjan monenlaiselle kaltoinkohtelulle ja hyljeksinnälle.

Juuri Irjan henkilöhahmon tapa edustaa yhtä aikaa tyypillisyyttä ja epätyypillisyyttä on kiehtova ilmiö. 1930-luvulla syntyneenä jälleenrakennusajan nuorena naisena Irjalle on tarjolla erilaisia rooleja kuin sotia edeltävän ajan naisille. Urakeskeisempi elämäntapa ja pitkälle kouluttautuminen alkavat olla nuoren naisen ulottuvilla, mutta samalla tilanne on niin uusi, etteivät kaikki ole siihen tottuneet. Irjan kaltaisiin ihmisiin suhtaudutaan siis kuin he olisivat poikkeuksia, vaikka he ovatkin melko tyypillisiä sukupolvensa edustajia. Sukupolven tapa toimia uranuurtajina luokin illuusion epätavanomaisuudesta, sillä he eivät näytä sopivan jo olemassa oleviin kategorioihin vaan ovat mahdollisesti luomassa uusia yhteisöön sijoittumisen tapoja.

Vaikka *Neiti talonmies* käsittelee hyvin spesifiä aikakautta ja ihmisryhmää, on se silti tematiikoiltaan tuore ja käsittelee asioita, jotka herättävät yhä kiihkeää keskustelua. Evakko-Irjan kohtelu rinnastuu kysymyksiin pakolaisten asemasta yhteiskunnassa, ja seksuaalista häirintää vastaan päähenkilö puolustautuu reilun puoli vuosisataa ennen me too -liikettä. Samalla myös koulutusinflaatio on ilmiö niin 1950-luvun kuin 2020-luvun Suomessakin, eikä liikkuminen sosiaalisesta asemasta toiseen ole mutkatonta.

Tematiikkojensa laajuudesta huolimatta *Neiti talonmies* ei ole juuri herättänyt tutkijoiden kiinnostusta. Valtosen tuotanto näyttääkin kärsineen 1900-luvun loppupuolelle asti ajanvietekirjallisuuden maineestaan. Hänen teoksensa ovat saaneet suuren suosion lukijoiden keskuudessa, mutta kesti kauan, ennen kuin ne alkoivat saada huomiota akateemisessa maailmassa. Maria-Liisa Nevalan (1989) toimittamassa

kirjallisuushistoriassa ”*Sain roolin johon en mahdu*” – *Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja* on ensimmäisiä tunnetumpia tieteellisiä tekstejä, joissa Valtosen romaaneja sivutaan. Valtosen tuotantoa käsittelevässä tutkimuksessa onkin korostunut naiseuden ja feministisyyden tematiikka. Petra Klintrup (2011) on tehnyt tohtorinväitöskirjansa Valtosen kirjallisuudesta naisviihteenä, ja muutamia pro gradu -tutkielmat, kuten historiantutkimus *Miss moderni: naiskuva Hilja Valtosen romaaneissa 1920- ja 1930-luvulla* (Kytönen 1998), keskittyvät teoksiin juuri naiskuvien tuottajina ja naiskirjallisuutena. Luokan näkökulmasta Valtosta on tutkinut Anna Tuukkanen (2009) artikkelissaan ”Pukinjalalla koreasti: yhteiskunta-asemien tuottaminen Hilja Valtosen romaanissa *Nuoren opettajattaren varaventtiili*”.

Neiti talonmies on tutkinut Elina Arminen (2017) artikkelissaan ”’Avioliitto on nykyaikana huono liikeyritys’ – Jälleenrakennusajan talous ja rakkauden mahdollisuudet Hilja Valtosen Neiti talonmiehessä”. Hän peilaa teosta 1950-luvun jälleenrakennusaikaan ja lähestyy teosta kulttuuripoeettisesti. Vaikuttaakin siltä, että romaani on yhtä ulkopuoliseksi jäänyt kuin päähenkilönsä. *Neiti talonmies* on Valtosen romaaneista vähiten tutkittujen ja huonoiten lukijoiden huomiota saaneiden joukossa. Tutkielmani teoreettisen viitekehyksen vuoksi on nimenomaan olennaista nostaa esiin myös vähemmälle huomiolle jääneitä teoksia; käytän tutkielmassani sosiologisia ja feministisiä teorioita. Näiden tutkimussuuntausten lähtökohdista tehty tutkimus ottaa usein kohteekseen perinteisen tutkimuksen marginalisoimia lajeja (Malmio 2011, 188), jollaiseksi myös *Neiti talonmies* ajanvietekirjallisuutena voidaan lukea.

Kristiina Malmio onkin tuonut esiin, miten populaarikirjallisuus määritellään usein huonommaksi kuin arvostettu korkeakirjallisuus. Hänen mukaansa tutkijan ennakkoluulot voivat siis vaikuttaa tutkimuksen tuloksiin; jos tutkija on valmiiksi asennoitunut lukemaan tutkimuskohteensa alempiarvoiseksi ja tiettyjä kaavoja noudattavaksi, hän voi päätyä tekemään kaavamaista tutkimusta. Näin ollen tämä suhtautumistapa ylläpitää jaottelua ”hyvän” korkeakirjallisuuden ja ”huonon” ajanvietekirjallisuuden välillä. (1996, 28–29, 44.) Romaanin laji on tutkielmani kannalta olennainen, mutten ajattele sen määrittävän, mitä teemoja teos voi sisältää ja kuinka taitavasti romaani niitä pystyy käsittelemään.

Neiti talonmies sijoittuu sotien jälkeisen ajan Suomeen. Tarina alkaa vuodesta 1945, jolloin 15-vuotias sotaorpo Irja menettää äitinsäkin, ja vuokraemäntä yrittää huijata hänen omaisuutensa. Irjan opettaja, ”opettajaneiti”, saa kuitenkin pelastettua Irjan ja lupaa ottaa

tämän kasvatikseen. Myöhemmin Irjalle paljastuu, että myös opettaja haluaa vain hyötyä hänestä taloudellisesti. Aikuistuttuaan Irja saa pestin keskikoulun talonmiehenä ja alkaa pyrkiä sosiaaliseen nousuun säästämällä ja opiskelemalla. Oma paikkaansa yhteisössä hän ei silti tunnu löytävän vaan jää jatkuvasti määritelmien ulkopuolelle. Irjan uskollisena kumppanina on kuitenkin päiväkirjaksi laajeneva tilikirja, johon tehdyistä merkinnöistä romaani koostuu.

Käsittelenkin tutkielmassani sitä, miten nousukkuus, sukupuolikategoriat, evakkous ja sotaorpous vaikuttavat Irjan elämään. Tutkimuskysymyksenäni on, miten eri kategorioihin ja niiden ulkopuolelle sijoittuminen ilmenee Irjan henkilöahhossa. Tutkin, miten esimerkiksi sukupuoli ja sosiaalinen tausta toisaalta tuovat toiminnan mahdollisuuksia ja toisaalta poissulkevat niitä ja millainen sukupolvensa edustaja Irja on. Lähestyn tutkimusongelmaa tarkastelemalla, miten erilaiset luokkastatukset ja sukupuolikategoriat ilmenevät ja risteävät hahmossa sekä millaiselle kohtelulle sotaorpous ja evakkous hänet altistavat.

1.2 Teoreettinen viitekehys ja keskeiset käsitteet

Hypoteesini on, että sotienjälkeisen ajan naisena Irja ei löydä itselleen paikkaa valmiiksi määritellyistä kategorioista; toinen maailmansota on muuttanut lopullisesti elämäntapoja ja maailmaa, joten 1930-luvulla syntyneet naiset eivät enää mahdu naisille ennen sotaa tarjottuihin rooleihin. Oletan, että Irjan tilannetta voidaan teoretisoida hyödyntämällä teorioita toiseudesta. *Toinen* on käsite, jonka avulla voidaan määrittää yhteisö, ”me”, näyttämällä sille vastakohta. Toiseus on siis aina jotain tunnusmerkkistä; kategoria ”me” nähdään neutraalina, kun taas toinen on jotain ”meistä” poikkeavaa. Esimerkiksi miessukupuolta on pidetty prototyyppisenä ihmisenä siinä missä naissukupuoli on ollut jotain alempiarvoisena nähtyä. Samalla on kuitenkin otettava huomioon toiseuden käsitteen suhteellisuus, sillä jokainen on itselleen toimiva subjekti, ”minä”, joka kuuluu ”meihin”, kun taas muuhun ryhmään kuuluvan kukin määrittelee toiseksi. Tähän muuhun ryhmään kuuluva taas näkee itsensä subjektina ja ryhmänsä ulkopuoliset toisina. (de Beauvoir 1949, 11–13.) Käytän termiä toinen ilmaisemaan toiseutetun henkilöahhmon ulkopuolisuutta, marginaalisuutta, epätyypillisyyttä ja alistettua asemaa. Termiä toiseus käytetään niin feministisessä kuin sosiologisessakin teoriassa (Sevänen 2011, 40). Toiseksi määrittämisellä, *toiseuttamisella*, taas tarkoitetaan yksilön tai ryhmän

määrittämistä itseä tai norminmukaisena pidettyjä ihmisiä huonommaksi (Hänninen 2013, 10).

Toiseutta teoretisoidessa on kuitenkin vaarana nähdä maailma kahtiajakautuneena binaarisiin vastakohtiin, jolloin saatetaan päätyä luomaan ryhmistä yksipuolisia kuvia. Jotkut toiseuden tutkijat ovat pyrkineet välttämään tämän ongelman tarkastelemalla eroja tuottavien kategorioiden yhteisvaikutusta tekemällä intersektionaalista tutkimusta. (Löytty 2005, 173–174.) Myös minä lähestyn toiseutta intersektionaalisesta näkökulmasta huomioiden sen, että jokaiseen yksilöön vaikuttaa useampia toiseuttavia tai valtaa tuovia kategorioita, kuten sukupuoli ja etnisyys (Ilmonen 2011, 5).

Tutkin siis toiseuden tematiikkaa käyttämällä feminististä termiä intersektionaalisuus ja intersektionaalista metodologiaa. Intersektionaalisuudella kuvataan, miten ihmisen minuus muodostuu useista osista, kuten sukupuolesta, etnisyydestä, yhteiskuntaluokasta ja kansallisuudesta. Ihminen kuuluu siis useaan kategoriaan yhtä aikaa, ja nämä kategoriat voivat antaa yksilölle valtaa tai altistaa sen puutteelle. Intersektionaalinen tutkimus tarkastelee, miten henkilön minän eri osat vaikuttavat yhdessä ihmisen elämään. Taustalla on ajatus siitä, että identiteetin osat vaikuttavat yhdessä enemmän kuin osiensa summa. (Ilmonen 2011, 1–3.) Esimerkiksi etnisyytensä ja sukupuolensa toiseuttama ihminen on hierarkioissa haavoittuvammassa asemassa kuin pelkän sukupuolensa tai etnisyytensä toiseuttama.

Intersektionaalisen metodologian avulla pystyn tarkastelemaan, miten eri kategoriat risteävät Irjan henkilöhahmossa. Näin voin huomioida mahdollisimman tarkasti, miten sukupuoli, nousukkuus ja etnisyys vaikuttavat yhdessä hahmon toiseutumiseen. Intersektionaalisesti tutkitaan useammin moninkertaisesti toiseutuneita kuin moninkertaisesti valtaa saaneita tutkimuskohteita (Ilmonen 2011, 5). Irjan edustamien kategorioiden, kuten (yhteisön epätyypillisenä pitämän) naiseuden, sosiaaliseen nousuun pyrkivän työväenluokkaisuuden ja karjalaisen evakkouden vaikutukset altistavatkin vallan puutteelle. Silti jokainen identiteetti on intersektionaalinen, sillä jokaisen identiteetti koostuu monista osista (mt. 13). Näin ollen intersektionaalisuuden käsitteen avulla pystyn tutkimaan myös sitä, milloin ja miten Irja saavuttaa valtaa ja pääsee irti toiseudestaan.

Toiseuden vastakohtana käytän subjektin termiä, joka niin ikään on niin sosiologisessa kuin feministisessäkin tutkimuksessa käytetty käsite. Perusmerkitykseltään subjekti tarkoittaa toimijaa, kokijaa ja identiteetin omaavaa ihmistä. (Steinby 2011, 103–104.)

Subjekti on kuitenkin samalla tavalla suhteellinen ja siten ongelmallinen käsite kuin toiseuskin. Jokainen on itse kokeva ja tekevä, ja jokaisella on identiteetti. Kukin on siis omassa elämässään subjekti. Käytänkin tutkielmassani käsitettä subjekti viitatessani ihmiseen, joka saa valtaa ja käyttää toimijuutta yhteisössä, ei vain omassa elämässään.

Identiteetin osat ovat monimutkaisia, esimerkiksi ”rotua” tai sukupuolta ei voida käsittää binaarisesti (Ilmonen 2011, 14). Tutkielmassani liitän intersektionaalisuuden käsitteeseen sen, miten eri kategoriat risteytyvät Irjassa. Irjan hahmossa yhdistyvät eri sukupuolille tyypilliset piirteet, ja hänen pyrkimyksensä sosiaaliseen liikkuvuuteen taas tekee hahmosta nousukkaan, joka ei sijoitu yksiselitteisesti mihinkään yhteiskuntaluokkaan. Lea Rojola määrittelee nousukkaan kansan ihmiseksi, joka pyrkii sivistyneistöön ja pois omista lähtökohdistaan. Samalla termi viittaa jatkuvaan liikkeeseen, siihen, ettei nousukas saavuta lopullista päämääräänsä, vaan joutuu jatkuvasti pyrkimään siihen. (Rojola 2009, 12–13.) Irjassa on useammalle luokalle tyypillisiä kulttuurisia, taloudellisia ja sosiaalisia piirteitä, jotka tekevät hänen identiteetistään sekoittuneen.

Lähestyn tutkimuskysymyksiäni tutkimalla romaanin sisäistä maailmaa sosiologisen ja feministisen kirjallisuudentutkimuksen teorioin ja käsittein. Molemmat tutkimussuuntaukset risteävät toisiaan, joten en voi vetää tarkkaa rajaa suuntauksien välille. Esimerkiksi intersektionaalista tutkimusta tehdään sekä feministisessä että sosiologisessa tutkimusperinteessä (Ilmonen 2011, 2). Myös esimerkiksi luokka- ja sukupuolikategoriat ovat erottamattomasti yhtä aikaa läsnä sekä aineistossani että työssäni.

Sosiologinen kirjallisuudentutkimus perustuu ajatukseen siitä, että kirjallisuus on sosiaalisesti määräytyvää, eli siihen vaikuttavat esimerkiksi tekstin ulkopuoliset arvot ja hierarkiat. Siksi kirjallisuutta tulisi tulkita suhteessa sitä ympäröivään yhteiskuntaan. (Sevänen 2011, 12.) Tutkimus jakautuu kirjallisuutta yhteiskunnan kautta tutkivaan ja yhteiskuntaa kirjallisuuden kautta tutkivaan sosiologiaan (Ruohonen 2011, 82). Kirjallisuustieteellinen kirjallisuussosiologia keskittyy tulkitsemaan teoksen sisäistä maailmaa siinä missä sosiologia tutkii kirjallisuutta instituutiona (Sevänen 2011, 37–38). Keskityn tekemään kirjallisuustieteellistä kirjallisuussosiologista tutkimusta tulkitsemalla tekstin sisäistä yhteiskuntaa hyödyntäen sosiologian termejä.

Teen tutkielmani bourdieulaisten luokkakäsityksen lähtökohdista. Bourdieun mukaan luokat ovat todellisia vain symbolisella tasolla. Ei siis voida ajatella, että teoreettisilla käsitteillä, kuten työväenluokka, keskiluokka ja yläluokka, olisi sellaisenaan vastineita

todellisessa maailmassa. Luokka muuttuu todelliseksi vasta silloin, kun ryhmä ihmisiä järjestäytyy ajamaan asiaansa eli silloin, kun luokka tulee tietoiseksi itsestään. Bourdieu kritisoikin marxismin objektivistista ajatusta siitä, että luokka olisi löydettävissä sellaisenaan maailmasta. (Roos 1987, 19.) Tutkielmassani luokan käsitteen teoreettisuus kaksinkertaistuu, sillä tutkin fiktiivisten hahmojen avulla tehtyjä representaatioita luokkien edustajista. Sovellan Bourdieun teoriaa romaanin maailmaan, jossa omasta luokastaan vaikuttavat olevan tietoisia työväenluokka ja keskiluokka. Näin ollen lähestyn tutkimuskysymyksiä keinotekoisesta kaksinapaisesta luokkajärjestelmästä. Siinä työväenluokkaa edustavat ennen kaikkea fyysisesti raskasta työtä tekevät ja vähän koulutetut ja keskiluokkaa taas korkeammin koulutetut ja koulutustaan vastaavaa työtä tekevät. Irja taas sijoittuu liikkeeseen näiden kahden ääripään välille.

Bourdieulaisissa teorioissa yhteiskunnat koostuvat ihmisten välisistä suhteista, asemasta suhteessa muihin. Tähän hän viittaa käsitteellä sosiaalinen tila. Yhteiskuntaluokat muodostuvat näiden tilojen toimijoista, jotka tottuvat toimimaan oman luokkansa olosuhteiden mukaan. Etäisyys muihin asemiin ja sijainti sosiaalisessa tilassa määrittävät ryhmien väliset hierarkiat. Esimerkiksi keskiluokka sijoittuu sosiaalisessa tilassa työväenluokan ja ylempien luokkien väliin. Yksilön sijoittumista sosiaaliseen tilaan määrittävät hänelle kertyneiden pääomanlajien suhteet ja kokonaismäärä. (Bourdieu 1994/1998, 14–18.)

Määrittelen siis Irja Sassin luokkaidentiteettiä ja asemaa Bourdieun termien, taloudellisen, kulttuurisen ja sosiaalisen pääoman avulla. Taloudellinen pääoma on henkilön sellaista omaisuutta, jolla on rahallista arvoa. Kulttuurinen pääoma taas on esimerkiksi ihmisen harrastuksia ja kuluttamaa kulttuuria. Sosiaalinen pääoma tarkoittaa ihmissuhteita, kuten sukulais- ja ystävyysuhteita, mutta myös verkostoitumalla saatuja yhteyksiä. (Kauranen & Lahikainen 2016, 59.) Tutkielmassani pääoman lajeilla on kaksi merkitystä. Käytän pääoman lajeja määrittääkseni, kuka Irja on ja missä asemassa hän on yhteisössä. Samalla katson pääoman lajien liittyvän kiinteästi myös toiseuden tematiikkaan; pääoman puute voi altistaa toiseudelle siinä missä hyödyllisen pääoman omistaminen voi avata toimijuuden mahdollisuuksia. Katson Irjan kaiken toiminnan vaikuttavan hänen omistamiinsa pääomiin ja myös pääomien vaikuttavan kaikkeen, mitä Irja on. Näin ollen on mielekästä tarkastella sekä Irjan nousukkuutta, sukupuolta että evakkoutta pääoman lajien läpi.

Hahmon identiteetin ja olemuksen ilmenemistä pystyn tutkimaan habituksen käsitteen avulla. Termillä viitataan siihen, miten ihminen omaksuu muiden oletukset itsestään osaksi persoonaansa. Näin ollen ihminen tietää, millaisena toiset häntä pitävät ja alkaa tuottaa sen mukaista toimintaa, elämäntapaa ja olemusta. (Bourdieu 1986, 298–299.) Tutkielmassani käytän habituksen termiä laajassa merkityksessä; määrittelen habituksen läpäisevän koko henkilön minuutta, ulkomuotoa ja käytöstä.

Sosiologisen kirjallisuudentutkimuksen tapaan myös feministinen kirjallisuudentutkimus tulkitsee tekstejä yhteiskunnallisesta näkökulmasta ja tutkii valtarakenteita teksteissä (Malmio 2011, 118). Yhdistän Bourdieun tutkimuksiin Beverley Skeggsin ja muiden Bourdieun teorioita hyödyntäneiden feminististen tutkijoiden sukupuolen merkityksen paremmin huomioon ottavia teorioita. Skeggs suhtautuu Bourdieu'hun osin kriittisesti, mutta myös ammentaa tämän teorioista. (Skeggs 2006/2008, 7.) Tutkielmani kannalta tärkeimmiksi nousevat Skeggsin teoriat kunniakäsityksistä. Hänen mukaansa kunniallisuuden määritelmä on niin keskiluokkainen, ettei työväenluokkaisen naisen ole mahdollista olla täysin kunniallinen. Toisaalta taas työväenluokan naiset ovat kyseenalaistaneet saamaansa rappiollisuuden leimaa luomalla vaihtoehtoisia ajattelutapoja. (Skeggs 2004/2014, 30.) Kun puhutaan Irjasta, joka on näiden kahden ryhmittymän välillä, saadaan vielä monipuolisempi kuva henkilöhahmon kunniallisuudesta ja siihen vaikuttavista asioista. Tutkielmassani yhdistän kunniallisuuden myös kysymyksiin siitä, minkälaiset liitot ovat soveliaita. Samalla tarkastelen, miten henkilöhahmoa voidaan toiseuttaa tämän kunniallisuutta epäilemällä ja miten Irja pyrkii subjektiuteen puolustamalla kunniaansa. Sukupuolen olemusta lähestyn hyödyntämällä habituksen käsitettä. Näen, että habituksen ohjaamalla käyttäytymis- ja kulutusvalinnoilla voidaan ilmentää sosioekonomisen aseman lisäksi myös sukupuolta.

Tutkielmassani puhun kuin kaksijakoinen sukupuolijärjestelmä vastaisi todellisuutta ja kategoriat ”nainen” ja ”mies” olisivat sellaisenaan löydettävissä maailmasta, vaikka ajatustapa on teoreettinen. Strategisen essentialismin mukaan sukupuolista voi puhua väliaikaisesti essentialistisesti, kun näin toimimalla pyritään vähentämään sukupuolten välistä epätasa-arvoa (Rossi & Isomaa 2013, 11). Aineiston miljöön ja julkaisukontekstin vuoksi on tutkimuseettisesti otettava huomioon lisäksi se, millaisia nimityksiä ihmisryhmistä käytetään. Romaanissa käytetään rasistisia sanoja ja nykyaikana pejoratiivistuneita nimityksiä, joten näitä ilmaisuja käytän vain lainatessani suoraan romaanin tekstiä.

1930–1950-luvuille sijoittuva aineisto ei muiltakaan osin ole suoraan verrattavissa nykyhetken tilanteeseen, joten hyödynnän Laura Kolben ja Katriina Järvisen teosta *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde* lähteenä 1900-luvun puolenvälin Suomesta. Teos antaa myös materiaalia *Neiti talonmiehen* kulttuurisien erityispiirteiden huomioimiseen: esimerkiksi Bourdieun ja de Beauvoirin teorit toimivat parhaiten ranskalaisessa kontekstissa ja Skeggsin brittiläisessä. Kolben ja Järvisen huomiot taas kertovat, millaisia erityispiirteitä 1900-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa on.

Tutkielmani aluksi kartoitan, mistä seikoista Irjan nousukkuus muodostuu, ja millaisia vaikutuksia omaisuudella ja kuluttamisella on hänen elämäänsä. Tämän jälkeen tarkastelen, miten Irjan naissukupuoli ja toisaalta maskuliinisten elementtien sekoittuminen naissukupuoleen vaikuttavat. Viimeisessä luvussa analysoin sotien jälkeisen ajan Suomessa yleisten kategorioiden, sotaorpouden ja evakkouden merkityksiä. Samassa luvussa tarkastelen myös sitä, miten Irja pyrkii irti omasta toiseutumisestaan.

2 NOUSUKKUUS – MISTÄ SE MUODOSTUU JA MITEN SE TOISEUTTAA

Luokan toiseuttavaa vaikutusta tarkasteltaessa törmätään ongelmaan: mikään luokka-asema ei ole varsinaisesti sen toiseutetumpi kuin muukaan. Toiseuden käsitteen suhteellisuus korostuu sosioekonomisista asemista puhuttaessa: alaluokka on yläluokalle toinen, yläluokka taas alaluokalle. Voidaan kuitenkin katsoa, että huonompi sosiaalinen ja taloudellinen asema liittyy usein muutoinkin alistetumpaan ja siten toiseutetumpaan asemaan. Ylempi sosioekonominen asema taas tuo valtaa ja toiminnan mahdollisuuksia, subjektiutta. Toiseutta teoretisoidessa ”köyhä” nähdäänkin yleensä ”rikasta” toisempana (Hänninen 2013, 10). Luokkakategorian jäsenet luovat kuitenkin oman viiteryhmänsä, jonka jäsenet näkevät toisensa vertaisinaan, ja jolle kategorian ulkopuoliset ovat toisia. Simone de Beauvoirin mukaan esimerkiksi työläiset voivat luoda itsestään kuvan ”meinä”, jolloin muista luokista tulee toisia (1949/1980, 14). ”Luokka” käsitteenä sisältääkin ajatuksen useammasta samantyyppisessä sosiaalisessa, taloudellisessa ja kulttuurisessa asemassa olevasta henkilöstä. Siksi kiinnitän *Neiti talonmiehessä* huomioni siihen, miten juuri nousukkuuden aiheuttama luokkakategorioiden ulkopuolelle jääminen toiseuttaa. Vaikka sosiaalinen nousu on ollut yleinen ilmiö 1900-luvun Suomessa (Järvinen 2019a, 169), se ei näyttäydy sellaisena romaanin maailmassa.

2.1 Päiväkirjaromaani – tilikirjaromaani – kirjeromaani

Ja minä päätin. Että. Koska erikoisluonteet pitävät päiväkirjaa ja tilikirjaa, niin minä myös pidän, että minusta täytyy kerran tulla sen ansiosta yhtä kunnioitettu ja jämerä ja rikas kuin Jyväskylän Tuomas-isäntä. Ja etenkin pidän päiväkirjaa, ettei kukaan saa minua tietämättäni jymäyttää toista kertaa. (NT 7)

Irjan tarina alkaa hänen äitinsä kuolinpesän jakamisesta. Irjan vuokranantajat, Tirroset, yrittävät huijata hänen omaisuutensa vuokrasaatavina. Kylältä Irjan avuksi saapuvat opettajaneiti ja Tuomas-isäntä, mutta ongelmaksi muodostuu se, ettei Irjan äiti ole kirjoittanut maksamiaan vuokria muistiin. Tuomas alkaa valittaa siitä, etteivät naiset

ymmärrä pitää kirjaa tapahtumista, vaikka nämä käyvät yhtä pitkään kansakoulua kuin miehetkin. Opettajaneiti kuitenkin sanoo sanat, jotka vaikuttavat Irjaan koko romaanin ajan: ”Harvat miehetkään pitävät päiväkirjaa tai tilikirjaa yksityisestä elämästään edes almanakan laidassa. Sellainen on erikoisluonteiden hommaa. Se kehittää ja kasvattaa sekä vie muutamia ihmisiä pitkälle elämässä.” (NT 5) Pyrkimykset päätyä erikoisluonteeksi leimaavatkin koko Irjan tarinaa. Hän työskentelee sosiaalisen nousun eteen, muttei suostu omaksumaan ylempien luokkien elämäntapaa sellaisenaan. Taustaltaan Irja on työväenluokkainen, mutta haluaa erottautua muista työläisistä ja myös häpeää lähtökohtiaan. Myös sukupuoltaan Irja tuottaa muiden näkemyksen mukaan – ja jopa omasta mielestään – erikoisesti. Toisaalta hän on nainen ja osaa luoda illuusion äärimmäisestä naisellisuudesta käyttäytymisellä ja ehostautumisella. Suuren osan ajasta hän kuitenkin tuottaa hyvinkin maskuliiniseksi miellettyä olemusta, joka saa monen pitämään häntä jopa miehenä. Luvun alun päiväkirjakatkelmassa onkin huomattava, että Irja asettaa esikuvakseen juuri Tuomas-isännän; hän haluaa päästä miehen asemaan, ajan naiselle tarjoamat roolit eivät riitä Irjalle. Jos menestyminen on mahdollisempaa maskuliinisena, on pyrittävä maskuliinisuuteen. Epätavallisuus tekee Irjasta erikoisluonteen, joka erikoisuudessaan nähdään toiseutena.

Irja alkaa kirjoittaa tilikirjaa kehittyäkseen haluamansalaiseksi yksilöksi, mutta samalla hänellä on käytännöllisempikin pyrkimys. Hän tahtoo elämänvaiheiden sekä tulojen ja menojen kirjaamisen avulla päästä etenemään elämässä ja välttää huijatuksi tulemisen. Romaani muodostuu Irjan tekemistä tilikirjamerkinnoista, mikä tekee teoksesta parodisen version päiväkirjaromaanista. Päiväkirjaromaanit ovat minä-muodossa kirjoitettuja päiväkirjan tyyliä mukailevia romaaneja (Tieteen termipankki, Päiväkirjaromaani, luettu 3.4.2020). Suurin osa Valtosen tuotannosta on luokiteltu ajanvietekirjallisuudeksi, ja tälle lajityypille onkin tyypillistä itsensä ironisointi (Malmio 1999, 290). Valtosen monet teokset, kuten *Nuoren opettajattaren varaventiili* (1926) ja *Poikamiestyttö* (1966), ovat *Neiti talonmiehen* tapaan päiväkirjaromaaneja. Irjan tarinassa rahan merkitys kerronnassa korostuu kuitenkin koomisuuteen asti. Siinä missä edellä mainittujen romaanien sankarittaret puivat päiväkirjoissaan ihmissuhteitaan, tunteitaan ja uraansa, Irja kertoo tilikirjassaan korostuneesti rahasta. Hän kirjaa työtehtäviään, opiskelujaan, tulojaan, menojaan ja säästöjään muistiin.

Rahanhimo on vanhojen ihmisten sielun pyyteitä. Himoni perusteella minä olenkin vanhaksi syntynyt, sillä olen aina yrittänyt kartuttaa pankkitiliäni. Nyt minulla on säästöinä 100 000 mk ja kuitenkin sanon Kiven Sakkeuksen lailla: Miksei kaksisataatuhatta? (NT 72–73)

Yhdelle Valtosen nousukkaisimmista sankarittarista keskeisintä elämässä näyttävätkin olevan taloudelliset seikat. Irja siis asemoi itseään luokkakategorioihin kirjoittamalla. Toisaalta Irjan köyhät lähtökohdat näkyvät siinä, miten hänen on ajateltava rahaa enemmän kuin henkilön, joka voi luottaa pärjäävänsä taloudellisesti. Toisaalta taas tilikirja on väline sosiaaliseen nousuun, Irja on painanut mieleensä opettajan sanat siitä, miten päiväkirjan pitäminen voi viedä pitkälle elämässä. Tapahtumien kirjaaminen antaa Irjalle kontrollin omasta taloudesta ja elämästä edistään hänen pyrkimyksiään päästä keskiluokkaan.

Päiväkirjaromaanin kerrontamuoto vaikuttaa myös laajemmin tarinan tulkintaan. Lukijalle syntyy harha luotettavasta kerronnasta, sillä perinteisesti päiväkirjan ajatellaan olevan sisällöltään tunnustuksellinen. Lukija voi siis olettaa tarinan sisäisen kirjoittajan puhuvan totta, sillä omassa päiväkirjassa valehteleminen tuntuu sotivan tekstin tarkoitusta vastaan. (Ks. Tuukkanen 2009, 61.) Päiväkirja- ja kalenterimerkintöjen luotettavuus kyseenalaistetaan kuitenkin jo romaanissa itsessään. Tuomaksen, opettajaneidin ja Tirrosten alkaessa selvittää Irjan äidin väitettyjä velkoja he tutkivat Tirrosten kalenterimerkintöjä.

Minä sopotin opettajaneidille, ettei almanakassa ollut itsenäisyyspäivänä mitään merkkejä äidin veloista, eikä kenenkään veloista. Tirronen oli kirjoittanut jälkeen päin. (NT 13)

Kuolinpesän jakajat uskovat kuitenkin mustaa valkoisella lähes sokeasti. Sen sijaan Tirrosten suullisia kertomuksia poltetuissa kalentereissa olleista merkinnöistä tai Irjan sanoja siitä, ettei tämän äiti jättänyt vuokriaan maksamatta, ei huomioida. Tilanne tuo konkreettisesti esiin sen, että myös yksityisinä pidetyissä tekstilajeissa valehteleminen on täysin mahdollista. Näin romaani itse tuo eksplisiittisesti esiin päiväkirjatekstien liikkumisen tunnustuksellisuuden ja valheen välimaastossa. Kohtauksen sijoittaminen heti Irjan tilikirjan alkuun on kuin varoitus lukijalle: jos siis Tirroset valehtelevat kalenterissaan, mistä tietää, kirjoittaako Irjakaan täyttä totta?

On huomioitava myös, että jo pelkästään minä-kertojan näkökulma on väkisinkin niin suppea, ettei mitään kokototuutta päiväkirjaromaanista voida lukea (ks. Tuukkanen 2009, 61). *Neiti talonmiehessä* on Irjan tekstien lisäksi vain hänen kirjeenvaihtotoverinsa nimimerkki Ahtojään lyhyitä kirjeitä, ja kaikki romaanin tapahtumat suodattuvat Irjan katseen läpi. Tekstin luotettavuuteen vaikuttaa siis myös se, että tarjolla on pääosin vain Irjan näkökulma. Tämä voi selittää sitä, miksi monet henkilöhahmot näytetään ehkä

liioitellun huonossa valossa. Vaikka Irja toiseutuukin romaanin maailmassa, kirjoittamalla hän ottaa kaikkein ylimmän valta-aseman kuvaillessaan ympäristönsä ihmisiä. Usein Irja pyrkii toiseuttamaan muita juuri huumorin avulla. Huumori ei ole tyypillisin tapa toiseuttaa, sillä se on tulkinnanvaraista eikä siten yleensä tarjoa selkeää jakolinjaa ”meidän” ja ”muiden” välille. Tavallisesti kuitenkin esimerkiksi pilkan kohdistaminen toiseen on toiseuttamisen väline. Muun muassa kaskuissa kuulijalle tarjotaan ensisijaisesti paikkaa naurajan ja pilkkaajan puolella, hauskojen kertomusten tarkoituksena on siis pitää pilkan kohdetta toisena. Huumori on myös siitä ovela tapa ylläpitää rajalinjoja, että sitä on vaikea vastustaa järkiperusteiden avulla. (Korhonen 2013, 303–305.) Omasta elämästä kirjoittaminen taas pyrkii usein korjaamaan kirjoittajan kokemia kolhuja (Klintrup 2011, 79). Ristiriitatilanteissa Irjankin päiväkirja tarjoaa lukijalleen positiota, jossa tämä asettuu Irjan puolelle ja tarpeen tullen muita henkilöitä vastaan. Irja ikään kuin kostaa kokemansa loukkaukset näyttämällä kilpailijansa ja pilkkaajansa liioitellun ankarien linssien läpi. Huomioitavaa on kuitenkin, ettei tämä välttämättä aina toimi; lukija voi myös ärsyntyä johdattelusta ja kääntyäkin Irjaa vastaan.

Irja itsekkin myöntää hairahduksensa juoruiluun, kun tarkoituksena olisi pitää asiallista tilikirjaa. ”Tilikirjastani näyttää paisuvan juorukalenteri”, Irja huomauttaa itselleen kuvailtuaan työpaikkansa henkilökuntaa. Päiväkirjalle tavallisemmat merkinnät näyttäytyvät Irjalle aluksi niin poikkeuksellisina ilmiöinä, että niiden epätyypillisuus on kirjoitettava esiin. Kun korjatakseen repsahduksensa ”juorukalenterin” tyyliin hän kirjoittaa taulukon lokakuun tuloistaan. Romaani venyttää niin tilikirjan kuin päiväkirjankin käsitteitä. Tyypilliseksi päiväkirjaromaaniksi teos sisältää paljon listauksia raha-asioista, mutta tavalliseksi tilikirjaksi se sisältää aivan liikaa kaikkea muuta kuin tuloja ja menoja. Muutos tilikirjasta päiväkirjaksi ilmoitetaan suoraan lukijalle. Irjan ”suomen maisteri” ehdottaa hänelle päiväkirjan pitämistä kirjoitustaidon kehittämiseksi, jolloin Irja ilmoittaa tilikirjan käyvän päiväkirjasta kun hän vain lisää paperia samoihin kansiin. (NT 98) Toisaalta on huomioitavaa, ettei kirjan sisältö tai tyyli juuri muutu, vaikka Irja alkaakin kutsumaan tekstiään päiväkirjaksi.

Neiti talonmies kyseenalaistaa ajatusta romaanimuodostaan vielä kerran Irjan aloittaessa kirjeenvaihdon, jolloin teos saa kirjeromaanin piirteitä. Kirjeromaanit ovat yhden tai useamman henkilön kirjeistä koostuvia romaaneita (Tieteen termipankki, Kirjeromaani, luettu 7.4.2020). Irja alkaa kirjoittaa nimimerkki J.J. Ahtojälle salanimellä Kaarina

Wale. Kuten tilikirjassa ja päiväkirjassa, myös kirjeissä korostuvat pyrkimykset sosiaaliseen nousuun. Irja aloittaa kirjeenvaihdonkin kehittääkseen kirjoitustaitoaan ylioppilaskirjoituksia varten, ja lisäksi Ahtojää maksaa hänelle 1000 markkaa jokaisesta kirjeestä. (NT 98–102) Vaikka romaanissa onkin kirjeromaanin piirteitä, katson, että kirjeromaanin laji esiintyy vain päiväkirjaromaanin sisällä, sillä Irja kertoo liittävänsä päiväkirjaan kopiot kirjeistään. (NT 99) Romaanissa on siis pikemminkin laji päiväkirjaromaanin lajin sisällä kuin kaksi lajia tai kokonainen muutos kirjeromaaniksi – etenkin kun kirjeet ja päiväkirjamerkinnot vuorottelevat tekstissä.

Päiväkirja tuo pohdittavaksi myös sen, milloin Irja itse kirjoittaa tietynlaista kuvaa tapahtumista ja milloin taas puhutaan puhtaasti kirjailijan valinnoista. Päiväkirjamerkintöjä kirjoittava minä-kertoja voi päättää, millaisen kuvan antaa tapahtumista, mutta ei voi juuri vaikuttaa siihen, millaisia asioita tapahtuu. Toisinaan siis voidaan nähdä Irjan itse kirjoittavan omaa toiseuttaan, toisinaan taas ilmiöt tulevat tekstiin Irjasta riippumatta.

Kokonaisuutena päiväkirja- ja kirjeromaani päästää lukijan lähelle päähenkilöminäkertojaa. Päiväkirjamuoto saa tekstin kuulostamaan intiimiltä (Tieteen termipankki, Päiväkirjaromaani, luettu 3.4.2020). Samalla päiväkirjat ovat kerrontatavoiltaan intensiivisiä: lukija saa vaikutelman siitä, että kokee tapahtumat sitä mukaa kuin ne tapahtuvat teoksen maailmassa (Popkin 2009, 3). *Neiti talonmiehessä* lukija pääsee elämään mukana myös Irjan aikuistumisessa ja kehitymisessä. Irja aloittaa kirjoittamisen 15-vuotiaana, jolloin hänen tekstissään on sellaisia kielioppivirheitä, joita hän ei vanhempana tee. Vuorosanoihin teini-ikäinen Irja lisää ylimääräisiä että-sanoja. ”Jyväskyläisen Tuomas-isäntä rykäisi ja sanoi: Että. Onkos opettajaneiti erikoisluonne?” (NT 5) 17-vuotiaana hän alkaa käyttämään teksteissään vuorosanaviivaa ja kielioppisääntöjen mukaista tapaa merkitä vuorosanoja.

- Tulen englantilaiseen sukuuni. Isäni-isä [sic] oli englantilainen merikapteeni, sanoin niin, että kuului yli häärahvaan. (mt. 23)

Myös nuoremman Irjan tekstien puhekielisyydet, kuten ”Me mentiin kaikki Tirrosen mökille”, katoavat. (mt. 12) Lisäksi karjalaisesta puheenparresta Irjalle periytynyt mie-pronimi jää pois hänen teksteistään. Toisaalta tekstien kirjakielistyminen tapahtuu sitä mukaa kun Irja vanhenee, toisaalta sitä mukaa kun hän työskentelee sosiaalisen nousun eteen. Kirjakielen normien hallinta kehittyy Irjan opiskellessa ja kuluttaessa kulttuuria ja

on näin yhteydessä nousukkuuden tematiikkaan.

Sekoittunut laji – päiväkirja-, tilikirja- ja kirjeromaani – rinnastuu Irjan habituksen sekoittuneisuuteen. Irjan tavoin myös hänestä kertovan romaanin laji yhdistelee piirteitä ja pakenee rajoja. Irja ilmoittaa haluavansa päästä erikoisluonteeksi juuri päiväkirjan ja tilikirjan pitämisen avulla, joten luontevaa onkin, että myös romaani on lajiltaan erikoinen. Tämä erikoisluonteeksi pyrkiminen leimaakin koko Irjan tarinaa ja toimintaa.

2.2 Pääoman lajit aseman määrittäjinä

Neiti talonmiehessä yhteiskuntaluokka ei määrity yksiselitteisesti esimerkiksi henkilöhahmon tulotason tai varallisuuden mukaan, vaan sitä määrittävät myös monet sosiaaliset ja kulttuuriset seikat. Tämän takia Irja voidaan nähdä sekoituksena eri luokkakategorioita: toisilla osa-alueilla hänet voidaan nähdä ylempään luokkaan kuuluvana, muut seikat taas määrittävät hänet työväenluokkaan. Romaanin pääomaa luokan määrittäjänä onkin mielekästä tutkia sosiologi Pierre Bourdieun tavoin kolmeen lajiin, taloudelliseen, sosiaaliseen ja kulttuuriseen, jaoteltuna. Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen, miten eri pääomanlajien laatu, kasaantuminen ja puute asemoivat Irjaa eri luokkiin. Samalla esimerkiksi valinnat kuluttaa tietynlaista kulttuuria ja käyttää rahaa kietovat pääomanlajit ja habituksen yhteen. Näissä alaluvuissa taustoitan sitä, mistä seikoista Irjan luokkakategoria ja nousukkuus muodostuvat, jotta voin käsitellä sosiaaliseen tilaan sijoittumisen vaikutuksia olettamaani toiseutumiseen. Olen jakanut luvut karkeasti pääoman lajien mukaan, vaikka romaanin pääomat risteävät jatkuvasti toisiaan.

2.2.1 Taloudellinen pääoma

Taloudellisen pääoman merkitys korostuu juuri sosiaaliseen liikkuvuuteen pyrkivän sankarittaren tarinassa. 1900-luvun suomalaisessa kirjallisuudessa nousukashahmojen pyrkimyksenä on ennen kaikkea sivistyminen. Taloudellinen asema saattaa parantua koulutuksen avulla, mutta rahallinen menestys ei ole ajalle tyypillisen nousukashahmon ensisijainen tavoite. (Rojola 2009, 12.) Irja on nousukashahmona poikkeuksellinen, sillä hänen pyrkimyksensä on ensin kerryttää säästöjä. Halu sivistyä herää vasta myöhemmin. Alkusysäys Irjan sosiaaliselle liikkuvuudelle on kokonaan irti kouluttautumisesta: hän alkaa myydä opettajaneidiltä salaa tekemiään hartiahuiveja. (NT 22) Alkuun hän siis

hankkii rahaa käsitöillä, tavallisesti myös ajan matalasti koulutettujen naisten hallitsemilla taidoilla.

Raha ei ole Irjalle statussymboli, jota olisi tarkoitus esitellä. Päin vastoin alkuun taloudellinen menestys on pakko pitää salassa opettajaneidiltä, jonka mielestä raha on ”kaiken pahan alku ja juuri”. Irja toteaa ironisesti, että tätä pahan lähdettä tarvitaan, joten hänen on tienattava salaa. ”Perintökirstuni salalokerossa on 3250 mk. Käsilaukussani on vain 62 mk.” (NT 23) Tarinassa toistuukin, miten Irjalla on enemmän säästöjä kuin hän antaa muiden ymmärtää. ”En ole niin köyhä ja ihmisten armoilla kuin miltä näyttää”, hän kirjoittaa jo teini-ikäisenä tilikirjaansa kerrottuaan saaneensa säästöön 48 219 markkaa. Muutaman vuoden kuluttua Irja arvioi rahojensa ja tavaroidensa arvoksi 1 006 186 markkaa. ”Olen miljonääri tällä hetkellä, vaikkei sitä tyhmempi heti huomaa”, hän kirjoittaa kuivan humoristisesti. (NT 241) Huumori tekstiin syntyy siitä, miten harva uskoisi, että koulun lattiaa on lakaisemassa miljonääri.¹ Samalla omaisuus suhteutuu koomisesti Irjan omaan kokemukseen asemastaan ja elämäntavastaan. Luokkaa määriteltäessä olennaista ei ole yksin pääoma, vaan miten se on saavutettu. Miljonääriksi tuleminen on vaatinut Irjalta säästämistä ja kovaa työtä. Hengästyttävät talonmiehen työpäivän kuvaukset tuntuvat olevan Irjan tapa todistella lukijalle, miten jokainen penni on ansaittu. Tyypillisen työpäivänsä Irja kertoo aloittavansa kuudelta aamulla ja lopettavansa kello 21:n jälkeen. Lisäksi Irja tekee oman työnsä ohessa keikkatyötä muiden pelloilla tai kutsuilla tarjoilijana. Työn ohessa Irja kutoo yhä myyntiin hartiahuiveja, ja jos kahta tehtävää voi tehdä yhtä aikaa, Irja tekee. (NT, 138–140)

Irja tuo esiin kuitenkin myös sen, ettei ole realistista olettaa, että hän pystyisi loppuikänsä jatkamaan yhtä kovaa tahtia. Juuri tämä ajatus tuntuu olevan sysäys Irjan halulle sivistyä ja kouluttautua.

Tietenkin minä nyt vielä jaksan, kun olen nuori ja vahva kuin hevonen. Entäs sitten, kun tulen vanhaksi? Opettajan työpäivä sujuisi leikiten, raihnaa talonmies pantaisiin työllisyystöihin lumenluontiin. (NT 91–92)

Katkelmassa Irja tyrmää ajatuksen siitä, että talonmiehelläkin voisi olla enemmän vapaa-aikaa, jos hän vain itse päättäisi tyytyä asemaansa. Irjan on siis käytännössä pakko

---

¹ Vuoden 1953 rahasumma 1006 186 markkaa vastasi vuonna 2019 33 209,95 euroa (stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin). Irjan omaisuuden kokoa arvioitaessa on siis huomioitava toisen maailmansodan jälkeinen inflaatio: Irja on saanut kerättyä suurehkon omaisuuden, mutta miljonääri-ilmaus voi olla harhaanjohtava.

opiskella työnsä ohessa turvatakseen tulevaisuutensa, kyseessä ei ole ainoastaan oma halu ryhtyä nousukkaaksi ja sivistyä. Samalla Irja tuo ilmi sen, että ruumiillinen työ edellyttää tekijältään vahvaa ja nuorta ruumista. Vaikka Irjaa hyljeksitäänkin hänen isokokoisuutensa takia, siitä on kuitenkin myös hyötyä työssä. Ruumiillinen suorituskkyky muotoutuu Irjalle rahaksi vaihdettavaksi omaisuudeksi, taloudelliseksi pääomaksi.

Myös kulutustottumukset luovat osaltaan Irjan luokkaidentiteettiä ja ovat mahdollistaneet säästöjen kertymisen. Kirja ilmentää kulutusyhteiskuntaa sillä, miten Irja haluaisi kuluttaa. ”Mieleni tekee omaa polkupyörää, suksia, hiihtopukua ja muodikasta talvitakkia, jotka kenties rahoillani saisin”, Irja haaveilee, mutta ei uskalla toteuttaa unelmiaan. (NT 31) Irja käyttääkin toistuvasti sitä, mitä hierarkiassa ylempänä olevilta jää jäljelle. Asuessaan opettajaneidin luona Irja saa hänen vanhoja vaatteita käyttöönsä (mt. 47) ja opettajan poisheittämistä vaatteista Irja kutoo kangaspuilla mattoja pohtien, mitä opettaja ajattelisi, jos tietäisi Irjan tehneen arvokkaita tekstiilejä hänen roskistaan. (mt. 52) Myöhemmin taas Irja muokkaa Rehtorin vanhasta hatusta itselleen sopivan. Myös Irjan kuluttama viihde on sitä, mikä ei kelpaa muille: Suomessa järjestettyihin Olympialaisiin Irja pääsee koulun opettajakunnan luopuessa lipuistaan Espanjanmatkan takia. (mt. 179) Kertomalla ostokäyttäytymisestään Irja korostaa säästäväistä luonnettaan ja hierarkiassa alhaista asemaansa. Samalla Irjan kulutustottumukset kuitenkin tähtäävät säästämiseen ja siten parempaan asemaan pääsemiseen. Kulutustottumuksetkaan eivät siis sido Irjaa yksiselitteisesti mihinkään luokka-asemaan vaan liikkeeseen kategorioiden välille.

Romaanissa taloudellinen pääoma on luokan määrittäjänä monimutkainen rakennelma, jonka perusteella Irjassa voidaan nähdä piirteitä sekä työväenluokkaisuudesta että keskiluokkaisuudesta. Verrattain suuren omaisuutensa ansiosta Irja voidaan nähdä keskiluokan jäsenenä, mutta kulutustottumukset ja tapa suhtautua rahaan määrittävät Irjan työväenluokkaan. Näin ollen taloudellinen pääoma risteää sosiaalisen pääoman kanssa: vailla kunnollisia sosiaalisia turvaverkkoja elävä Irja ei uskalla kuluttaa, sillä huonossa taloudellisessa tilanteessa hän ei voi odottaa apua keneltäkään.

2.2.2 Kulttuurinen pääoma

Kulttuurista pääomaa Irjalla sen sijaan on, ja myös se korostaa Irjan luokkaidentiteetin sekoittuneisuutta. Esimerkiksi arvostetun kulttuurin kuluttaminen ja kielitaitoisuus

viittaavat sivistyneistöön. Opettajaneidin kasvattina Irja saa opiskella kieliä ja käydä konserteissa. Opettajaneiti esimerkiksi majoittaa kesäksi ruotsalaisen ystävänsä, ”Frökenin”, ja amerikkalaisen ystävänsä, ”Missin”, luokseen, jotta hän itse sekä Irja saisivat keskusteluharjoituksia. Irjan aseman takia muut hahmot eivät kuitenkaan oleta hänellä olevan laajaa sivistystä. Irjan toimiessa tarjoilijana kahvikutsuilla, vieraat esimerkiksi puhuvat Irjasta ruotsiksi luullen, ettei hän osaa kieltä. Irja kuitenkin ymmärtää häntä loukkaavan keskustelun, muttei halua paljastaa itseään alkamalla itsekin puhua ruotsiksi. (NT 75-76) Sama tapahtuu Irjan lainatessa koulun kirjastosta *Northanger Abbey*.

– Onko neiti Öhöm Talonmies nähnyt Northanger Abbeyta? Rehtori kysyi. Tietysti olin nähnyt, toivottavasti ei vain herra Rehtori sitä näkisi taskustani, jonne sen sujautin. Lihasopan kiehuessa voi näet lukea englantia ja kutoa hartiahuivia, niin tulee mukavasti hoidettua yhtäikaa virka, opinnot ja sivutulot.

Pistin kädessäni olevan pyyhkeen taskuun suojelemaan kirjaa pahansuovilta katseilta.

– Ketäs nyt on ruvettu tuolla nimellä haukkumaan? Kysyin viisaasti.

– Äts! Se on kirja – englantilainen. Kadonnut hyllyltä, tuhahti Rehtori harmistuneena. (NT 162-163)

Ammattinsa takia Irjan ei uskota osaavan vieraita kieliä, jotka näyttäytyvät kirjassa tärkeinä sivistyksen mittareina. Kirjan tapahtuma-aikana, 1940- ja 1950-luvuilla, vieraita kieliä osasivat lähinnä vain pidemmälle kouluttautuneet. Koulun opettajille talonmiehen kirjallisuusharrastus ja kielitaito ovat siten poissuljettuja vaihtoehtoja. Rehtorikin ottaa kirjaimellisesti Irjan ironian tämän esittäessä, ettei tiedä, mikä *Northanger Abbey* on. Samalla Rehtori tuottaa itsestään sivistyneempää kuvaa suhteessa Irjaan lisäämällä tauon jälkeen, ettei kirja ole mikä tahansa, vaan vieraskielinen. Irja siis asettaa lukijan silmissä Rehtorin koomiseen valoon, mies tuo kielitaitoaan esiin Irjalle tietämättä myös tämän osaavan englantia. Samalla lukijan silmissä horjuu käsitys siitä, ketä toiseutetaan. Rehtori määrittää Irjaa toiseksi, kun taas Irja ottaa tekstissään Rehtoria ylemmän aseman pilkkaamalla tätä. Samalla voidaan huomata Irjan ajatusten ristiriitaisuus: hän itse pitää alempiaan sivistymättöminä, mutta on kuitenkin valmis nauramaan Rehtorille, joka samalla tavoin pitää Irjaa itseään sivistymättömämpänä. Toisaalta Irjan ja Rehtorin välisessä kilpailussa on nähtävissä myös piirteitä romanttisen kirjallisuuden konventioista, joissa pääpari on ensin kilpailuasetelmassa.

Samalla katkelma myös osoittaa sen, mikä hinta sivistyksellä on Irjan asemassa olevalle: hän tekee kolmea asiaa yhtä aikaa, eikä kirjan lukemiseenkaan ole omaa aikaa, vaan osa

opintoja. Multitaskaaminen on osaltaan myös performatiivista, jolla Irja tuottaa eri luokkien piirteitä sekoittavaa identiteettiään. Aikaisemmin Anna Tuukkanen on tuonut esiin, että myös Valtosen *Nuoren opettajattaren varaventiilissä* henkilöhahmojen asemaa tuotetaan juuri performatiivisuuden avulla (2009, 61). Lukiessaan vieraskielistä teosta Irja toimii keskiluokkaisesti, ja käsitöitä ja ruokaa tehdessään hän tekee tyypillisesti ajan työläisnaiselle kuuluvia töitä. Monen asian tekeminen yhtä aikaa onkin romaanissa toistuva rakenne. Nousukkuuttaan Irja korostaa harrastamalla monenlaista kulttuuria samalla kertaa.

Äiti piti minua näppäränä kutojana, kun kudoin hänelle ja itselleni puseron. Nyt tiedän, että näppärän sormet kutovat, silmät lukevat kirjaa, korvat kuuntelevat radiota ja kieli vaihtaa vaikutteita opettajaneidin kanssa. (NT 17)

Juuri sivistymisen vuoksi Irja on nuorena valmis jäämään opettajaneidin luo työhön pienellä palkalla. Päästyään muiden pelloille töihin, Irja huomaa, että on tienannut kuudessa viikossa yhtä paljon kuin opettajaneidin luona kahdessa vuodessa. Irja kuitenkin pohtii, että on mieluummin sivistyneessä seurassa huonolla palkalla kuin sivistymättömien kanssa ja tehden hyvää tiliä. (mt. 19) Irjan pohdintojen pohjavireenä on kuultavissa tietty halveksunta sivistyneistöön kuulumattomia kohtaan, Irja ei tahdo olla kuin työväki, ja kulttuurisen pääoman avulla hän saa rajattua itsensä työväenluokan ulkopuolelle. Hän on vakaasti sitä mieltä, että on mieluummin ”yksin koululla neitinä kuin taloissa palvelijain joukossa”. (mt. 16) Vielä vuosien kuluttua Irja on tyytyväinen, ettei lähtenyt isompien rahojen perässä opettajaneidin luota. (mt. 85) Irja itse ei siis näe itseään osana työväenluokkaa, vaan tausta on hänelle vain lähtökohta, josta hän pyrkii pois.

Sivistyksen suuresta merkityksestä huolimatta taloudellinen ja kulttuurinen pääoma törmäävät tarinassa yhteen Irjan pohtiessa opettajaneidin luo jäämisen järkevyyttä. Konflikti kärjistyy opettajaneidin lähtiessä kylästä mennäkseen naimisiin ja pyytäessä Irjaa antamaan tämän perintökirstun hänelle. Irja kieltäytyy sekä antamasta että myymästä perintökalleuttaan, mutta opettajaneiti vetoaa antaneensa Irjalle ”henkisiä arvoja, jotka vastaavat monin kerroin arkkua”. Tilanne päättyy riitaan, mutta Irja saa pitää arkkunsa. (NT 40) Irjan tulkinnan mukaan hän on kuitannut kiitollisuuden velkansa opettajalle työllä. Irjan ja opettajan tulkinnat siis törmäävät yhteen: opettajaneiti näkee sivistyksen arvokkaampana siinä missä Irja kokee tekemänsä tuottavan ja konkreettisen

työn yhtä arvokkaana kuin opettajalta saamansa sivistyksen. Kulttuurisen ja taloudellisen pääoman välinen kilpailu tuntuu muuttavan Irjan aiempaa arvopohjaa. Luvattuaan tehdä päivittäin maksua vastaan Rehtorille aamupalan Irja on tyytyväinen. ”Mieluummin palkallinen palvelijatar kuin palkaton kasvatti”, hän miettii aivan toisin kuin nuorempana. (mt. 67)

Romaani näyttää myös puhtauden eräänlaisena pääomana, joka risteää kaikkia pääomanlajeja. Siistillä olemuksella ja kodilla voi osoittaa tietynlaista elintasoja ja elämäntapaa sekä samalla se voi helpottaa kontaktien luomista. Kotona siisteys muodostuu omistettavaksi pääomaksi. Romaanissa lika ja puhtaus liittyvät erottamattomasti toiseuteen. Tyypillisesti ajattelussa toiset määritetään likaisiksi ja ”me” puhtaaksi (Hänninen 2013, 16). Irja ja hänen äitinsä Katri tekevätkin eroa itsensä ja vuokranantajien välille korostamalla omia siistimpiä elintapojaan. Sodan loputtua Sassit tietävät, etteivät enää pääse palaamaan kotiinsa, joten äiti myy hevosensa ja ostaa hetekan, sillä Tirrosten omistamassa sängyssä on luteita. (mt. 9) Irja myös korostaa Tirrosten kalentereiden olevan karpästen ja torakoiden sotkemia. (mt. 12) Tirroset alistavat Sasseja näiden karjalaisuuden takia, mutta Sassit halveksivat Tirrosten epäsiisteyttä. Kumpikin perhe yrittää toiseuttaa toista ja pitää oman asemansa hierarkiassa ylempänä. Myös opettajaneidin luona asuessaan Irja arvostaa kotinsa ja vaatteiden ”äärimmäistä puhtautta”. Hän korostaa eroa itsensä ja ”sivistymättömien” ihmisten välillä. Irjan silmissä kyläläiset näkevät vain Irjan pienen palkan siinä, missä Irja osaa arvostaa puhtautta ja sivistynyttä seuraa. Puhtaan elinympäristön ja hyvän henkilökohtaisen hygienian määrittymistä statussymboliksi selittää myös romaanin miljöö. Vielä 1950-luvun Suomessa juokseva vesi saati sitten esimerkiksi suihku tai pyykinpesukone kotona eivät olleet itsestäänselvyys. Ylipäättään siis mahdollisuudet ylläpitää siistiä olemusta olivat sosiaalisesti erottelevia tekijöitä.

Samalla kun kodin ja ulkomuodon siisteys ovat tapoja erottautua työväenluokasta, töissä siivoojan ja talonmiehen tehtävät sitovat kuitenkin Irjan osaksi työväenluokkaa. Irjan ja hänen äitinsä töissä korostuu puhtauden merkitys pääomana, jota pystytään tuottamaan; siivoustyössään he käytännössä myyvät tuottamaansa siisteyttä. Vaikka siivoaminen mielletään usein toiseuttavaksi työtehtäväksi (Käyhkö 2006, 16–19), hyvin tehty työ on Irjalle ylpeydenkin aihe.

Äiti pääsi koululle siivoojaksi ja lämmittäjäksi, kun Tirrosten mökki oli

koulun aidan vieressä. Äiti siivosi paremmin kuin kukaan muu ennen häntä. (mt. 9)

- Kuulkaahan Laina-rouva. Minä en ole samanlainen talonmies kuin edeltäjäni. Meillä on siisteydestä eri käsitykset, se teidän pitäisi ymmärtää. (mt. 76)

Juuri edeltäjien päihittäminen näyttäisi olevan onnistuneen suorituksen mitta. Irja kokee pystyvänsä tuottamaan enemmän, nopeammin ja parempaa siisteyttä. Koulun suursiivouksenkin Irja haluaa suorittaa yksin, vaikka edeltäjä palkkasi sitä varten apulaisia.

Puskin töitä viikon yksikseni. Tuhatmarkkasen annan hänelle, joka perintöpölyä löytää sormustimenkaan verran jäljeltäni. (mt. 77)

Puhtauden pääoman tyypistä luonnetta korostaa Irjan sanaleikkimäinen ilmaus ”perintöpöly”. Perintö viittaa siirrettävään pääomaan, aiempi talonmies on ikään kuin jättänyt perinnöksi sotkua. Lika on kuitenkin lähes aina niin hyödytöntä, että sen vertaaminen perintöön vaikuttaa ironiselta. Epäpuhtaudet näyttäytyvät lähinnä negatiivisena pääomana, eräänlaisena velkana, joka voidaan maksaa pois siivoamalla. Puhtauden merkitystä korostamalla Irja irrottaa toiseuttavuutta ammatistaan: siivotessaan hän on subjekti, joka pystyy tuottamaan pääomaa niin itselleen kuin työyhteisölleenkin. Irjan työn merkitystä toiseuden ja subjektiuden kannalta käsittelen enemmän alaluvuissa 2.5 Ammattina talonmies ja 3.4 Työssäkäyvä sinkkunainen – annos subjektiutta, annos toiseutta.

2.2.3 Sosiaalinen pääoma

Sosiaalista pääomaa Irjalla on vähiten, ja se tuntuu toiseuttavan hänet niin työväenluokasta kuin hierarkkisesti ylemmistä luokista. Syy löytyy ryhmien väliin putoamisesta.

Kylän akat eivät pidä minusta, kun teen yksin kaikki koulun työt. Herrasväen seuraan kelpaan vain tarjoojana ja pyykkärinä. Nuorten joukossa pidetään minua jonkinlaisena naispuolisena Simpsonina. (NT 164)

Irja on nousukkuutensa takia kiireinen ja yksin, työläisnaisena hänen pitää tehdä pitkiä työpäiviä, ja sosiaaliseen nousuun pyrkiessään hän opiskelee tämän lisäksi. Näin ollen hänelle ei jää juuri aikaa ylläpitää ihmissuhteita. Samalla nousukkuudesta johtuva

poikkeuksellisuus rajaa Irjan ryhmien ulkopuolelle. Tilanne on hyvin tyypillinen nousukkaalle, jonka on sekä tehtävä työtä kouluttautuakseen ja kustantaakseen opintonsa sekä kelvataakseen sivistyneistön muille jäsenille. Nousukashahmot joutuvat todistelemaan kelpaamistaan sivistyneistön jäseniksi onnistumatta tässä kuitenkaan. Samalla he myös menettävät mahdollisuuden kuulua siihen ryhmään, josta ovat lähteneet pyrkimään ylöspäin. (Rojola 2009, 22.) ”Kylän akoille” Irja ei ole riittävän työväenluokkainen, sillä hän ei koe tarpeeksi solidaarisuutta työläisiä kohtaan työllistääkseen muita. Ylemmät luokat taas näkevät Irjan yhteisön työläisnaisen roolissa, tarjoilijana ja pyykkärinä. Nuorille Irja on kuin *Raamatun* voimamies Simson: poikkeuksellisen vahva ja heidän elämänpiirilleen vieras. Irjan hahmoon kohdistuu joka suunnasta toiseuttava katse. Jokainen ryhmä ajattelee Irjan kuuluvan johonkin toiseen kategoriaan, joten lopulta Irja ei kuulu mihinkään.

Irjan tarinassa voidaan nähdä vieraantumista, jota on käytetty alun perin kuvaamaan kapitalistisen tuotannon luonnetta ihmisen lajiolemuksestaan vieraannuttajana (Sevänen 2011, 41). Tästä näkökulmasta katsottuna liika työ ja siitä johtuva ystävien puuttuminen on vieraannuttanut Irjaa ihmisyydestä, mikä näkyy kohtauksessa, jossa Irja tapaa yhden harvoista ystävistään, ja tämä kutsuu Irjaa etunimellä.

Menin hellan luo, ettei Kalle huomaisi, että sain kyyneleet silmiini. Puoleentoista vuoteen ei kukaan ole sanonut minua Irjaksi. Minä olen vain neiti Öhöm Talonmies. (NT 164)

Irja on suurelle osalle muista hahmoista vain ammattinsa, ei yksityinen ihminen. Tämä näkyy myös Irjan tavassa kirjoittaa itsestään lampunhenkenä, joka tulee palvelemaan käskettäessä, ja jonka olemassaolo huomataan vain silloin, kun hän on unohtanut tehdä jotain. (mt. 72) Toisaalta myös muiden tapa puhua Irjasta on esineellistävä, esimerkiksi Tuomas-isäntä sanoo, ettei koulu tarvitse Irjaa parempaa pesupulveria. (mt. 59)

2010-luvulla vieraantuminen on alettu käsittää tilana, jossa ihminen ei voi kehittää itseään niin paljon kuin pystyisi, ja tilanteena, jossa ihminen ei saa yhteisöä (Sevänen 2011, 41–42). Myös tästä näkökulmasta Irja on ilmiön uhri, sillä teräväpäinen Irja kohtaa jatkuvasti esteitä, jotka haittaavat hänen mahdollisuuksiaan esimerkiksi opiskella. Irjan halutessa suorittaa keskikoulutodistuksen koulussa, jonka talonmiehenä toimii, Rehtori kieltää tällaisen ihmetellen, miksi talonmies edes haluaisi opiskella. Muiden asenteiden lisäksi Irja törmää myös konkreettisiin esteisiin. ”Opiskelu on kallista á 300 mk tunti.

Keskimäärin 3 á 4 tuntia opiskelen viikossa, etupäässä sunnuntaisin, ettei minua voitaisi syyttää virkavirheestä”, Irja listaa lakonisesti. (NT 126) Taitoja ja älyä Irjalla silti olisi. Koulun priimus, Liisa, opettaa Irjalle keskikoulutodistusta varten matematiikkaa, mutta Irja huomaa olevansa etevämpi, ja pohtii, olisiko Liisa priimus, jos Irja pääsisi samalle luokalle. (mt. 84) Tekstissään Irja luo kuvaa yhteisöstä, jossa järjestelmä toiseuttaa yksilöt, joilta puuttuu korkea asema ja varallisuutta.

Ajan ja rahan puute, sekä muiden suhtautuminen sosiaaliseen nousuun luovat Irjan menestymiselle tarkat rajat, joista huolimatta Irja kykenee etenemään kohti tavoitteitaan. Tästä näkökulmasta Irja ei ole niin vieraannutettu, kuin hän voisi olla. Sen sijaan yhteisön puuttuminen vieraannuttaa Irjaa, vaikka hänellä onkin ystäviä, kokonainen yhteisö tai kokemus johonkin kuulumisesta on usean identiteetin osan toiseuttamalle vaikea saavuttaa.

Työnteon ja opiskelun lisäksi jo Irjan tausta vaikeuttaa sosiaalisen pääoman hankkimista. Esimerkiksi aseman periytyminen näkyy Irjan tarinassa korostetusti, sillä myös Irjan äiti siivosi työkseen koulua. (NT 10) Näin ollen taloudellinen ja sosiaalinen pääoma risteävät jälleen. Perheet pyrkivät usein uusintamaan pääomansa, kuten saavuttamansa etuoikeudet siirtämällä ne lapsilleen esimerkiksi perimisen ja kasvatuksen avulla. Muun muassa perillisten koulutukseen sijoitetaan aikaa ja rahaa siinä toivossa, että perheen asema säilyisi. (Bourdieu 1994/1998, 30.) Irjalle aseman periytyminen näyttäytyy kuitenkin negatiivisena, hän ei halua pysyä talonmiehenä.

Samalla myös orpoudesta on Irjalle haittaa: hänellä ei ole vanhempia sijoittamassa hänen tulevaisuuteensa ja koulutukseensa. Irjan kasvattaja, opettajaneiti, pyrkii kasvatuksellaan tekemään Irjasta ennen kaikkea hyödyllisen piian. ”Opettajaneidin luona on hyvä, jos ei pelkää työtä. Enkä minä ole peljännyt. Joskus olen vain väsynyt”, 16-vuotias Irja kirjoittaa. Tämän jälkeen hän listaa oppineensa lämmittämään koulun, siivoamaan tarkasti, hakkaamaan halkoja, pesemään pyykin ja tekemään keittäjän työn. Kyläläiset sanovat opettajan teettävän Irjalla liikaa töitä liian pienellä palkalla. (NT 16–18) Toisaalta myös opittu käytännön tietotaito voidaan laskea kulttuuriseksi pääomaksi, ja siitä onkin myös Irjalle itselleen paljon hyötyä; taitojensa ansiosta hän saa työpaikan. Lisäksi opettajaneiti mahdollistaa Irjalle sivistyksen ja korkeakulttuurin kuluttamisen ja kokemuksen omanarvontunnosta.

He [opettajaneidin tarkoitusperiä epäilevät kyläläiset] eivät varmasti

käsittäisi, mitä merkitsee äärimmäinen puhtaus vaatteissa, ruuassa, huoneissa, miten viihtyisää on istua nojatuolissa kutoen sukkaa ja radiota kuunnellen tai hyvää kirjaa lukien. Opettajan ja koulun kirjastot ovat vapaassa käytössäni. Syksyllä aloimme yhdessä opiskella radion johdolla englantia ja ruotsia. (NT 18–19)

Kulttuurinen pääoma ja sen suomat mahdollisuudet nousta hierarkioissa ovatkin Irjalle paikoin taloudellista tai sosiaalista pääomaa merkittävämpiä, sillä se mahdollistaa työväenluokasta erottautumisen helpoiten. Rahan hankkiminen ja verkostojen luominen ovat usein pitkiä prosesseja, mutta haluamansalaista kulttuuria voi ainakin teoriassa alkaa kuluttamaan heti halutessaan.

Irjan sosiaalisen pääoman pientä määrää selittää myös historia. Tilattomien yhteys sukuun on ollut aina löyhempää kuin talollisilla. Heillä ei ole ollut mitään perittävää, jonka takia sukulaisista pitäisi pitää tarkkaa lukua. Kirkonkirjoissakin tilaton väki on usein merkitty vain etunimellä, joten suvun sisäisiä yhteyksiä on vaikea löytää. (Järvinen 2019b, 21.) Sosiaalisen pääomansa Irja onkin menettänyt osin jo ennen syntymäänsä. Jo valmiiksi vuokramökissä asunut – siis tilaton – Irja lähtee lapsena evakkoon menettäen yhteisönsä ja kotinsa, hänen isänsä kuolee sodassa, ja myöhemmin Irja menettää myös äitinsä. (NT 8–9) Irjan äidin suku on hylännyt Irjan ja Katrin, Irjan isä taas on syntynyt avioliiton ulkopuolella. Irja ironisoi tilannettaan kirjoittamalla suvun olevan ”hyvin tärkeä asia kaikille tuntemattomille orpolapsille”. (mt. 8) Todennäköisesti Irjalla siis olisi sukulaisia, mutta geneettisestä yhteydestä ei ole iloa, jos sukulaiset eivät ole jäljitettävissä – tai edes halua tulla löydetyiksi.

Suvun puuttumiseen Irja suhtautuu humoristisesti ja käytännönläheisesti, mikä on nähtävissä kohtauksessa, jossa emäntä ihmettelee, mistä Irja on perinyt pituutensa. Irja tietää kylän naisten selvittäneen hänen isänsä olevan avioton lapsi, joten kovaääninen periytyvien piirteiden ihmettely voidaan nähdä yrityksenä nolata Irja muiden edessä. Aviottomat lapset ja heidän jälkeläisensä halutaan nähdä toiseutena, jota parempana emäntä haluaa itsensä nähdä. Irja kuitenkin valehtelee kovaan ääneen perineen pituutensa englantilaiselta merikapteeni-isältään. ”Lehtolasten jälkeläiset saavat kuvitella isoisäkseen vaikka kuninkaan. No, aion pitää kuitenkin kieleni sen verran aisoissa, etten polveudu pahan mutkankaan kautta Englannin vanhasta Viktoriasta”, Irja pohtii. (NT 24–25) Samalla Irja näyttää humoristisessa valossa aviottomien lasten ja näiden jälkeläisten halveksimisen: hienoja sukujuuria ihannoidaan, mutta tosiasiaa ei voida tietää, kuinka

korkea-arvoiset sukujuuret voivat olla lapsella, jonka toisesta vanhemmasta ei ole varmaa tietoa.

Neiti talonmiehessä pääoma on keskeinen aihe tarinassa, mutta sen merkittävimmäksi lajiksi nousee taloudellinen pääoma, joka jatkuvasti läpäisee muita pääoman lajeja. Rahan korostuminen kerronnassa sitoo Irjaa työväenluokkaiseen elämäntapaan, sillä pienituloisen on oltava tarkka rahankäytöstään. Samalla taas suuret säästöt nostavat Irjan hierarkkista asemaa tehden Irjasta nousukkaan. Nousukkuuden vaikutus taas näkyy Irjan sosiaalisessa pääomassa, eri luokkien piirteiden yhdistelmänä Irjalla ei ole omaa luokkaa tai yhteisöä. Kulttuurinen pääoma taas taistelee Irjan mielessä huomiosta taloudellisen pääoman kanssa ja toisaalta taas luo Irjan hahmoon sivistyneistölle ominaisia piirteitä.

2.3 Miljööön symbolinen merkitys

Neiti talonmiehessä tapahtumapaikat saavat suuren konkreettisen ja symbolisen merkityksen. Keskeisimmiksi paikoiksi muodostuvat Irjan kodit ja tarinan koulut. Asuinpaikka ja -tapa kertovat usein ihmisen mausta ja asemasta enemmän kuin muu kuluttaminen. Koti on samalla taloudellista pääomaa ja kertoo siitä, kuinka paljon omistajalla on varallisuutta. Asumismuoto paljastaa usein myös jotain elämäntilanteesta, esimerkiksi nuori opiskelija asuu usein eri tavalla kuin keski-ikäinen työntekijä. (Järvinen 2019a, 170.) Kodin hankkiminen on siis merkittävä osa kulutustottumuksia ja siten habitusta. Irjan kodit asemoivatkin häntä tarinan aikana erilaisiin sosiaalisiin tiloihin ja seuraavat hänen etenemistään yhteiskunnan portailla.

Irjan alkaessa kertoa tarinaansa hän asuu evakkona vuokralla räätäli Tirrosen mökissä. Talossa on lutikoita ja Irjan äidin kuoltua Tirroset väittävät monen vuoden vuokrien olevan rästissä. He yrittävät vakuuttaa kyläläiset sanomalla karjalaisten olevan kieroja ja Irjan äidin vain väittäneen maksaneensa vuokran. (NT 8–12) Tirrosilla Irja onkin elämänsä alisteisimmassa asemassa. Intersektionaalisesti katsottuna häntä toiseuttavat niin ikä, orpous, luokka, sukupuoli kuin etnisyyskin. Hän on kirjaimellisesti talonväen joukossa muukalainen ja sen mukaan kohdeltu. Irjalla käy kuitenkin tuuri, ja hän pääsee opettajansa, opettajaneidin, kasvatiksi ja asumaan kansakoulun ruokakahveriin. (mt. 13–14) Opettaja opettaa Irjalle niin käytännön töitä kuin vieraita kieliä ja kirjallisuuttakin, mutta alkaa samalla käyttää Irjaa taloudellisesti hyväkseen. (mt. 16–18)

Lopulta Irja saavuttaa itsenäisyyden pääsemällä talonmieheksi ja saadessaan käyttöönsä virka-asunnon. Uusi entiseen pesutupaan rakennettu asunto lumoa huonoihin oloihin tottuneen Irjan, joka ihailee ”nykyajan mukavuuksia, kuten sähköhellaa, WC:tä, kylpyhuonetta ja ihania komeroja.” Asunto näyttäytyy modernin ihmisen tavoitteiden symbolina. Juokseva vesi, sähköiset kodinkoneet ja kuluttamisen mahdollisuuksia lupaileva säilytystila ovat asioita, joista Irjan vanhempien sukupolvi tuskin olisi voinut edes unelmoida. Muuton jälkeen Irja sanookin asuntoaan ”pikku paratiisikseen”. (NT 56)

Silti jo alkuun Irjan paikka hierarkiassa tulee esiin. Entinen talonmiehelle kuulunut asunto on kunnostettu muuhun käyttöön ja Irjan kodin maan tasalla olevista ikkunoista aukeaa näkymä käymälälle. (NT 53–54) Kellarissa sijaitseva asunto onkin tapa sijoittaa henkilöhahmo myös symbolisesti pohjalle. Esimerkiksi Elsi Hyttinen (2012, 67–68) on aiemmin lukenut kellariasunnon metaforaksi asukkaiden huonosta asemasta Elvira Willmanin näytelmässä *Kellarikerroksessa*. *Neiti talonmiehessä* erityistä on se, ettei kellariasunto ole metafora vain kirjoittajalle ja vastaanottajalle, vaan Irja itse on hyvin tietoinen asuntonsa toiseuttavasta vaikutuksesta. Alkuihastuksen jälkeen ”pikku paratiisi” on unohtunut, ja Irja esimerkiksi viittaa kotiinsa toistuvasti sanalla ”alamaailma”. (ks. esim. NT 87 ja 96) Kellariasunto saa metaforisen merkityksen teoksessa. Toisaalta pohjakerroksen asunto, sijainti pannuhuoneen vieressä ja näkymä ulkovessoille näyttää Irjan olevan uuden yhteisönsä, Papujoen keskikoulun, alimpia jäseniä. Toisaalta taas oma koti symboloi myös suurta saavutusta: vakiintunutta asemaa, itsenäisyyttä ja kykyä hankkia oma elanto.

Lopuksi Irjan tulevaisuudessa siintää mahdollisuus keskiluokkaiseen kotiin. Irjaan rakastunut Rehtori tarjoaa hänelle järjestelyä, jossa tämä maksaisi Irjan asumisen ja opinnot, ja sitä vastaan saisi viettää lomilla ja sunnuntaisin aikaa Irjan kanssa. Irja saisi siis asumisoikeuden helsinkiläiseen kaksioon ja aikaa opiskella yliopistossa. Järjestelmä itsessään ei noudata keskiluokkaista ydinperhettä ihannoivaa elämäntapaa vaan on pikemminkin melko vapaamielinen idea. Silti se tuo Irjalle mahdollisuuden keskiluokkaisempaan asumiseen ja kuluttamiseen kuin koskaan aiemmin. Jokainen uusi asumus heijastelee Irjan askelia korkeampaan asemaan.

Suurimman osan ajastaan Irja viettää koulurakennusten alueella. Lapsena hän majoilee Peräpellon koululla ja aikuisena työskentelee ja asuu Papujoen keskikoululla. Koulu niin fyysisenä miljöönä kuin abstraktimmin koulutuksen ja sivistyksen edustajana on *Neiti talonmiehen* keskeinen motiivi. Toisaalta aluksi romaani luo koulusta pessimistisen

bourdieulaisten kuvan; koulu uusintaa kentän² rakennetta, ylläpitää jaottelua, jossa ihmiset sijoittuvat erilaisiin sosiaalisiin tiloihin (Bourdieu 1994/1998, 31). Irjan tarinassa tämä on kuitenkin vain alkutilanne, ja tavallaan romaanin voidaan katsoa edustavan lopulta enemmän suomalaista uskoa koulutuksen hyödyistä ja kaikkien tasavertaisesta oikeudesta koulutukseen.

Bourdieu väittää, että koulu erottelee oppilaita heidän omistamansa – usein perityn – pääoman mukaan ja oikeuttaa erottelun näyttämällä niiden johtuvan älykkyyseroista. Koulu olisi siis tämän näkemyksen mukaan kykenemätön näkemään eroa kykyjen ja jo syntymässä saadun pääoman välillä. (1994/1998, 31–33.) Nokkeluudestaan huolimatta Irja onkin ensin hyvinkin toiseutetussa asemassa, kirjaimellisesti jätettynä lakaisemaan tiedon kynnykselle. Hän opiskelee Papujoen koulun priimuksen, Liisan, avulla. Pian Irja alkaa epäillä, että olisi viisaampi, jos vain pääsisi Liisan luokalle opiskelemaan. (NT 82) 1950-luvun keskikoulun käymisestä pitäisi maksaa ja tavanomaisen koulunkäymisen pitäisi olla päätoimista. Aluksi näyttääkin siltä, että romaanin koulujärjestelmä tunnistaa ja tunnustaa vain koulunkäynnin mahdollistavan taloudellisen, sosiaalisen ja kulttuurisen pääoman eikä niinkään sitä, millaista potentiaalia tai lahjakkuutta järjestelmän toiseuttamista yksilöistä voisi löytyä.

Romaani on lopulta koulutusmyönteisempi: Irja pääsee kuin pääseekin suorittamaan jopa ylioppilastutkinnon työn ohella. Samalla hän törmää seuraavaan ongelmaan, koulutusinflaatioon. ”Mihin nykyaikana pääsee cum laude approbatur-papereilla [sic], ei muuksi kuin talonmieheksi – ja sehän minä jo olen.” (NT 224) Kun iso osa ikäluokasta suorittaa ylioppilastutkinnon, sen arvo laskee. Paradoksaalisesti siis silloin, kun koulutusjärjestelmä tasa-arvoistuu siten, että taustasta riippumatta kouluttautuminen on mahdollista, yhä useampi opiskelee ja mahdollisuus erottua joukosta oppiarvon avulla vähenee. Habitus ohjaa ihmistä tämän koulutusvalinnoissa niin, että ihminen pyrkii ennakoimaan, millaisesta koulutusvalinnasta olisi myöhemminkin hyötyä (Bourdieu 1994/1998, 36–37). Irjan nousukkaan habitus ohjaa hänet keskiluokkaisena pitämään yllä ylioppilastutkintoon. Hänelle kuitenkin selviää, ettei pelkällä keskinkertaisella ylioppilastodistuksella tee juuri mitään.

---

² Bourdieu käyttää käsitettä kenttä tarkoittamaan sosiaalisen toiminnan alueita, joilla ihmiset toimivat käyttämällä omistamiaan pääomia. Kentälle päässeet yksilöt pyrkivät hankkimaan mahdollisimman paljon kyseisellä kentällä arvostettuja pääomia. (Roos 1987, 11–12.)

Lopulta Irja saa myös hyötynsä niin ajallisesta kuin rahallisestakin investoinnistaan koulutukseen. Opiskelulla ja sivistyksellä on lopulta Irjalle muutakin kuin välinearvo. Opiskelut ovat mahdollistaneet hänelle kommunikoinnin vieraskielisten kanssa ja arvostetun kulttuurin kuluttamisen. Viimein hän saavuttaa unelmansa ja aiemmat opiskelut avaavat hänelle korkeakoulutuksen portit. Koulutus onkin pohjoismaiselle nousukkaalle tyypillisin reitti ylempiin luokkiin. Romaanin koulumiljööt rakentavat osaltaan nousukkuuden tematiikka; Irja on ensin koulussa talonmiehenä ja tutkinnot ja sosiaalinen nousu ovat niin lähellä, mutta niin kaukana. Hän kirjaimellisesti asuu sivistyksen kellarissa, alapuolella, mutta samalla mahdollisuudet sivistyä ovat koko ajan näkyvillä ja lähes ulottuvilla. Myöhemmin hän pääsee toiseen keskikouluun opiskelijaksi ja lopulta yliopistoon, ylimmälle koulutusasteelle. Muutamassa vuodessa tapahtuu siirtymä koulun pannuhuoneesta tiedon huipulle. Tietotaito tekee ihmisestä oman elämänsä subjektin, se on reitti pois toiseudesta.

2.4 Nimitykset ja asema

Neiti talonmiehessä korostuu henkilöhahmojen aseman, ammatin ja nimitysten merkitys. Irja kutsuu kasvattajaansa opettajaneidiksi ja työnantajaansa Rehtoriksi tai herra Rehtoriksi. Henkilöt ovat ikään kuin ennen kaikkea ammattinsa edustajia ja vasta sen jälkeen siviilihenkilöitä. Vaikutelmaa korostaa se, että Rehtori- ja Neiti Talonmies -nimitykset esiintyvät tekstissä useimmiten erisnimien tapaan isolla alkukirjaimella kirjoitettuna. Myös Bourdieu tuo esiin luokitusten merkityksen; sanat eivät koskaan ole neutraaleja, vaan ne sisältävät merkityslaahuksia. Näin nimityksistä voi tulla taistelun välineitä, joilla pyritään parantamaan omaa asemaa ja määrittelemään muita alemmiksi. (Bourdieu 1980/1987, 89–90.)

Arkikielessä toisia määritellään objektivoimalla, kuten haukkumalla. Objektivoinnin kohteelta pyritään siis viemään oikeus määritellä itse itsensä. (Bourdieu 1980/1987, 90.) Esimerkiksi Rehtori objektivoi Irjaa tämän esitettyä toiveensa saada suorittaa keskikoulutodistus. ”Olen pitänyt talonmiestä järkevänä naisena, rehtinä kunnollisena työläisenä”, hän ilmoittaa suututtuaan Irjan suunnitelmista. (NT 84–85) Rehtorin vuorosanalla on kolmivaiheinen vaikutus. Hän määrittelee Irjan työläiseksi ja tuo samalla esiin, että tahtoo tämän pysyvänkin talonmiehen ammatissa ja asemassa. Lisäksi hän tuo esiin imperfektissä pitäneensä Irjaa ”kunnollisena työläisenä” tuoden esiin muuttaneensa

mielensä. Näin objektivointi työntää Irjan hyvän työläisen määritelmän ulkopuolelle, mutta samalla rehtori myös kieltää Irjaa pyrkimästä uuteen, koulutusta vaativaan asemaan. Irja tulee toiseutetuksi niin työväenluokkaisesta kuin keskiluokkaisestakin kategoriasta.

Bourdieu tuo esille, että ihmiset kilpailevat tullakseen objektivoiduksi oman halunsa mukaan, eli että muut määrittelisivät ihmisen niin kuin tämä itse haluaa nähdä itsensä. Samalla hänen mukaansa luokkataistelu on myös taistelua luokituksista, siitä, millaisia sanamuotoja ryhmistä puhuttaessa käytetään. (1980/1987, 89–90). Rehtorin kysyttyä, miksi Irja haluaisi opiskella keskikoulussa, Irja ilmoittaa, että haluaisi muiden kutsuvan häntä pelkän talonmiehen sijaan neiti talonmieheksi. Neiti talonmies -nimitys sijoittuu kategorioiden risteymäkohtaan. ”Neiti” viittaa ylempiluokkaiseen naiseen siinä missä talonmies työväenluokkaiseen mieheen. Irja siis määrittelee itsekkin itsensä määritelmien ulkopuoliseksi, toiseksi. Samalla hän ironisoi tapaa hierarkisoida ihmisiä nimitysten avulla ja myös luokitustaistelua. Irjan ironia on luettavissa esimerkiksi siinä, miten hän kirjoittaa uuden nimityksensä muotoon ”Neiti Öhöm Talonmies” lisäten keskelle humoristisen tärkeilevän ”öhöm”-yskäisyn. (NT 93) Irjan kritiikin kohteena on siis yläluokkainen puhetapa neidittelyineen ja työväenluokkainen luokitustaistelu siitä, miksi työläistä pitäisi kutsua. Kumpakaan ilmiötä ironisoimalla Irja kirjoittaa itsensä ulos kummankin ryhmän puhetavasta. Neiti talonmies -nimityksen sekoittuneisuuden lisäksi siis myös toiminta tullakseen kutsutuksi kyseisellä nimellä on pyrkimystä ulos tarkoista luokkakategorioista.

Myös Irjan omaa ristimänimeä on houkuttelevaa tulkita symbolisena, sillä Valtosen muissakin romaaneissa henkilöhahmojen nimillä on humoristisia merkityksiä. Esimerkiksi *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa* -romaanin (1927) Varpu Vapaan ja Aina-Siviän nimet rinnastuvat heidän elämänkulkuihinsa ja luonteenpiirteisiinsä. Varpu Vapaa elää itsenäistä elämää ja seuraa kauhulla naapurin rouvan raskasta perhe-elämää. Aina-Siviä taas jää kiinni uskottomuudesta. Huomiota herättää myös *Opettajän villikon* (1928) Anna Tipuli Pusun nimi, joka ei ehkä sisällä yhtä osoittelevaa symboliikkaa kuin Vapaan ja Aina-Siviän nimet, mutta on yhtä lailla helposti tulkittavissa. Myös *Neiti talonmiehessä* esiintyvien Irjan ja Rehtorin alter egojen nimet, Wale ja Ahtojää ovat merkitykseltään ilmeisiä. J.J. Ahtojään lyhyitä kirjeitä Irja kommentoi pitämällä miestä asiallisena ”jääpalasena”. (NT 102) Waleen ominaisuudessa Irja kertoo nimen luonnehtivan häntä: hän valehtelee kirjeissään ja ilmoittaa sen suoraan kirjeenvaihtotoverilleen. (mt. 104)

Irja-nimi ei sisällä yhtä selkeästi näkyviä merkityksiä, mutta nimen etymologiaa tarkastelemalla voi huomata, ettei nimi ole tarinan kannalta yhdenmukainen. Voidaan jopa miettiä, onko päähenkilön nimi koskaan merkityksetön, kuten Anne Helttunen ja Tuula Uusi-Hallila huomioivat esseekokoelmassaan *Naisia nimittäin – Kirjallisuutemme naishahmoja*. Nimetessään henkilöahmon kirjailija tietää, millainen henkilö on ja pystyy siten valitsemaan tälle sopivan nimen. Nimi voi antaa vihjeitä esimerkiksi ahmon iästä, kotiseudusta tai luonteenpiirteistä, ja nimeämisen avulla voidaan muun muassa paljastaa tai piilottaa henkilön sukupuoli. (2019, 7–12.)

Suomenkielisessä kulttuurissa Irja on ollut alun perin miehennimi, joka on sittemmin siirtynyt käytettäväksi naisennimenä (Vilkuna 1990, 87). Jo tullessaan nimetyksi Irja on sijoitettu ikään kuin sukupuolten väliselle alueelle, ei yksiselitteisesti tyypilliseksi mieheksi tai naiseksi. Lisäksi nimen muuttuminen ajan kuluessa naisennimeksi rinnastuu siihen liikkeeseen, jota feminiinisyys ja maskuliinisuus tekevät Irjan hahmossa. Myös ammatti ja asema ovat kuvainnollisesti yhteydessä Irja-etunimeen, joka on muunneltu maanviljelijää tarkoittavasta Georgioksesta (mt.). Nimi siis asemoi Irjaa ruumiillisen työn tekijäksi ja ulkotöihin. Toisaalta taas maanviljelijällä on myös valtaa ja omaisuutta: hän viljelee omia pellojaan eikä toimi esimerkiksi piikana tai renkinä. Kuten ”Neiti talonmies”-nimitys, myös Irja-nimi sijoittaa Irjan sukupuolten ja luokkien leikkauspisteeseen.

Sassi-sukunimen merkitys on helpommin huomattavissa. Sanontatapa ”tehdä jotain sassiin” tarkoittaa, että asia tehdään heti. Sukunimellä ja Irjan ahkeralla luonteella on selkeä yhteys. Etäisempi, mutta yhtä lailla olemassa oleva samankaltaisuus on Sassi-nimen ja englannin kielen nenäkästä, hävytöntä ja tarmokasta tarkoittavalla *sassy*-sanalla. Uhmakkuus ja toimeliaisuus ovatkin määreitä, jotka liitetään kaikkiin Valtosen teosten sankarittariin.

Irjan viimeisessä päiväkirjamerkinnässä lukijan huomio viedään suoraan nimeen.

Oo, nainen!

Nimesi on heikkous! [joissain painoksissa kirous] (NT 268)

Kohtauksessa Irja on torjumassa Rehtorin ehdotusta seurustelusta, mutta ei pystykään poistumaan tilanteesta. Nimeen viittaaminen heikkoutena ohjaa tulkitsemaan Irjan suostumaan Rehtorin suunnittelemaan suhteeseen: hänen heikkoutensa on totella heti,

sassiin, kun Rehtori käskee. Samalla nimen esittäminen heikkoutena ja kirouksena nivoo yhteen kaiken, mikä Irjaa toiseuttaa. Neiti talonmies Irja Sassi on yhtä aikaa sekä feminiininen ja maskuliininen että työväenluokkainen ja nousukaskin. Irjan itsensä tapaan myös hänen nimityksensä pakenee tiukkarajaisia määritelmiä.

2.5 Ammattina talonmies

Talonmiehen ammatti esiintyy jo romaanin nimessä ja ammatin työtehtävien kuvaus läpäisee lähes koko teosta. Jo lapsuudessaan opettajaneidin luona Irja tekee talonmiehen työtehtäviä. Ammatti on samalla jotain, mistä Irja haluaa päästä kouluttautumalla eroon, mutta johon hän silti samaistuu niin voimakkaasti, että itsestään puhuessaan hän käyttää yleensä nimitystä talonmies oman nimensä sijaan. 1950-luvun koulun talonmiehen toimenkuvaan kuuluivat niin koulun ruokahuolto, pihan hoito, rakennusten lämmittäminen ja kunnossapito kuin siivoaminenkin. Ammatissa siis yhdistyivät useamman työväenluokkaiseksi mielletyn ammatin, kuten keittäjän, siivoojan ja puutarhurin, työtehtävät. Työ talonmiehenä asemoi Irjaa siten moninkertaisesti työläiseksi. Samalla Irjan talonmiehen identiteettiä ja ammattiin yhdistyy toiseuden lisäksi niin subjektiivis kuin valtakäsitteellisesti. Toisaalta talonmiehet ovat toimineet isännöitsijän tai vastaavan esimiehen alaisuudessa, ja lisäksi osa asiakkaista on yrittänyt juoksuttaa talonmiehiä. Toisaalta taas talonmies on ollut huoltamassaan kiinteistössä myös valta-asemassa ja valvonut sääntöjen noudattamista. (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 164.) Talonmiehen ammatissa yhdistyvätkin niin vahtimestarin arvostettu ja valtaa antava ammatti kuin raskas ja likainen lämmitys- ja siivoustyö (mt. 174).

Ison osan Irjan työtehtävistä muodostaakin erilainen siivous ja kunnossapito. Siivoustyöntekijä on usein moninkertaisesti toiseutettu, tavallisimmin hän on työväenluokkainen nainen, joka vielä työskentelee naisvaltaisella ja vain vähän arvostetulla alalla. Työ mielletään likaiseksi ja ruumiilliseksi, eikä siihen uskota tarvittavan juuri koulutusta. Yhteiskunnassa sotkujen siivoajat määritetään hierarkian alimmiksi. (Käyhkö 2006, 16–19.) Esimerkiksi osa koulun opettajista pyrkii painamaan Irjaa alas. Luonnontieteiden opettaja Patukka yrittää keksiä lisää töitä talonmiehen toimenkuvaan ja matematiikanopettaja Pulina taas häiritsee kaksimielisine vitseineen. (NT 67–70) Lisäksi Irjan älyä ja oppineisuutta epäillään toistuvasti. Siivoustyön

ajatellaan vaativan lähinnä käytännön tekemistä, ei niinkään tiedollista osaamista (Käyhkö 2006, 48).

Toisaalta taas tietyiltä tahoilta Irja saa arvostusta hyvin tehdystä työstä. Esimerkiksi Rehtori suostuu antamaan Irjalle palkankorotuksen toteamalla hyvän työntekijän ansainneen palkkansa ja myös puolustaa Irjaa Patukan kiusaamisyrityksiltä. (NT 79–84) Myös talonmiehen rekrytoinnista vastaava ruustinna kehuu Irjan hoitaneen vuosittaisen suursiivouksen nopeammin ja vähemmällä työvoimalla kuin edeltäjänsä. Lisäksi ruustinna maksaa Irjalle tämän tekemästä ylimääräisestä työstä. (mt. 77) Raha ja arvostus ovat siis romaanissa niitä seikkoja, jotka vähentävät siivoustyön toiseuttavia vaikutuksia. Siivoojan työ muodostuu alun perin naisille kuuluneista kotitöistä, mutta työsuhteessa näistä töistä saa palkkaa (Käyhkö 2006, 17). Palkkatyö siis korostaa Irjan toimijuutta suhteessa kotirouviin. Itse ansaittu raha tuo Irjalle valtaa ja itsenäisyyttä verrattuna perheestään ja kodistaan palkatta huolehtiviin. Samalla Rehtorin ja ruustinnan valmius maksaa työstä tuloksen mukaan on konkreettinen osoitus siitä, että he näkevät Irjan ja tämän työpanoksen arvokkaana.

Sen sijaan kyseenalaisena voi pitää Tuomas-isännän kehuksi tarkoitettua huomautusta siitä, ettei koulu tarvitse Irjaa parempaa pesupulveria. (NT 57) Vaikka Irja pitääkin tunnustusta arvokkaana, lukijan silmissä se kuulostaa auttamatta esineellistävältä. Tuomas käytännössä typistää Irjan olemassaolon tämän tehoon poistaa likaa. Myöhemmin Irjan tietoisuus ammattinsa ja asemansa toiseuttavuudesta tulee esiin hänen sanavalinnoistaan. Hän nimittää itseään ”halvimmaksi palvelijaksi” ja jopa ”orjaksi”. (ks. esim. mt. 63 ja 68) Ahkeran talonmiehen rooliaan hän ironisoi toteamalla koulunsa opettajien tuntevan hänet ”ahkeraksi, monitaitoiseksi, jokapaikkaanehtiväksi ja lempeäksi orjaksi”. (mt. 67) Irjan tapa puhua itsestään näyttää parodioivan Tuomas-isännän antamaa kehua; Irja on hyvä ja kelpaava ollessaan olemassa muita varten. Toiseuden ja ohitetuksi tulemisen kokemus herättää Irjassa kuitenkin halun edetä eteenpäin. Viimeinen korsi, joka katkoo kamelin selän on se, että miehet puhuvat hänestä törkeyksiä ruotsiksi luullen, ettei Irja ymmärrä kieltä. Tämä saa Irjan hankkimaan keskikoulun oppikirjat. (mt. 74) Riittävän voimakkaaksi kasvava kokemus toiseudesta siis käynnistää Irjan liikkeen kohti subjektiutta.

Vaikka naiselliseksi mielletty siivoustyö onkin iso osa talonmiehen toimenkuvaa, jo ammatin nimike korostaa sen miehisyyttä. Kyseessä ei ole talonnainen, -henkilö tai vaikkapa -hoitaja, vaan ammattinimike on sukupuolitettu miehiseksi. Irja valtaa miehille

varattua aluetta ja liittää nimitykseen naiseen viittaavan ”neidin” kuin merkiksi nyt myös naisille sopivaksi valloitetusta ammatista. Samalla nimitys tuo esiin, että Irja tekee kahden hengen työt. Talonmiehen työhön osallistui usein myös talonmiehen perhe. Miespuolisen talonmiehen työhön kuuluivat pihan ja pannuhuoneen hoito ja vaimolle taas siivoaminen. (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 30.) Myös Irjan edeltäjän vaimo hoiti valtaosan miehensä työtehtävistä. (NT 53) Toiseudesta pääseminen on kovan työn takana: saavuttaakseen samat oikeudet kuin mies, Irjan on hoidettava myös naisille määritellyt tehtävät kunnialla. Samalla päästäkseen keskiluokkaan hänen on hoidettava opiskelujen lisäksi myös työväenluokkainen ammattinsa. Toiseutetusta asemasta ei voi irrottaa, ennen kuin on saavuttanut itselleen enemmän pääomia, joten jonkin aikaa Irjan on oltava yhtä aikaa useamman kategorian jäsenenä – tai kaikkien kategorioiden ulkopuolella.

Siivous on kuitenkin vain yksi osa Irjan työtä. Talonmiehen ammattiin sisältyy myös valtaa; suomalaisessa kulttuurissa talonmiestä pidettiin pitkään auktoriteettina (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 164). Vaikka työtehtäviä on monia, myös palkka ja edut ovat hyviä: työsopimukseen kuuluu asunto, sähkö ja lämmitys. Jo aloittaessa Irjan peruspalkka on 20 000 mk kuukaudessa ja lisäksi 5000 mk keittäjän työstä ja myös erinäisistä lisätöistä maksetaan erikseen. (NT 55) Toisaalta joutenoloa vuorokaudessa on maksimissaan seitsemän tunnin yöunet. (mt. 71)

Irjan ammattiylpeyteen sekoittuu riittämättömydentunnetta ja jopa häpeää. Hakiessaan opiskelemaan keskikouluun hän jättää ”varmuuden vuoksi” kertomatta olevansa talonmies. (NT 93) Hän arvelee, että talonmiehen ammatti on niin suuri leima, että se voisi vaikeuttaa etenemispyrkimyksiä. Ylioppilaaksi valmistuttuaan hän miettii pettyneenä, ettei C:n papereilla pääse ”kuin talonmieheksi”. (mt. 224) Ammatin monista hyvistä puolista huolimatta Irja kokee talonmiehen aseman toiseuttavana ja olevansa siksi alempana kuin muut. Hän kokee itsensä talonmieheksi, mutta merkitystä on sillä, ettei hän haluaisi olla talonmies.

2.5 Habituksen vaikutus ulkoiseen olemukseen ja käytökseen

Habitus on ihmisen itseensä sisäistämiä rakenteita, jotka ohjaavat käyttäytymistä ja valintoja (Bourdieu 1994/1998, 7–8). Habitus on yksilön sosiaalistettu ruumis, joka ohjaa tämän toimintaa ja havainnointia (mt. 136). Se yhdistää yksilön ja tämän luokan tai muun kategorian käytännöt ja omaisuuden toisiinsa. Habitus on mekanismi, jossa tietyn aseman

luonteenpiirteet ja tunnusmerkit muuttuvat asemalle ominaiseksi elämäntavaksi. Se on siis esimerkiksi asemalle tyypillisiä käyttäytymismuotoja ja kulutusvalintoja, jotka muuttuvat tämän aseman tunnusmerkeiksi. Esimerkiksi kirjallisuudessa henkilöhahmojen habitusta tuotetaan kuvailemalla näiden kulutustottumuksia ja asuntoja. (mt. 18–19.) Tässä luvussa keskityn Irjan käytökseen, olemukseen ja kuluttamiseen osina habitusta.

Irjalla on kokoelma eri kategorioiden tunnusmerkkejä, joita hän ottaa esiin ja piilottaa tilanteen vaatimalla tavalla. Toisinaan Irjan habitus on laadultaan sellaista, että sen voi kirjaimellisesti pukea ja riisua siinä liikkeessä, jossa Irja pyrkii kohti keskiluokkaa. ”Heitin talonmiehen kampeet naulaan ja vedin pyhäpuvun päälleni. Minun täytyi tuntea omassa sievässä huoneessani, että olin yhtä puhdas ja hieno kuin kuka tahansa keväällä koulunsa lopettanut neiti”, hän kirjoittaa pyrkiessään irti alemmuudentunteestaan. (NT 87) Irja leikkii kissaa ja hiirtä paeten ulkopäin tulevia toiseuttavia määritelmiä. Samalla hän saattaa kuitenkin päätyä vielä enemmän toisen asemaan: keskiluokkaista habitusta tuottaessaan hän jää työväenluokan ulkopuolelle, työväenluokkaista habitusta tuottaessaan taas keskiluokan ulkopuolelle kuulumatta lopulta mihinkään.

Habituksen käsitteeseen sisältyy ajatus valinta- ja käyttäytymistaipumusten melko pysyvästä luonteesta. (Bourdieu 1994/1998, 8–12). Irjaa tarkasteltaessa on kuitenkin haastavaa nähdä habituksen pysyvyyttä, sillä hänen olemuksensa ja valintansa juuri liikkuvat kahden ääripään välillä. Miellänkin Irjan omistavan useampia habituksia, jotka kilpailevat mahdollisuuksista vaikuttaa häneen ja voivat myös törmätä toisiinsa.

Sukupuoli ja luokka vaikuttavat toistensa ilmentämiseen. Esimerkiksi keskiluokkainen ja työväenluokkainen naiseus ovat piirteiltään erilaisia. (Bourdieu 1980/1987, 202.) Työläisnaiset nähdäänkin usein vahvoina ja maskuliinisina (Skeggs 2004/2014, 305). Ryhmän sisällä maskuliinisuus ja siihen liitetty fyysinen voima ovat arvostettuja piirteitä. Oma työvoima ja suorituskkyky ovat vähän taloudellista ja kulttuurista pääomaa omistavissa ryhmissä ainoaa vaihtokelpoista omaisuutta, joten ruumiillisuuden merkitys osana työläisen habitusta korostuu. (Bourdieu 1980/1987, 34–35.) Myös Irja itse näkee raskaissa töissä itsensä maskuliinisena:

Olen edelleen ”pehtorina” ja kävelen housuissa. Kukaan ei sano minua viehättäväksi ”pikku-tytöksi”, kun paiskin heiniä latoon kuin mies! (NT 184)

Irja hoitaa Papujoen koulussa opettavan agronomi-Ansun tilaa tämän lähdettyä lomalle Espanjaan. Housut ja pehtorin työ viittaavat molemmat maskuliinisuuteen, mutta erityisesti raskaat heinätyöt saavat Irjan ilmoittamaan olevansa ”kuin mies”.

Irja pyrkii kuitenkin tuottamaan myös feminiinisempää ja keskiluokkaisempaa habitusta, mutta erilaisten habituksien törmätessä syntyy kitkaa. Rehtorin kiellettyä Irjaa kouluttautumasta Irja reagoi voimakkaasti:

Jos itku olisi ollut hyödyllinen voima, olisin parkaissut niin pahat sävelet, ettei käytävän katto olisi kevätsiivouksessaan nuohoamista tarvinnut. Nyt kaikki ruumiini katkerorauhaset valoivat hapanta mehua, että pienimmätkin pillit ja putket olivat haljeta paineesta. Paine löysäsi hiukan, kun jyräytin harjalla lattiaan niin, että sen varsi risahti poikki kuin tulitikku. (NT 86)

Toisaalta Irja on sisäistänyt käytännölliset valintataipumukset; itkusta ei ole hyötyä, joten hän ei itke. Lisäksi osaltaan itkusta kieltäytyminen korostaa habituksen maskuliinisuutta, sillä tunteiden ilmaiseminen on mielletty usein feminiiniseksi (Jokinen 2000, 206–207). Työväenluokkaisuus ohjaa häntä toimimaan niin, että hän saisi toiminnastaan maksimaalisen tuloksen. Tunteensa hän valjastaa polttoaineeksi työntekoon ja ilmoittaa vihaisena siivonneensa koulun tuntia nopeammin kuin hyvällä tuulella. (NT 87)

Harja taas on erottamaton osa talonmiehen ulkoista olemusta, lähestulkoon tunnusmerkkinen piirre Irjan työväenluokkaiselle minälle. Irja jopa rinnastaa työvälineen itseensä puhumalla siitä, mitä ”harjani ja minä” tekevät. (NT 86) Kohtauksessa Irja kuitenkin katkaisee suutuksissaan harjan, mikä saa symbolisia merkityksiä. Toisaalta Irja korostaa voimaansa ja sitä, miten on kuin luotu tekemään ruumiillista työtä, sillä hän pystyy rikkomaan harjanvarren yhtä helposti kuin tulitikon. Toisaalta taas harjan – talonmiehen läheisimmän yhteistyökumppanin – tuhoaminen on kuin väkivaltainen pyrkimys irti omasta työväenluokkaisesta habituksesta. Talonmiehen identiteettiin viittaavat myös pannuhuoneen koneistoihin rinnastuvat ”pillit ja putket”. Toisaalta Irja näkee koostuvansa symbolisesti harjoista, pannuhuoneen putkista ja muista talonmiehen työvälineistä, mutta nyt pillit alkavat hajota paineessa ja harjat katkeilla Irjan työväenluokkaisen identiteetin alkaessa repeillä. Tätä tulkintaa tukee myös se, että pian kohtauksen jälkeen Irja hankkii salaa opiskeluoikeuden toisesta koulusta ja alkaa toden teolla pyrkimään kohti sosiaalista nousua. Harjan taittunut varsi on kirjaimellisesti taitekohta romaanissa.

Muutos Irjan habituksessa ei kuitenkaan tapahdu heti. ”Olen siis suorittanut keskikoulun eikä sitä voida kuitenkaan nähdä ulkomuodostani”, Irja pohtii saatuaan todistuksen. (NT 96) Lausahdus on samalla ironisoiva; monet henkilöhahmot arvioivat toisiaan ulkomuodon perusteella ja tekevät siten päätelmiä esimerkiksi toistensa asemasta. Irja kuitenkin tuo kärjistetyksi esille, ettei pelkkä todistus laatikossa näy kenellekään. Koulutusvalinnat ovat merkittäviä ja vaikuttavat luokka-asemaan monia muita asioita enemmän, mutta romaanissa paljastuu, että vain muiden näkemästä ja tunnustamasta kulttuurisesta pääomasta on hyötyä sosiaaliseen nousuun pyrkiessä. Näkyvällä olemuksella ja elämäntavalla tuotettu habitus merkitsee kyläläisille enemmän kuin pääoman todellinen määrä ja laatu. Samalla voidaan huomioida, ettei Irja juuri pyri ulkoisesti esittämään nousukasta vaan tavoittelee enemmän sisäistä sivistystä – hän toimii siis täysin päinvastoin kuin Papujoen yhteisössä olisi kannattavaa. Irjan tavoitteena onkin selkeästi muihin kuin Papujoen piireihin pääseminen.

Ylioppilastutkintoa suorittaessaan Irja alkaa kuitenkin tehdä liikettä työläis- ja nousukashabituksien välillä antaen uuden minänsä näkyä myös ulospäin. Neiti talonmiehen ja abiturientti sekä ylioppilas Irjan välillä onkin niin suuri ulkoinen ero, ettei heitä tunnisteta samaksi henkilöksi. Irjan penkinpainajaisista päättyy kuva sanomalehteen, jolloin hän pelästyy ja olettaa salaisen opiskelunsa paljastuvan. Kukaan ei kuitenkaan osaa yhdistää talonmiestä lehden kuvaan. Nousukashabitus on muun muassa paljon Irjan työläishabituksista feminiinisempi. Esimerkiksi toimittaja on kirjoittanut Irjan kuvan alle tämän olevan ”sievä tyllerö, jolla oli vielä vanhanaikaiset jättiläispalmikot”. (NT 220) Sanat ovat värittyneitä, hän näkee Irjan korostuneen tyttömäisenä. ”Tyllerö” viittaa pieneen tyttöön, ja tyttömäisenä pidettyä lettikampausta lehtijutun kirjoittaja liioittelee jättiläismäiseksi.

Ylioppilasjuhliinsa Irja pukeutuu – tai puetaan – kuin 1950-luvun keskiluokan ihannenainen. Opiskelututtava, Tupsu, törmää harmaata kävelypukua ostavaan Irjaan ja ilmoittaa, että Irjankin pitää osallistua ylioppilasjuhlaan ja alkaa vaatetta tätä. ”Minusta hänelle sopii vaaleansininen tylli, kreikkalaisittain toinen olka paljaana, hopeanauha hiuksissa ja vyöllä, hopeasannikkaat jalassa. Kulmat värjättävä, kynnet lakattava ja hiukan punaa huuliin”, Tupsu määrää. (NT 228–229) Irjan habituksen kaksi puolta törmäävät toisiinsa. Käytännölliset ja säästeliäätkä kulutustottumukset ohjaisivat ostamaan järkevän ja monikäyttöisen jakkupuvun, mutta nousukashabitus antaa periksi tylliunelmien houkutuksille. Työväenluokkaisten valintataipumukset ovat silti läsnä

saaden Irjan miettimään, onko hän tuhlannut suhteettoman paljon vain yhteen mekkoon. (mt. 230)

Irjan sisäinen dialogi asemoi hänet yhä kahden kategorian välille. Tupsu taas luo Irjasta ulkoisesti vertaistaan. Hän ei näe Irjaa toisena, vaan yhtenä ylioppilastovereistaan. Hänelle sama koulutus ja yhteinen tuttavapiiri tekevät ihmisestä samaan ryhmään kuuluvan. Toisaalta on otettava huomioon, että hän tahtoo kuitenkin muokata Irjan ulkoisen olemuksen vastaamaan muita valmistujaisiaan juhlivia. Pelkästään Irjan omat yritykset, opiskeleminen ja säästäminen, eivät riitä; ulos toiseudesta voi nostaa vain se, millaisena tulee nähdä.

Irjan kulutus- ja pukeutumistottumusten lopullisesta muuttumisesta on mahdotonta tehdä päätelmiä kohtausten perusteella, sillä asukokonaisuus on kuitenkin Tupsun valitsema. Tupsun oletettavasti syntyperäinen keskiluokkainen maku onnistuu luomaan Irjallekin uskottavan ylioppilaan ulkomuodon. Irja itse murehtii puvun hintaa ja päättää lopulta kokeilla ”tätä elämäntyyleä”, sillä hän valmistuu vain kerran ylioppilaaksi. (NT 230) Bourdieu korostaakin ihmisen käyttäytymistapausten muodostuvan ihmiselle todellisessa tilanteessa muodostuvien mahdollisuuksien ja niiden mahdollisuuksien, joita ihminen uskoo itsellään olevan, välisestä suhteesta (1994/1998, 7). Irja on sisäistänyt mieleensä sen, millaiseen kuluttamiseen hänellä on varaa ja mikä on järkevää. Sen sijaan taas todellinen rahatilanne mahdollistaa hänelle toisinaan myös kuluttamisen ylimääräiseen, vaikkeivät säästäväiset taipumukset haluaisikaan antaa siihen lupaa.

Irjan ostopäätöksen pohdinnasta paistaa läpi se, että Irjan omanakin suunnitelmana voi olla kahden luokkakategorian väliin jääminen. Itsensä pitäminen toisena ja määritelmien pakeneminen voi olla myös Irjan oma tietoinen valinta: hän haluaa testilla elämäntyylejä. Toisaalta taas Irja saattaa uskoa, ettei nousukkaan ole mahdollista kuulua mihinkään. Taustansa vuoksi häntä ei kelpuuteta keskiluokan täysvaltaiseksi jäseneksi, ja sosiaalisen nousun takia hänelle ei ole tarjolla mahdollisuutta palata työväenluokkaan. Valintataipumukset jäävät taistelemaan Irjan mielen hallinnasta jättäen Irjan välitilaan.

Kaksi habitusta hankaavat toisiaan niin, että ylioppilasjuhlistaan kirjoittaessaan Irja kertoo tilikirjassaan hänen ainoana vieraana olevan neiti Öhöm Talonmiehen, joka seuraa juhlallisuuksia ikkunasta.

...Eihän hän sinisessä työtakissaan olisi kelvannut tähän juhlalliseen joukkoon. Minä olisin häntä hävennyt, enkä varmasti olisi läheisekseni

tunnustanut. Kun hän osasi taidon olla näkymätön, sai hän toki kunnian olla mukana. (NT 232)

Teksti on huumorilla kirjoitettu, kuten sen muka-armollisesta sävystä voidaan lukea. Silti se kertoo Irjan ajatuksista. Hän häpeää omaa taustaansa, vaikkei paikalla ole tuttuja, jotka pystyisivät paljastamaan Irjasta mitään. Omaa minuutta tai alkuperäänsä ei silti pääse koskaan pakoon. Samalla pelkän oman persoonansa toisen puolen tuominen vieraaksi korostaa ulkopuolisuuden kokemusta ja sosiaalisen pääoman puutetta: Irjalla ei ole edes sukuyhteisöä tai tarpeeksi läheistä ystäväpiiriä, johon tuntisi kuuluvansa. Omiin ylioppilasjuhliinkin hän voi kutsua vain itsensä.

Talonmiehen ja ylioppilaan habitukset ovat Irjalle yhteensovittamattomat. Hän suorastaan jakautuu kahdeksi pystymättä liittämään identiteettinsä molempia puolia persoonaansa. Vaikutelmaa korostaa se, kuinka stereotyyppisesti Irja kuvailee työläis- ja nousukasminäänsä. Talonmies sinisessä työtakissaan viittaa suoraan tapaan kutsua fyysisen työn tekijöitä sinikaulustyöläisiksi. Ei-sivistyneistötaustainen ylioppilas valkolakkeineen taas on suomalaisessa kirjallisuudessa tyypillinen nousukkaan kuva (Rojola 2009, 13). Samalla Irjan habituksen puolet ovat toisilleen toisia. Ylioppilas-Irja näkee ulkopuolellaan häpeää herättävän talonmies-Irjan. Juhlien jälkeen talonmieheksi palannut Irja ilmoittaa sulkeneensa ”ylioppilas Irja Sassin hienouksineen” matkalaukkuun. Kumpikin puoli Irjaa määrittelee itseään toiseuttamalla toisen puolen. Nousukas Irjassa häpeää arkisen talonmiehen ulkomuotoa ja rajaa sen oman itsensä ulkopuolelle. Talonmies-Irja taas suhtautuu huvittuneesti ylioppilaan turhamaisuuteen ja määrittää itsensä tekemällä eroa nousukkaan hienostelun ja itsensä välille. Samalla habitus muotoutuu lähestulkoon Irjan minästä irralliseksi, vaihdettavaksi ominaisuudeksi.

2.6 Poliittiset valintataipumukset – tai niiden puuttuminen

Osa Hilja Valtosen romaanien sankarittarista kertoo hyvinkin suoraan poliittisista näkemyksistään. *Nuoren opettajattaren varaventiilin* (1927) päähenkilö Liisa Harju kirjoittaa päiväkirjaansa kuuluvansa ”porvarilliseen Keskustaan”. *Hätävaran* (1938) Vappu taas ilmoittaa kannattavansa kommunisteja kaikin muin tavoin paitsi äänestämällä. *Neiti talonmiehen* tematiikka on poliittisesti värittyneempää kuin suurimmassa osassa muuta Valtosen tuotantoa. Siinä missä kirjailijan muissa romaaneissa korostuu naiskysymys ja luokkajako, *Neiti talonmiehessä* näihin voidaan lisätä pohdinnat

maskuliinisen naisen asemasta, oman luokkakategorian puuttumisesta, evakkoudesta ja eri ikäluokkien välisestä kamppailusta. Romaani tuo siis esiin laajemman skaalan yhteiskunnallisia kysymyksiä, ja nämä näyttävät vaikuttavan Irjan elämään enemmän kuin Valtosen muihin sankarittariin.

Romaanin tematiikoista huolimatta *Neiti talonmiehen* päähenkilölle politiikka näyttäytyy lähestulkoon yhdentekevänä. Hän kiertelee kysymystä mielipiteistään jossittelemalla niinä harvoina kertoina, jolloin edes ottaa asian pohdittavakseen. Näin käy esimerkiksi Irjan palkatessa naapurin Laina-rouvan avukseen koulun suursiivoukseen. Irja kyllästyy apulaisen laiskuuteen ja irtisanoo tämän. ”Kuule likka! Et kai sinä vain liene porvari?”, Laina epäilee. Irja vastaa, että jos rehellinen ja ahkera ihminen on porvari, niin siinä tapauksessa hän on. (NT 76) Irja ei siis suoraan myönnä aatteistaan mitään, mutta rajaa itsensä Laina-rouvan kaltaisten ulkopuolelle. Samalla myös Laina ystävineen toiseuttaa Irjan viiteryhmästään. ”Puolenkymmentä akkaa koulun lähistöllä on lakannut tervehtimästä minua”, Irja kirjoittaa. (NT 77)

Omalla poliittisella habituksella leikittely vaikuttaisikin olevan myös Irjan tapa huvitella ympäröivien ihmisten kustannuksella. Työväenluokkaista naapurin vanhaa rouvaa voi ärsyttää jättämällä tämän arvuuttelemaan, onko Irja ”porvari”. Saman tyyppisesti Irja toimii myös Rehtorin ihailtua talonmiehen virka-asuntoa ja arveltua opettajien kadehtivan sitä. ”Paljon mahdollista, herra rehtori. Ensi kesänä voidaan kunnostaa sikolätti talonmiehen asunnoksi”, Irja vastaa. Rehtori kysyy, onko Irja kommunisti, mihin Irja vastaa, ettei puoluekannan päättäminen ole tullut vielä ajankohtaiseksi. (NT 63)

Välttämättä Irja ei siis ole poliittisesti mitään mieltä, mutta pyrkii politiikan tultua esiin aina ulkopuoliseksi. Työläisnaisen edessä hän esittää potentiaalista ”porvaria” ja keskiluokkaisen Rehtorin seurassa mahdollista ”kommunistia”. Irja pyrkii tietoisesti ryhmien väliin, eräänlaiseen kolmanteen tilaan. Työväenluokka tai keskiluokka aatteineen eivät ole ryhmiä, joihin hän samaistuisi tai edes haluaisi esittää samaistuvansa. Vaikka toiseus vaikeuttaa monin tavoin Irjan elämää, eikä esimerkiksi evakon tai orvon asemaan päätyminen ole ollut oma valinta, hän myös pyrkii ulos valmiista kategorioista. Esimerkiksi Irjan tapa hämmentää ja myös ärsyttää kanssaihmiä jättämällä oman poliittisen suuntautumisensa arvailtavaksi on osittain tietoinen tapa marginalisoida itse itseään.

Rehtorin kiellettyä Irjaa opiskelemasta tämä loukkaantuu tulkitessaan Rehtorin ajattelevan, ettei talonmiehen kaltaisessa ammatissa työskentelevä saisi tavoitella

koulutusta. ”En ole koskaan ajatellut, mille puolueelle kannatukseni annan. Rehtorin puolueesta otan selvän, siihen minä en kuulu”, Irja kirjoittaa. (NT 87) Mahdollisuus sosiaaliseen liikkuvuuteen on siis Irjalle tärkeämpää kuin minkään yksittäisen luokan asia. Silti tästä ajatuksesta on vielä pitkä matka minkäänlaisen poliittisen valinnan tekemiseen, etenkin kun halu selvittää Rehtorin puoluekanta jää vain suunnitelmaksi. Irja ei yritä saada selville mitään Rehtorin aatteellisuudesta, saati sitten anna sen vaikuttaa omaan äänestyskäyttäytymiseensä. Sen sijaan Irja etsii toisen koulun ja suorittaa keskikoulutodistuksen siellä. (NT 93) Hän pyrkii opiskelemalla parantamaan omaa asemaansa välittämättä siitä, millaisten ryhmien etuja mitkään puolueet ajavat.

Ainoa aate, jota Irjan voi katsoa kannattavan, on feminismi. Hän pettyy tajutessaan saavansa alle puolet miespuolisen edeltäjänsä palkasta, vaikka hänen kehutaan pitävän koulun siistimpänä. ”Olkoon! Onhan tämä miesten maailma, jossa naista on sorrettu alusta alkaen!”, Irja kirjoittaa tilikirjaansa jättäen hyvin vähän tulkinnanvaraa siitä, mitä mieltä on tilanteesta. (NT 72) Feminismikään ei silti nosta Irjaa barrikadeille, vaan hän keskittyy ratkaisemaan oman elämänsä välittömiä ongelmia – ei taistelemaan jälleenrakennusajan naisiin kohdistuneita toiseuttavia käytäntöjä vastaan. Hän toteaa, ettei kateus kannata, vaan hän aikoo rikastua pienentämällä menojaan, vaikka tulot ovatkin pienet. (mt. 72) Haluttomuus liittyä naisliikkeeseen saattaa selittyä sillä, että pitkään feminismi nähtiin keskiluokkaisten ja valkoisten heteronaisten liikkeenä, joka nähtiin lähes sokeana esimerkiksi rodullistetun tai työväenluokkaisen naisen ongelmille (ks. Ilmonen 2011, 9). Voi olettaa, ettei Irjan mielestä keskiluokkainen feministi tulisi ajatelleeksi työväenluokkaisessa tai miehisessä ammatissa olevan naisen ongelmia.

Toisaalta Irja ei aja myöskään kollektiivista työväenluokan etua. Hän neuvottelee palkoistaan ja työnkuvastaan suoraan lähimpien esimiestensä, Rehtorin ja ruustinnan, kanssa. Sen sijaan työläisten keinot taistella eduistaan toimivat yleensä vain kollektiivisina. Työväen edunvalvontaan tarvitaan organisoitu järjestö ja solidaarinen asenne jäsenten kesken. Keskiluokkaisemmissa ammateissa taas on enemmän mahdollisuuksia edetä uralla, joten sopimukset tehdään usein yksilöllisemmin. (Bourdieu 1980/1987, 217–218.) Irjan tarkoituksena onkin – vaikkei tosin nykyisellä talonmiehen urallaan eteneminen – sosiaalinen nousu, arvostetumpaan asemaan pääseminen yksilönä. Hän ei tartu myöskään työpaikkansa sisäisiin kiistoihin. Koulun opettajan epäiltyä talonmiehen olevan Rehtorin puolella Irja vastaa: ”Vedän omaa köyttäni. Mistä saan toisen näin edullisen työpaikan, jos rupean syyttää suotta rettelöimään?” (NT 193) Irjan

vastauksesta on jälleen luettavissa käytännönläheisyys; hän tahtoo ennen kaikkea suorittaa velvollisuutensa hyvin, ei valita puolia yhteiskuntaluokkien tai yksilöidenkään välisissä kiistoissa.

Bourdieuolaisen luokkakäsityksen läpi katsottuna Irjan tilanne poliittisten ryhmien ulkopuolella on ymmärrettävää. Tämän käsityksen mukaan luokat ovat symbolisia ja muodostuvat todellisiksi vain, kun joku alkaa ajamaan niiden asiaa ja luokkien jäsenet tulevat luokkatietoisiksi (Bourdieu 1980/1987, 19). Papujoen seudulla Irja on kuitenkin nähtävästi ainoa nousukas, joten hänellä ei ole luokkakategoriaa, josta tulla tietoiseksi ja jonka asiaa ajaa. Hän haluaa päästä pois työväenluokasta – ei ajaa sen asiaa. Varsinainen pääsy keskiluokkaan näyttäisi silti olevan suljettu, tai jos sosiaalisen liikkuvuuden voi tulkita lopulta onnistuvan, Irja ei voi hävittää taustaansa vaan pysyy aina nousukkaana. Monien muiden valintojen lisäksi habitus ohjaa myös yksilön poliittisia mielipiteitä (Bourdieu 1994/1998, 18). Irjan habitus on rakennettu kuitenkin usealle eri kategorialle tyypillisistä habituksista, joten valintataipumukset eivät ohjaa häntä mihinkään tiettyyn suuntaan. Oman viiteryhmän puuttuessa Irja toiseutuu kaikista kategorioista ja ajautuu keskittymään omiin, yksilöllisiin tavoitteisiin.

3 TOINEN JA NAINEN

Tässä luvussa käsittelen sukupuolta toiseuttavana tekijänä. Simone de Beauvoir on esittänyt, että nainen on ennen kaikkea nainen siinä missä mies on ennen kaikkea ihminen. Naisen sukupuoli on siis tunnusmerkkinen. Naiseutta määritellään suhteessa siihen, miten se eroaa miehuudesta, miehuus taas nähdään sinä normina, johon toiseutettua sukupuolta verrataan. (1949/1980, 11–12.) Irjan voidaan katsoa edustavan toista sukupuolta naiseutensa takia, mutta samalla toiseutuvan myös naisen määritelmästä ilmentämällä sukupuoltaan maskuliinisesti. Sukupuolen toiseuttavien vaikutusten teoretisoinnin lisäksi käytän de Beauvoirin teosta lähteenä naisen osasta ja asemasta toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa. Samalla on kuitenkin otettava huomioon kontekstierot *Toisen sukupuolen* ja *Neiti talonmiehen* välillä, on väliä, sijoittuvatko tapahtumat Pariisiin vai Papujoelle.

Pierre Bourdieuta hyödynnettäessä taas on huomioitava, että hänen teorioitaan on kritisoitu siitä, ettei niissä juurikaan huomioida sukupuolta eroja tuottavana kategoriana. Feministiset tutkijat ovat kuitenkin hyödyntäneet Bourdieun luomaa käsitteistöä tutkiessaan sukupuolen merkitystä yhteiskunnassa ja siten kehittäneet Bourdieun luomaa teoriaa (McCall 1992, 837). Sukupuolen ilmenemistä *Neiti talonmiehessä* onkin mielekästä tutkia hyödyntäen pääomanlajien ja habituksen teoretisointia. Omaisuus, kulutusvalinnat ja -mahdollisuudet sekä käyttäytymistäipumukset läpäisevät romaanin kaikkia teemoja, myös sukupuolta. Huomioin kuitenkin Bourdieun termien käytön ongelmallisuuden feministisessä tutkimuksessa; muun muassa Bridget Fowler ja Julie McLeod ovat kritisoineet Bourdieun sukupuolta käsitteleviä tutkimuksia historiattomuudesta, mieskeskeisestä maailmankuvasta ja aiemman feministisen tutkimuksen ohittamisesta (ks. Thorpe 2009, 492).

Feministit ovat tyytymättömiä esimerkiksi Bourdieun tapaan käsitellä pääoman käsitettä. Siinä missä Bourdieu on lukenut kulttuuriseksi pääomaksi lähinnä korkeakulttuurin, Beverley Skeggs on tuonut esiin pääomien kontekstisidonnaisuuden. Esimerkiksi feminiinisyys voi toimia kulttuurisena pääomana sellaisilla kentillä, joilla sen arvo tunnustetaan. (2004/2014, 51.) Myös Bourdieun käyttämä habituksen määritelmä on feministien mielestä liian suppea. Siinä missä Bourdieu korostaa habituksen muodostumista kulttuurisissa prosesseissa, Nicole Vitellonen ja Angela McRobbien mukaan habituksen käsitettä tulisi laajentaa käsittämään paremmin myös materiaallinen

maailma. (ks. Adkins 2004, 8.) Katsonkin, että etenkin *Neiti talonmiehessä* esimerkiksi konkreettinen ruumiillisuus liittyy erottamattomasti habitukseen. Romaania tarkasteltaessa on mielekästä yhdistää habitukseen sosiaalistetun ruumiin lisäksi fyysinen keho.

Feministisessä tutkimuksessa on huomioitava, kenen ääni saa kuulua tutkimuksessa ja kenelle annetaan tilaa, joten Bourdieun itsensä lisäksi hyödynnän hänen teorioitaan kehittäneitä feministisiä tutkijoita. Feministit ovatkin huomauttaneet, että sovellettuina Bourdieun teorialat ovat feministiselle tutkimukselle hyödyllisiä (Adkins 2004, 3). Tarkoituksenmukaisesti käytettynä Bourdieun termit voivatkin olla feministiselle tutkimukselle pikemminkin mahdollisuus kuin uhka.

3.1 Sukupuolen määrittely: ruumis ja habitus

Sukupuolen moninaisuus ja eri tavat määritellä ja toteuttaa sukupuolia ovat ehkä *Neiti talonmiehen* parhaiten aikaa kestäneitä tematiikkoja. Irjan sukupuoli onkin kaikkea muuta kuin yksiselitteisesti kategorioitavissa yhteisönsä tyypilliseksi naiseksi tai mieheksi, mikä vaikuttaa siihen, miten muut henkilöhahmot suhtautuvat häneen. Tyypillinen tapa toiseuttaa ihmistä onkin tämän mieheyden tai naiseuden määrittäminen normin ulkopuoliseksi (Hänninen 2013, 18). Ennen kuin sukupuolen toiseuttavaa vaikutusta voidaan tutkia, onkin pystyttävä määrittelemään, mistä yksilön sukupuoli muodostuu, ja miten Irjan sukupuoli määrittyy.

Luvussa 2.6 työläisen ja nousukkaan habituksia tutkiessani toin esiin Irjan edustamien luokkakategorioiden vaikutuksen hänen ilmentämiinsä sukupuolittuneisiin piirteisiin. Työläisen habitus nähdään usein maskuliinisempana kuin muiden luokkakategorioiden tuottama habitus. Irjan habituksessakin työväenluokkaisuus yhdistyy miehekkyyteen, nousukkuus ja keskiluokkaisuus naisellisuuteen. Tässä luvussa lähestyn Irjan sukupuolikokemusta hänen käytöstään ja ulkomuotoaan sekä hänen sukupuolestaan tehtyjä määritelmiä tutkimalla. Vaikka osaltaan esimerkiksi ulkonäkö ja temperamentti ovat geenien määräämiä, ihminen tekee habituksensa ohjaamana käyttäytymis- ja kulutusvalintoja jatkuvasti. Näen, että näillä valinnoilla pystytään ilmentämään luokkaidentiteetin lisäksi myös sukupuolikokemusta. Aiemmin sukupuolen ja habituksen välistä yhteyttä on tutkinut esimerkiksi Holly Thorpe (2009).

Sukupuolihabituksen kannalta kiinnostavin käyttäytymistaipumus on Irjan turvautuminen väkivaltaan ja fyysisen voiman näyttämiseen. Väkivalta ja sillä uhkaaminen on usein liitetty osaksi maskuliinisuutta ja miehisyyttä (Jokinen 2000, 203). Voimankäyttö onkin osa Irjan maskuliinista puolta, jonka käyttäytymistaipumukset näyttävät ohjaavan häntä esimerkiksi hänen heittäessä ei-toivotun kosijan ulos. Humalainen leski-isäntä, Taavetti, kosii 19-vuotiasta Irjaa, joka on kunniasta lähinnä närkästynyt ja huvittunut. Rukkaset saatuaan Taavetti alkaa määritellä Irjaa ja sanoo ääneen sen, millaisena monet muutkin henkilöhahmot näkevät Irjan. Isäntä selittää, että nuoret miehet haluavat pienen ja kauniin naisen, kun taas hänelle kelpaisi Irjan kaltainen riuska työntekijä. Päästäkseen naisten tavoittelemaan asemaan, naimisiin, pitäisi olla feminiininen. Taavetti tuo esiin sen, miten Irjan kaltaisen suuren ja vahvan naisen on epätodennäköistä viehättää miestä: ”Et ole mikään ruusuprinsessa, jollaisista nuoret miehet uneksivat.” (NT 30–32)

Taavetin jatkaessa humalaista meuhkaamistaan Irja nostaa miehen ja heittää hankeen. Kohtauksessa Irjan käyttäytymistaipumukset ovat suoraviivaisia: jos sana ei tehoa, käytetään voimaa. Habitukseen sisältyvätkin myös ruumiilliset reaktiot (Roos 1987, 10). Irjan tapa käyttää väkivaltaa puolustukseen vaikuttaakin lähinnä vaistomaiselta. Bourdieun mukaan toiminnan käynnistääkin useammin habitus kuin ihmisen oma aikomus (1994/1998, 159). Naisellisempi – ehkä myös keskiluokkaisempi – habitus olisi todennäköisesti ohjannut Irjaa toimimaan etiketin mukaan. ”Annoin rukkaset pikemminkin jyrkästi kuin kohteliaasti”, Irja myöntää itsekin. (NT 31) Samalla voidaan pohtia, olisiko Taavetti kenties suostunut kunnioittamaan enemmän paremmassa asemassa olevan tai feminiinisemmän naisen mielipidettä. Irjalle ei siis jää muuta vaihtoehtoa kuin toimia maskuliinisemmän habituksensa ohjaamana. Tätä ei kuitenkaan mahdollista ainoastaan Irjan elämän aikana sisäistämät taipumukset vaan myös sattumalla on sormensa pelissä. Irja sattuu olemaan isokokoinen, pitkä ja voimakas, joten hän jaksaa nostaa miehen. Käyttäytymistaipumukset käynnistävät reaktion ja ruumis mahdollistaa sen toteuttamisen.

Toisten määritelmät Irjan sukupuolesta ohjaavat näkemään tämän jonain muuna kuin yksiselitteisesti tyypillisenä naisena. ”Sinä senkin narttu! Ei sinua kukaan nai. Sinä oot mies, jolla on hameet. Mies oot vaikka katsottaisiin. Etkä sinä muuten ilmaiseksi palvelisi tuota ikäneitiä”, Taavetti uhoaa vielä lumessa istuessaan. (NT 32) Isännän sanat toiseuttavat Irjan monesta suunnasta. Toisaalta hän ilmoittaa Irjan olevan narttu, huono

nainen. Miltei samaan hengenvetoon Taavetti kääntää kelkkansa ja ilmoittaa Irjan olevankin mies. Repliiikistä kuultaa läpi se, että ainoa normaali ja hyvä kategoria, johon naisoletetun Irjan voisi sijoittaa, olisi hyväksi mielletty naisellinen nainen. Sen sijaan taas feminiinisiä ja maskuliinisia piirteitä yhdistävä Irja nähdäänkin koko mies–nainen-jaottelun ulkopuolisena. Taavetin lausahduksesta on luettavissa, miten ”todellisten naisten” ihannoiminen on ollut joillekin miehille tapa pitää kiinni vallastaan (de Beauvoir 1949/1980, 96). Tapa määrittää oikeanlainen nainen antaa määrittäjälle mahdollisuuden päättää, mitä nainen saisi tehdä ja toiseuttaa eri tavoin toimivat naiset määritelmästä. Huomioitavaa kuitenkin on, että ilmiöllä yritetään nimenomaan pitää kiinni valta-asemasta: valta on siis horjumassa eikä itsestään selvä etuoikeus. Taavetti yrittääkin määritellä Irjaa ollessaan itse alistetussa asemassa: hän on hylätty kosija ja kirjaimellisesti heitetty hankeen. Kohtaus kääntääkin humoristisesti väärinpäin suomalaiskansallisen kuvan juoposta miehestä, joka heittää vaimon ja lapset lumeen. Näin ollen Taavetti on ikään kuin joutunut naisen asemaan ja yrittää nyt päästä siitä pois. Samalla taas Irja on ottanut asetelmassa miehen ja subjektin paikan.

Taavetin haukut pyrkivät objektivoimaan Irjaa pyrkien viemään tältä oikeuden määritellä itse itseään. Ennen kosimiskohtausta Irja ei juuri pohdikaan feminiinisyyttään tai maskuliinisuuttaan eikä vihjettäkään Irjan miehekkyydestä ilmene. Irjan oma kokemus sukupuolen sekoittuneisuudesta ja muiden hahmojen maininnat Irjan sukupuolesta alkavatkin vasta Taavetin sanottua Irjaa mieheksi. Onkin kiinnostavaa tarkastella Irjan sukupuolta habituksen käsitteen avulla, sillä habitus on ihmisen sisäistämiä rakenteita (Bourdieu 1994/1998, 7–8). Kohtauksessa olennaiset rakenteet liittyvät sukupuolijärjestelmään, siihen, mikä on nainen, mikä mies ja montako sukupuolikategoriaa ylipäättään on. Irjan voidaan katsoa sisäistäneen määritelmät kaksijakoisesta sukupuolijärjestelmästä. Taavetin huudahdukset taas iskostavat Irjalle ajatuksen siitä, ettei tämä pysty täyttämään kokonaan kummankaan sukupuolen tunnusmerkkejä, sillä vasta tästä kohtauksesta lähtien Irjan sukupuolihabitus alkaa osoittaa piirteitä sekoittuneisuudesta. Kun Irjalle on ilmoitettu hänen olevan sekä ”narttu” että ”mies”, hän alkaa tuottaa sekä feminiinistä että maskuliinista käytöstä vuorotellen. Samalla huomionarvoista on kuitenkin se, etteivät Taavetti ole keksinyt tyhjästä sanoa Irjaa mieheksi, vaan todennäköisesti Irjan tapa tuottaa sukupuoltaan on jo aiemmin ollut ainakin hieman sekoittunut.

Irjasta tehty määritelmiä eivät myöskään ole vain yhdenlaisia, vaan yhtä sekoittuneita kuin Irjan oma tapa ilmentää sukupuoltaan. Siinä missä monet rinnastavat Irjaa miehiin, toiset määrittelevät Irjan yksiselitteisesti naisiksi. Esimerkiksi Tuomas-isäntä ilmoittaa, että työstä on tullut ”melkein kaunis”, mihin hänen vaimonsa sanoo vanhojen ja humalaisten miesten pitävät kaikkia tyttöjä kauniina. (NT 152) Tilanteessa siis kaksi henkilöhahmoa määrittää Irjan tytöksi ja toinen vieläpä naisellisuuden vaatimukset täyttäväksi, ”melkein kauniiksi”.

Ajatus habituksesta yksilön osaksi ruumiillistuneena pääomana (Bourdieu 1980/1987, 121) on kuitenkin Irjan sukupuolta pohdittaessa haasteellinen. Irjan toiminnan mahdollistava ruumiillistunut pääoma – fyysinen vahvuus – on olemassa jo ennen Taavetin kantamista ja siitä alkanutta tapaa leikitellä eri sukupuolten tunnusmerkeillä. Iso ruumis on Irjan synnynnäinen ominaisuus, joka johtaa myöhemminkin hänen naisellisuutensa kyseenalaistamiseen.

Irja ei lopulta tee häiritsijöille sen pahemmin kuin kanna heidät ulos, mutta voimannäyttö tuo esiin potentiaalin käyttää väkivaltaa. Myös silloin, kun Irja ei turvaudu voimakeinoihin, hän voi tuoda esiin vahvuuttaan, kuten kyllästyessään Laina-rouvan esittämiin haukkuihin. Irja säikäyttää naisen pudottamalla tämän eteen painavan laatikon. (NT 77) Tyypillistä miehisyyteen liitettylle väkivallalle onkin sen potentiaalisuus, ei niinkään väkivallan käyttäminen (Jokinen 2000, 203–204). Seuraavassa alaluvussa käsittelen Irjan kokemaa seksuaalista häirintää, jota vastaan Irja puolustautuu voimakeinoilla. Osaltaan kohtauksissa Irja yritetään asettaa naisen asemaan, heteromiehen halun kohteeksi. Voiman näyttämällä Irja ottaa kuitenkin tilanteissa miehen aseman horjuttaen tilanteissa syntyviä valta-asetelmia.

Kuten edellä huomataan, Irjalle on etua siitä, että hän on vahva ja iso: voimakkuus mahdollistaa kovan työnteon ja auttaa jopa itsemääräämisoikeuden säilyttämisessä. Suuri koko vihjaa mahdollisuudesta valtaan – väkivaltaan. Fyysinen voima onkin antanut miehille korkeamman aseman, sillä se on mahdollistanut tehokkaamman työnteon ja myös taistelemisen (de Beauvoir 1949/1980, 35). Irjan talonmieheksi palkkaava ruustinna näkeekin Irjan koon etuna selittäessään, miten työn aiemmin tehnyt talonmiehen vaimo on ”kuin kaisla Irja-neidin rinnalla”. (NT 53) Toisaalta Irja joutuu myös kärsimään miehekkyydestään eikä saavuta miehen asemaa yhteisössä vaikka tuleekin määritellyksi miesmäiseksi. Nainen miehen asemassa ja maskuliininen nainen on osalle kyläläisistä pikemminkin vielä toisempi kuin nainen. Taavetin heittäminen ulos hämmentää

kyläläisiä, jotka eivät juuri Irjan seurassa viihdy ja nuoret pitävät Irjaa kummallisena ”naispuolisena Simpsonina”. Jopa Irja itse määrittää itsensä jotenkin hassuksi.

Jo kaukaa tunnisti ruustinna minun naisellisen kookkuuteni, tarttui rovastinsa ohjaavaan käteen niin, että Fordi pysähtyi täsmälleen kohdalleni.

–Siinä hän nyt on, jota haemme, ruustinna huusi kuin olisi löytänyt hukkaamansa arvoesineen.

Niiasin tottumuksesta, niin hassulta kuin toimitus lienee näyttänytkin. (NT 51)

Irja kirjoittaa sukupuolensa irvokkaaksi kertoen ”naisellisesta kookkuudesta” sen jälkeen, kun on jatkuvasti valitellut koostaan itse ja saanut siitä myös muilta kommentteja – pituuden kauneus tai tyylikkyys ei siis edes käy hänen mielessään. Nuorille tytöille sopiva käyttäytyminen, niaaminen, taas näyttää isokokoisen Irjan mielestä oudolta vaikka hän onkin nuori tyttö. Iso ruumis on jotain, mitä Irja ei saa sovitettua yhteen feminiinisyyden kanssa. Myös kehosta työnteossa saavutettu etu näyttäytyy humoristisena Irjan kirjoittaessa ruustinnan pitävän häntä hukattuna arvoesineenä, joka on kuitenkin kokonsa takia helppo löytää. Vaikka Irja siis olisi kyläläisille kokonsa takia kummajainen ja siten kelpaamaton hän on kuitenkin korvaamattoman hyödyllinen työn suorittajana.

Irja on jotain outoa ja aikansa naisihanteille vierasta. Siinä missä naiseus nähdään toisena sukupuolena, Irja jää tämänkin kategorian ulkopuolelle kykenemättä täyttämään naiseudelle yhteisössä asetettuja vaatimuksia ja on siten toiseudenkin sisällä marginaalissa. Irja voidaan määritellä naiseksi, mutta hänen sukupuolensa tekee jatkuvaa liikettä naisellisten ja miehekkäiden piirteiden välillä muodostaen 1950-luvun Papujoelle epätyypillisen sukupuolihabituksen.

3.2 Uljas amatsooni – häirintä ja kunnia

Irjalle pyritään näyttämään hänen asemansa mataluus Papujoella monella tavalla. Yhteisö haluaa määrittää hänet ulkopuoliseksi ja nimenomaan alempiarvoiseksi. Seksuaalinen häirintä ja Irjan kunniallisuuden kyseenalaistaminen ovat näistä keinoista ehkä raaimpia. Siveellisyyden ja moraalin epäileminen ovatkin tyypillisiä tapoja toiseuttaa henkilöä (Hänninen 2013, 18).

Irjan ammatilla on ristiriitainen vaikutus häirintätilanteissa. Toisaalta Irjaan kohdistuu häirintää juuri hänen työpaikallaan, toisaalta taas ammatti antaa Irjalle myös valtaa taistella kaltoinkohtelua vastaan. Sukupuolinen häirintä on yksi tapa osoittaa häiritylle tämän paikka (työ)yhteisössä. Ahdistelu yhtä aikaa heijastaa jo olemassa olevia rakenteita ja tuottaa ja ylläpitää uhrin alempaa asemaa. (Käyhkö 2006, 188.) Nainen talonmiehenä tuokin romaanin kunniaa käsittelevään tematiikkaan huumoria kääntämällä asetelmia toisinpäin. Talonmiehen ammattiin kuului aikoinaan myös rauhan ja kurin ylläpito talossa. Hän joutui puuttumaan järjestyshäiriöihin, joiksi riitti jo miehen käyminen yksinasuvan naisen luona. (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 164.) Myös Irja joutuu puuttumaan tällaiseen tilanteeseen, mutta poikkeuksellista on se, että hän on kohtauksessa sekä talonmies että yksinasuva nainen.

Irjaa aiemminkin häirinnyt matematiikanopettaja Pulina tulee käymään Irjan luona muun henkilökunnan lähdettyä koteihinsa. Mies valittaa kyllästyneensä lapsiinsa ja vaimoonsa ja alkaa kehua Irjan ulkonäköä seksuaalisävytteisesti. (NT 191–192) Irjaa tilanne ei miellytä.

Äkäpumppu jossain sielun pannuhuoneessa suhahti käyntiin.

- Tietääkö maisteri, etten minä ole sen lajin nainen, joka toisen naisen aviomiehen ja kuuden lapsen isän kanssa keskustelee seksuaalisista asioista. (NT 192)

Metafora sielun pannuhuoneen ”äkäpumpusta” kuvaa Irjan vihan syttymistä. Samalla talonmiehen työn kannalta olennaisen pannuhuoneen pumppujen käynnistyminen sielussa rinnastuu siihen, että talonmies Irjassa havahtuu tilanteeseen. Hän ei olekaan pelkästään siviiliminä ja nainen, vaan hänellä on käyttöön otettavissa valtaa sisältävä talonmiehen rooli. Toisaalta Irja näkee talonmiehen ammatin myös rasitteena: ”Kun tyttö on halvassa asemassa, luulevat jotkut, että hänelle saa puhua millaista soopaa tahansa.” (NT 192) Pulinan vihjailtua, että Irja olisi aiemminkin viettänyt aikaa naimisissa olevien miesten kanssa Irja kantaa miehen pihalle. Irjan toiminta parodioi asetelmaa, jossa talonmies joutuu heittämään miehen ulos naimattoman naisen kotoa. Samaan aikaan Irjalla on valtaa ja subjektin asema, vaikka seksuaalinen häirintä toiseuttaakin häntä uhriksi ja objektiksi.

Pulina ei ole ainoa Irjaa ahdisteleva opettaja. Irjan ollessa heinätoisissa Kippi-opettaja esittää hänelle kyseenalaisen ehdotuksen.

Kippi pyysi minua kerran mukaansa autoretkelle jonnekin hämärään rantakylpylään.

- Minä kylven hiessä, kuten opettaja näkee. Se on kunniallista ja tuottaa rahaa, vastasin.
Sen jälkeen ei Kippi ole minulle salaperäisesti silmää iskenyt. (NT 184–185)

Kippi siis haluaa uskoa Irjan moraalin venyvän enemmän kuin ajan normit sallisivat. Ajatuksen taustalla onkin mahdollisesti Irjan ja Kipin välinen aiempi flirttailu olympialaisissa. Fyysisessä työssä huhkivan Irjan lähentelemiseen tuntuu silti lisäksi olevan sisäänkirjoitettu viesti siitä, että työläisnaisen moraaliksi olisi riittävän löyhä suostumaan ehdotukseen. Skeggsin mukaan työläisnaisiin on haluttu liittää lika, seksuaalisuus ja rappio, käytännössä siis yleinen moraalittomuus (2004/2014, 33). Irjan tavassa kieltäytyä on nähtävissä ilmiö työväenluokkaisten naisten tavasta uudelleenmääritellä kunniallisuuden käsite ja siten määritellä itse itsensä moraaliseksi. Näillä keinoin työläisnaiset voivat saada itselleen enemmän toiminnanmahdollisuuksia ja siten taistella oikeudestaan subjektiuteen. (Skeggs 2004/2014, 30.) Irja haluaa näyttää juuri ruumiillisen työn kunniallisena siinä missä kevytmielinen rentoutuminen epämääräisessä kylpylässä olisi kunniatonta. Opettaja on ehkä halunnut nähdä työväenluokkaisen naisen ja kunniaattoman lomamatkan yhteensovitettavana, kun taas Irja kirjoittaa itsensä irti kunniaattomuudesta juuri fyysisen työn kautta.

Siinä missä Kippi taas haluaa nähdä Irjan vartalon halun ja katseen kohteena, Irja korostaa kehonsa toiminnallisuutta, voimakkuutta ja kykyä ruumiilliseen työhön. Kohtauksessa Irja pyrkii ikään kuin ottamaan ahdistelijaansa maskuliinisemmän aseman juuri ruumiillisen työn avulla. Siinä missä Kippi yrittää luoda tilanteeseen seksuaalista jännitettä, Irja pyrkii pudottamaan keskustelun takaisin maan pinnalle puhumalla rahasta ja työssä hikoilemisesta.

Irjan ja Kipin välinen kanssakäyminen käsittelee myös ristiriitaa. Miehen huomio voi olla yhtä aikaa sekä loukkaavaa että imartelevaa (de Beauvoir 1949/1980, 199). Ennen ei-toivotun huomion kohteeksi joutumista Irja jopa miettii, kuinka voisi kouluttaa Kipistä kunnan aviomiehen. (NT 178) Olympialaisissa Kipin ja Irjan välisestä flirtistä Irja on jopa onnellinen.

Koetin käyttäytyä sievästi ja naisellisesti, ettei hän mitenkään olisi joutunut hämilleen vierellään loikkivan jättiläisen takia ja yrittänyt karkuun.

Kipin kunniaksi on mainittava, ettei hän edes näyttänyt haluavan karata seurastani. Tavatessaan pari poikatuttavaansa hän esitteli minut heille. (NT 179)

Irja pitää itseään noloistuttavan omituisena ja onkin päinvastaisesta signaalista positiivisesti yllättynyt. Hän saa huomata, että kelpaa myös esiteltäväksi muille. Alkuun Irja nauttii huomiosta ja päätyy vastaamaan flirttiin. Lopulta huomio ei tuo Irjalle onnea: ”– – tein kuitenkin varman havainnon, ettei tämän lajin ilo sisintäni tyydyttänyt.” (NT 182–183)

Myös metaforisella tasolla heinäntekokohtauksessa luotu ristiriita on kiinnostava: lika on usein liitetty moraalittomuuteen siinä missä puhtaus on viattomuuden ja kunniallisuuden symboli. Irjan työ onkin kiinnostavasti yhteydessä työläisnaisen ja lian ja rappiollisuuden yhdistävään ajatukseen. Siivoustyössä Irja kirjaimellisesti työkseen poistaa likaa, toisaalta fyysisessä työssä hän itse likaantuu. Hän tekee siis yhtä aikaa liikettä pois likaisuudesta ja sitä kohti. Irja kiistää kuitenkin puheessaan työläisnaisen, rappion ja lian yhteyden. Irja pikemminkin kääntää lian ja puhtauden tyyppillisen symboliikan toisin päin: ulkoinen puhtaus kylpylässä johtaa sisäiseen likaisuuteen, ulkoinen töistä saatu lika taas on merkki normien mukaan elämisestä ja kunniallisesta työstä. Tässä ristiriidassa on nähtävissä ulkokultaisen kyläyhteisön kritiikkiä. Tätä tulkintaa tukee esimerkiksi se, miten Irja kertoo, että häntä ahdistelevaa Pulinaa pidetään esimerkillisenä perheenisänä. ”Malliaviomies talonmiehen perspektiivistä voi olla toinen kuin Papujoen herrasväen”, Irja kirjoittaa. (NT 70) Osa kunniallisuuden uudelleenmäärittelyä näyttäisikin olevan ihmisen todellisen toiminnan esiintuominen: toisin kuin Papujoen kyläyhteisölle, jolle näyttäisi riittävän pintapuolinen sovinnaisuus, Irjalle pelkkä moraalisuuden kulissi ei riitä. Samalla Pulinan rooli on tuoda tarinassa esiin se, miten ajan moraalisäännöt ovat löyhempiä miehille kuin naisille (de Beauvoir 1949/1980, 108). Pulina on mallikelpoinen silloinkin, kun yrittää pettää vaimoaan, Irjan maineen kyseenalaistamiseen riittää pelkkä epäily.

Hyvä esimerkki ajan tiukemmista naisiin kohdistuvista vaatimuksista on nihkeä suhtautuminen naimattomiin äiteihin (de Beauvoir 1949/1980, 108; Kolbe 2019c, 146). Irja käyttää sijaista ja käy kylällä opiskelujensa takia. Kyläläiset kuitenkin juoruavat, että hänellä olisi suhde ja Rehtori arvelee lopulta Irjan tehneen abortin ja antaa tälle potkut. (NT 235–236) Jälleen tarina myös kääntää humoristisesti väärin päin talonmiehiin liitettyä folklorea versioimalla yleistä vitsiä siitä, että talon asukkaan lapsen biologinen

isä onkin talonmies (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 162–163). Irjan kohdalla ongelma onkin se, että (joskin kuvitteellisen) lapsen äiti on talonmies. Sosiaalisten normien rikkominen onkin tyypillinen syy, jonka perusteella normin rikkojaa on toiseutettu (Hänninen 2013, 19). Irjan siis epäillänsä rikkoneen niin siveellisyyttä koskevia normeja – harrastanut avioliiton ulkopuolisia suhteita – kuin myös ajan lakeja – tehnyt raskaudenkeskeytyksen. Kiinnostavaa onkin, että myös epäily normien rikkomisesta riittää syyksi toiseuttaa, sillä Irja ei ole todellisuudessa ”syyllistynyt” kumpaankaan edellä mainituista, vaan Irjan laihtumiselle ja kylämatkoille on äärimmäisen kunnialliset syyt: opiskelu ja työnteko.

Myös kahvikutsujen tarjoilijana Irja päätyy häirinnän kohteeksi. Kutsuvieraat kommentoivat Irjan vartaloa ja eräs sanoo häntä ”uljaaksi amatsooniksi”. (NT 73) Keskustelu on kuin pienoismalli kulttuurista, jossa nainen on heteromiehen katseen kohde, ja tämän arvo määräytyy sen mukaan miellyttääkö hän miehen silmää. Toisaalta Irja on isokokoinen, eikä siten täytä ajan kauneusihanteita. Mieskatseen kohteena Irja on kuitenkin jotain haluttavaa: iso koko tekee hänestä eksoottisen, mikä voidaan nähdä miesten verratessa häntä antiikin mytologiassa esiintyneisiin satureihin. Kohtauksessa yhdistyy monta toiseuttavaa käytäntöä. Itse vartalon kommentointi alistaa Irjan katseen kohteeksi. Samalla Irjaan kohdistuva katse eksotisoi häntä yhdistämällä hänet amatzoneihin; Irjan olemuksen vierautta siis korostetaan liittämällä hänet johonkin ei-suomalaiseen ja tarunomaiseen. Kolmanneksi tilanteessa Irjan ohi puhutaan, hän on läsnä, mutta vailla puheoikeutta vaikka keskustelu koskee häntä. Vielä yhden kerroksen kohtaukseen luo se, että se välitetään lukijalle Irjan tekstin kautta. Päiväkirjaromaanissa vain Irja on äänessä ja päättää, miten tapahtumat kuvailee. Asetelmat siis kääntyvät toisin päin Irjan saadessa kirjoittaessaan ylimmän vallan ja subjektiuden.

Romaani itsessään pyrkii myös irti moraalittoman työläisnaisen stereotypiasta. ”Neiti talonmies on, niin kuin Hilja Valtosen muutkin naissankarit, pirteä, uhmakas ja itsenäinen, samalla kuitenkin moraalisesti ehdottoman siveä ja sovinainen” (Kallioniemi & Heikkilä 2007, 160). Eroa muunlaisiin sankarittariin ei tehdä, vaan Irja on täysin yhtä kunniallinen kuin muutkin valtoslaiset naispäähenkilöt. Irjan päiväkirjassa kunniaattomuus on sen sijaan siirretty häntä vikittelevien miesten ominaisuudeksi. Lisäksi Irja kirjoittaa kohtausten valta-asetelmaa uudelleen näyttämällä häntä häiritsevät miehet katseen kohteena ja ottaen itse ylimmän oikeuden kertoa, mitä tapahtui. Omasta näkökulmastaan Irja on kiireinen nousukas ja siksi ehdottoman moitteetonta elämää

elävä: ”Huvielämä ei totisesti turmele tämän tytön moraalia. Noin 12 tuntia leipätyötä, 6 t. opiskelua, 6 t. unta.” (NT 125)

3.3 Äidin ja tyttären suhde – toiset toisilleen

Irjan ja opettajaneidin välinen suhde on kompleksinen: toisaalta opettaja pelastaa Irjan kun tämän äiti kuolee, toisaalta hän pyrkii hyötymään Irjasta lähes kaikin mahdollisin tavoin. Teininä Irja on kiitollinen ja kokee päätyneensä opettajan omaksi tyttäreksi. Silti heidän välisensä suhde on kaikkea muuta kuin välitön. ”Mie niin mielelläni silittäisin hänen kättään, mutta mie en uskalla, kui [sic?] hän on niin ylenluonnollisen korkia!”, Irja pohtii paljastaen alemmuudentunteensa. (NT 14)

Ongelmien osasyiksi voidaan katsoa 15-vuotiaaksi ehtineen lapsen epävirallinen adoptio, jossa alusta asti Irjalle on epäselvää, onko hän opettajaneidin tytär vai piika. Irja on jo elänyt suurimman osan lapsuudestaan biologisten vanhempiensa kanssa ja kokee nämä todellisiksi vanhemmiksi. Opettajaneitikään ei ota Irjaa omaksi lapsekseen, vaan kasvatiksi ja piiaksi. Vaikka Irja alkuun ilahtuneena ajatteleekin opettajaneidin ottaneen hänet ”omaksi tyttäreksi” (NT 14), opettajaneiti kutsuu Irjaa palvelijaksi. (ks. esim. mt. 48) Perhe muodostuu avioliiton, verisukulaisuuden tai Bourdieun mukaan poikkeuksellisemmin adoption kautta (1994/1998, 117). Ydinperheiden joukossa opettajaneidin ja Irjan muodostama kaksikko on siis epätyypillisempi kuin muut perheet. Samalla naisten lähtökohdat ovat hyvin erilaiset. Eroja heidän välilleen tekevät niin luokkaero kuin se, että Irja on siirtokarjalainen sotaorpo ja opettajaneiti ei. Koko valta-asetelmaa lähtökohdat eivät kuitenkaan selitä, vaan Irjan ja opettajaneidin välinen suhde noudattaa melko tarkasti Simone de Beauvoirin teoriaa äidin ja tyttären välisestä toiseuttavasta suhteesta. de Beauvoirin mukaan äidille tytär on toinen, johon kohdistetaan sekä rakkauden että vihan tunteet (1949/1980, 163). Samalla taas aika muuttaa pikkuhiljaa valtasuhdetta; äidin vanhetessa äidistä itsestään tulee toinen (mt. 314).

Äiti kasvattaa tyttärtään omaan kohtaloonsa (de Beauvoir 1949/1980, 163). Toisaalta Irja päätyy biologisen äitinsä tavoin siivoustyöhön, toisaalta opettajaneiti ohjaa Irjaa akateemiseen suuntaan: hänellä on ikään kuin kaksi äitiä, joiden elämänkohtaloista ottaa mallia. Kaksi eri kasvatustapaa lienevätkin pohja myös luokkakategorioiden sekoittumiselle Irjassa. Irjan äiti opettaa Irjan peittämään tunteensa, sillä itku ei ole aiemminkaan auttanut. (NT 9) Myös opettajaneiti kasvattaa Irjaa noudattamaan omaa,

akateemisen ja itsenäisen naisen elämäntapaansa. Hän ei anna Irjan käydä tansseissa muodostamassa mahdollisia seurustelusuhteita vaan vie tätä kulttuuritapahtumiin. (mt. 20) Samalla näin äidin asemassa oleva saa rajoitettua tyttären tuttavapiiriä, joka voisi tukea tytärtä kilpailussa äitiä ja lapsuuden perhettä vastaan (de Beauvoir 1949/1980, 313).

Kasvaessaan tytär muuttuukin äidin kilpailijaksi, jonka mahdollisuuksia äiti voi rajoittaa pitämällä tyttären kotona ja teettämällä tällä paljon töitä (de Beauvoir 1949/1980, 314). Irjan ja opettajaneidin välinen suhde on kuin oppikirjaesimerkki tästä kilpailuasetelmasta.

Minulla on erinomainen muisti. Kun kuulen jonkun asian, osaan sen toistaa kuin äänilevy. Opettajaneidin täytyy vatkata samaa asiaa parikymmentä kertaa eikä hän osaa sittenkään niin hyvin kuin minä. Minun täytyi salata häneltä muistini erinomaisuus, muuten hän olisi kieltänyt minulta opiskelun. (NT 21)

Irjan on pidettävä salassa niin säästönsä kuin tietotaitonsa – siis kaikki se pääoma, mikä tuo hänet lähemmäs opettajaneidin asemaa. Yritys tehdä kilpailija vaarattomaksi teettämällä tällä töitä näkyy selkeästi ruotsalaisen ja englantilaisen kesävieraan antaessa Irjalle ja opettajalle keskusteluoppitunteja. Irja puhuu vieraita kieliä paremmin, joten opettaja lähettää Irjan jatkuvasti hoitamaan kasvimaata. (mt. 21–22) Toisaalta siis opettaja on valmis panostamaan Irjan koulutukseen, toisaalta hän ei kuitenkaan ole valmis tunnustamaan Irjaa itseään taitavammaksi. Niin kauan, kuin kasvattitytär on muokattava, kehitettävä ja opetettava toinen, kaikki on hyvin. Itsenäiseksi subjektiksi kehittyessään tästä tulee uhka, jonka toiseutta on yritettävä ylläpitää.

Kerran opettajaneiti on kuitenkin valmis tarjoamaan symbolista arvonnousua Irjalle. Opettajaneiti epäilee ensin Irjan valittaneen kylillä pienestä palkastaan. Irja ilmoittaa, että on tyytyväinen tilanteeseensa eikä tyytymättömänäkään juoruilisi opettajasta vaan vain etsisi itselleen uuden paikan. Opettaja ilahtuu ja tarjoaa Irjalle sinunkauppoja: ”Voit kutsua minua Helläksi. Olethan jo niin ymmärtäväinen, ettet käytä lahjaani väärin. Lasten ja kyläläisten kuullen puhutteleminen edelleenkin toisiamme opettajaneidiksi ja Irjaneidiksi, jotta he eivät erehtyisi liian tuttavallisiksi kanssamme.” Irja kieltäytyy tarjouksesta ja arvelee sen olleen opettajalle helpotus. (mt. 26–27)

Perheeseen sisältyy ajatus pyyteettömyydestä, sen jäsenet auttavat toisiaan ilman vastavuoroisuuden vaatimusta (Bourdieu 1994/1998, 118–199). Irja ja opettajaneiti sen sijaan olettavat toisiltaan vastavuoroisuutta ja pitävät mielessään tarkkaa kirjaa siitä, mitä ovat toisen hyväksi tehneet. Molemmille jää lopulta kokemus siitä, että toinen on itselle

velkaa, opettajaneiti Irjan työpanoksesta, Irja kodista ja kasvatuksesta. Opettajaneidin mennessä naimisiin ja Irjan aloittaessa itsenäisen elämän Irja muistuttaa, miten opettajaneiti on kertonut kyläläisille keräävänsä pankkitilille säästöjä Irjalle. Opettajaneiti loukkaantuu:

Kaikkea saakin kuulla! Palkkaa! Pankkikirjoja! Minäkö tässä kiitollisuuden velassa olenkin!? Minäkö, joka pelastin sinut lastenkodista, tunnottomien ihmisten käsistä, köyhyydestä, liasta, huoruudesta? Minäkö joka opetin sinut työhön, joka tein sinusta sivistyneen naisen, joka sallin sinun elää kanssani kuin sisaren...! (NT 48)

Tyttären kasvaminen näyttäytyykin monesti äidille kiittämättömyytenä ja luo äiti–tytär-suhteeseen ristiriitoja. Oma tytär on naisia toiseuttavissa yhteisöissä usein ainut, jota kohtaan äiti voi tuntea ylemmyyttä, ja tämäkin mahdollisuus katoaa tyttären kasvaessa. Tyttären itsenäistyessä äidin kaksoisolento muuttuu äidille toiseksi. (de Beauvoir 1949/1980, 312.) de Beauvoirin teoria onkin tältä osin ristiriitainen, sillä aiemmin hän mainitsee jo kasvatettavan tyttären olevan äidille valmiiksi toinen (mt. 163). Siitä riippumatta, milloin toiseus äidin ja tyttären väliseen suhteeseen tyypillisimmin syntyy, Irjan ja opettajaneidin välinen suhde on eri tavoin toiseuttava koko heidän yhteiselonsa ajan.

Toiseuden näkökulmasta Irjan ja opettajan välinen suhde on monimutkainen. Toisaalta Irja ei kelpaa toiseutena, vaan häntä on alemman asemansa takia helppo kohdella väärin ja jopa halveksia. Toiseudesta pois pyrkiessään Irja taas muuttuu opettajalle uhaksi. Tilanteessa päädytään ristiriitaan: opettajaneidille Irja ei kelpaa toisena eikä subjektina.

3.4 Työssäkäyvä sinkkunainen – annos subjektiutta, annos toiseutta

Luvussa 2.5 tutkin talonmiehen ammatin ja siivoustyön ulottuvuuksia vallan ja toiseuden näkökulmasta. Tässä luvussa tarkastelen, miten naimattomuus yhdistettynä työssäkäymiseen vaikuttaa Irjan asemaan. Irja kirjoittaa monesti vähättelevään sävyyn työstään, kuten ”ahkera, monitaitoinen ja lempeä orja” -lausahduksesta voidaan päätellä. (NT 67) Romaanissa toistuukin se, miten työnteon sijaan naisen kannattaisi mennä naimisiin, ja miten avioliitto takaa naiselle korkeamman aseman. Samalla kuitenkin kerrotaan monen vaimon huonosta asemasta; Irjan edeltäjän vaimo joutui tekemään miehensäkin työt ja Patukka puhuu puolisosastaan pahaa Irjalle yrittäessään iskeä tätä. (NT

53–54, 70) Naimisiin mennessään ajan nainen tulee riippuvaiseksi miehestään ja siten toiseutetuksi yhteiskunnassa (de Beauvoir 1949/1980, 137). Sen sijaan taas töitä tekemällä nainen voi saavuttaa itsenäisyyden (mt. 365). Irjan asemaa työssäkäyvänä naisena tarkasteltaessa on kuitenkin muistettava, ettei hän ole mitenkään ainoa laatuaan, vaan romaanin maailmassa naisia on niin opettajina, siivoojina kuin rehtorinakin. 1900-luvun puolivälin Suomessa naisten työpanosta tarvittiin ja harvalla miehellä oli niin hyvä palkka, että pelkästään sillä elättäisi koko perheen (Kolbe 2019a, 124). Vaikka romaanissa mahdollisesti tavoitelluin asema naisella olisikin kotirouvan pesti, suurin osa henkilöhahmoista on palkkatyössä. Mitään poikkeuksellisia tai vähemmistön edustajia itsensä elättävät naiset eivät siis ole.

Ammatti ja oma palkka tuovat Irjalle subjektiutta yhteiskunnassa: hän on työpaikallaan välttämätön ja lisäksi kykenee elättämään itsensä. Hänellä on mahdollisuus päättää itse rahoistaan ja käyttää ne vain omiin tarpeisiinsa. Suostuessaan hoitamaan sivutoimena Rehtorin taloutta Irja toteaaakin tyytyväisenä: ”Hyvä on! Mieluimmin palkallinen palvelijatar kuin palkaton kasvatti.” (NT 67) Kasvatin ja palvelijan asema on yhtä lailla toinen suhteessa kasvattajaan tai palveltavaan. Palvelijakin on siis yhtä lailla alemmassa asemassa, mutta saa kuitenkin työstään palkkaa. Totesin luvussa 2.5 työstä saadun rahan vähentävän Irjan kokemaa toiseutta. Avioliittoa ja työtä vertailtaessa olennaisinta rahassa on se, kenen tienamaa se on. Pienempikin määrä itse tienattua rahaa voi tarjota enemmän valtaa ihmiselle kuin isompi määrä rahaa, jonka joku toinen on tienannut ja siten saa oikeuden määrätä, mihin raha käytetään. Siinä missä romaanissa luokka-aseman kannalta olennaista on se, että rahaa ylipäättään on, sukupuolta ja toiseutta tarkasteltaessa tärkeintä on se, kenen hankkimaa raha on.

Naimattomuus ja perheettömyys kuitenkin toiseuttavat Irjaa. Ajatus siitä, että yhteiskunnat ja maailma koostuvat perheistä, on yleisesti sisäistetty. Yksilön jäsenyys perheessä edustaa järjestystä ja sitä pidetään luonnollisena. Naimisiin menemällä yksilö uusintaa tätä sosiaalista järjestystä. (Bourdieu 1994/1998, 199–121.) Perheellisten maailmassa Irja on siis orpona ulkopuolinen jo teini-iästä lähtien. Tilanne jatkuu Irjan pysytellessä – tai jäädessä – ilman parisuhdetta. Perheeseen kuulumisen olisi etuoikeus, sillä perheenjäsen luokitellaan normaaliksi. Norminmukaisuudestaan taas voi hyötyä. (Mt. 123.) Perheellinen on siis neutraali ihminen ja perheetön toinen. Samalla on kuitenkin huomioitava, että romaanissa tämä koskee lähinnä vain naishahmoja.

Esimerkiksi Rehtori pikemminkin jopa hyötyy perheettömyydestään saadessaan olla koko kylän tavoitteleva vanhapoika.

Irja tekee kuitenkin eroa arvomaailmaan, jossa avioliitto olisi naisen tärkein päämäärä. Hän esimerkiksi kirjoittaa opettajaneidin menevän naimisiin ja jäävän ”pelkäksi kotirouvaksi”. (NT 47) Ammattina ”pelkkä” kotirouva on hänen mielestään siis jotain vähäteltävää. 1900-luvun puolivälin kotia hoitavan naisen tehtäviin kuului pääosin siivoaminen ja ruoanlaitto (de Beauvoir 1949/1980, 252). Nimensäkin perusteella miehiseksi mielletty talonmiehen ammatti onkin kuin parodinen versio kotirouvan elämästä. Juuri koulun keittolan hoitaminen ja oppilaiden ruokkiminen sekä rakennusten siivoaminen muodostavat pääosan Irjan työtehtävistä, hän siis tekee palkollisena ikään kuin kotirouvan työtehtäviä – joskin laajemmassa mittakaavassa – saaden niistä rahaa. Samalla ammatin yhdistyminen nimenomaan talon hoitoon rinnastaa kekseliäästi talonmiehen työn perheen jäsenyyteen. ”Taloyhteiskunnilla” tarkoitetaan yhteiskuntia, jotka muodostuvat perheistä, joiden elämien keskipiste on oma talo ja sen hoitaminen (Bourdieu 1994/1998, 124). Romaanissa työpaikka näyttääkin tarjoavan hyvän vaihtoehdon perheelle. Työ tarjoaa Irjalle niin kodin, yhteisön kuin elannonkin, siinä missä opettajaneidin kanssa muodostettu perhe tuottaa Irjalle lähinnä pettymyksen ja esimerkit yhteisön avioliitoista vaikuttavat enemmän tai vähemmän epäonnistuneilta.

Toisin kuin talonmiehen osa, kotirouvan asema ei anna ihmiselle itsenäisyyttä, sillä oman kodin hoitaminen ei tuota yhteisölle rahaa ja tekee myös yksilön riippuvaiseksi puolisonsa tuloista. Työkseen kotia hoitava tekee siis työtään perhettään, ei itseään varten. (de Beauvoir 1949/1980, 261–277.) Irja tekee pitkälti samoja töitä kuin ajan kotirouvat, mutta saavuttaa työllään paremmat edut. Kodin ulkopuolella tehtävällä työllä Irja hyödyttää myös yhteisöään, kuten romaanissa toistuvista verotusta koskevista maininnoista on luettavissa. Romaani tuokin esiin ristiriidan siitä, miksi avioliiton pitäisi tuoda suurin arvonnousu ajan naiselle, kun oma työpaikka voi mahdollistaa sekä yhteisön että oman itsen hyödyttämisen tehokkaammin.

Työssä käyminen yhdistettynä naimattomuuteen ei ole kuitenkaan yksiselitteisesti taloudellisesti ja sosiaalisesti viisaampi vaihtoehto Irjalle. Toisen maailmansodan jälkeen naisten palkat ovat niin pieniä, että miehen palkasta hyötyminen on houkuttelevaa (de Beauvoir 1949/1980, 366). Lisäksi 1940–1950-lukujen naisille yksi varmimpia tapoja päästä arvostettuun asemaan oli mennä rikkaisiin naimisiin (Järvinen 2019c, 97). Monesti työnjaossa miehelle on kuulunut maailma siinä missä nainen hoitaa kodin. Maailma on

arvostetumpi toiminnan alue, mutta pyrkiessään ulos kodin piiristä naiselle voi seurata sosiaalisia sanktioita. (Bourdieu 1980/1987, 202.) Siinä missä toisen maailmansodan jälkeisessä ajassa miehen tarvitsee menestyä taloudellisesti saadakseen arvostusta ja hyväksyntää naisen on mentävä naimisiin (de Beauvoir 1949/1980, 239). Irja siis pyrkii toiminnallaan pois naisten välisestä kilpailusta ja kilpailemaan miehisestä subjektiudesta tekemällä työtään ja pyrkimällä etenemään urallaan. Naimattomien ja naimisissa olevien naisten välinen kilpailu on kilpailua siitä, kuka on vähemmän toinen toisen sukupuolen edustajien joukossa. Vaikka kilpailun voittaisikin pääsemällä hyviin naimisiin, on voittajakin yhä toinen. Miesten maailmassa kilpaillessaan Irja on kuitenkin nainen, mikä tekee hänen asemastaan kilpailussa haastavan, ”väärään” kilpailuun eksyminen johtaa Bourdieun mainitsemiin sanktioihin. Irja esimerkiksi tienaa huomattavasti miespuolista edeltäjäänsä vähemmän. Samalla vaikka Irja kuinka itse tavoittelisi tunnustusta juuri uran saralla, hän elää yhteisössä, jossa naimaton nainen on vähemmän arvostettu kuin rouva, vaikka yksinäisyys olisikin oma valinta.

Intersektionaalisesta näkökulmasta Irjan tilannetta tarkasteltaessa päädytään mielenkiintoiseen lopputulemaan. Monella tavalla yhteisössä vähän arvostettua työtä tekevä ja naimaton Irja on siis naisten joukossa vähemmän toiseutettu kuin ne, joiden luulisi olevan hierarkiassa ylempänä. Työllä ansaittu taloudellinen pääoma antaa mahdollisuudet hallita omaa elämää: raha on itse tienattua, joten sen käytöstä ei tarvitse neuvotella. Kukaan ei voi vaikuttaa Irjan elämänvalintoihin vetoamalla siihen, että elättää tämän. Samalla raha avaa mahdollisuuksia myös oman elämänpiirin ulkopuolelle, sillä se tuo omistajalleen valtaposition kuluttajana. Mahdollisuus päättää, mihin käyttää rahansa, voi konkreettisesti muuttaa maailmaa. Samalla kuitenkin naimaton nainen on romaanissa vähemmän arvostettu kuin naimisissa oleva, vaikka saavuttaisikin urallaan enemmän kuin kotitöissä olisi edes mahdollista saavuttaa.

3.5 Parisuhdemarkkinat – kuka on toinen?

Parisuhteitten – ja niiden puuttumisen – toiseuttavaa vaikutusta tutkittaessa on jälleen huomattava toiseuden suhteellisuus, etenkin kun tarkastellaan *Neiti talonmiehen* heteronormatiivista maailmaa. Mies ja nainen ovat toisilleen toisia myös tasa-arvoisissa tilanteissa (de Beauvoir 1949/1980, 408). Samalla kuitenkin samantyyppinen arvopohja ja elämäntyyli lähentävät parisuhteen osapuolia (Järvinen 2019c, 91). Toisaalta siis

vertaisuus tekee parisuhteesta todennäköisemmän, toisaalta ainakin heteropareilla rakkauden kohde on rakastuneelle aina toinen.

3.5.1 Kauhein kohtalo: nainen, jota kukaan ei rakasta

Pääomien vaihtokelpoisuus, laskelmoivuus ja etujen tavoittelu leimaavat myös rakkauselämää *Neiti talonmiehessä*. Romaanin romansseista puhuttaessa voidaan kirjaimellisesti puhua parisuhdemarkkinoista. Sotien jälkeisellä Papujoella se niukkuus, jota yritetään jakaa ja josta kilpaillaan, ovat vapaat miehet. Yhteisössä pidetään häpeänä vanhaksi jäämistä, mutta miehiä ei vain riitä kaikille. 1900-luvulla naiselle avioituminen toi jo itsessään arvonnousun, rouva oli aina jotain arvostetumpaa kuin neiti (Kolbe 2019a, 114). Symbolisen arvonnousun lisäksi romaanin naiset hakevat pariutumisesta turvatumpaa taloudellista asemaa, mutta myös pakoa neitiyden tuottamasta toiseudesta ja häpeästä.

1900-luvun puolivälissä tytöille opetettiin, että naisen on oltava rakastettu ollakseen onnellinen (de Beauvoir 1949/1980, 171). Naisen arvoa pystyttiin mittaamaan treffien ja ihailijoiden määrällä (mt. 186), vaikkakin *Neiti talonmiehessä* vastakkaisen sukupuolen tapaileminen voi johtaa juoruiluun ja vaarantaa naisen maineen. Sen sijaan saavutettu ihailu näyttäytyy myös Papujoella juuri tällaisena sosiaalisena pääomana, joka toisaalta tuo parempia mahdollisuuksia valita puoliso ja avioliiton kautta mahdollisuuden myös taloudellisen pääoman kartuttamiseen. Samalla vastakkaisen sukupuolen huomio itsessään toimii naisen arvon mittarina, vaikkei se suoranaiseen hyötyyn johtaisikaan, kuten voidaan nähdä Irjan itselleen keksimästä ihailijasta.

Irja sätkii irti yksinäisen naisen toiseudesta lähettämällä itselleen kukkia nimellä V.P.K. saadakseen opettajaneidin ja muun kylän luulemaan, että Irjalla on ihailija. Kukkakaupan lähettipoikakin osallistuu lähettäjän arvuutteluun ja arvelee nimikirjainten viittaavan vapaapalokuntaan. (NT 33–40) Myös keksitty ja näytelty ihailu toimii: ”Olen saanut peräpeltolaisten ja opettajaneidin silmissä ylimääräisen arvonnousun salaperäisen ja sitkeän ihailijani ansioista.” (mt. 37) Jo, sillä, että näyttää kelpaavan jollekin, on itseisarvo. Irjan tempun voikin nähdä parodioivan tällaista tapaa mitata ihmisen arvoa, mikä on tulkittavissa hänen käyttämästään sanaleikistään. Kukkia lähettää V.P.K., rakkauden- ja ihailunkaipuuta sammuttamaan tarvitaan kokonainen palokunta.

Irjan lopetettua kukkien lähettämisen itselleen opettajaneiti ihmettelee, mistä he saisivat kukkia maljakoihin, kun Irjan V.P.K. on kyllästynyt. Irjan ja opettajan keskustelu kärjistyy opettajan tuntiessa vetovoimansa kyseenalaistetuksi.

- Ihailijani on varmaan tavannut uuden voimanasen. Nyt on sinun vuorosi hankkia ihailija taloon.
- Luuletko, etten saisi?
- Miehet ovat odottamattomia makuvirtauksissaan. Sitä todistaa mm. kukkasaaliini.
- Ei miehellä, joka minulle lähettää kukkia, ole niinkään epäterve maku. (NT 38)

Bourdieuin käsitteitä feministisessä tutkimuksessa hyödyntänyt Leslie McCall onkin tuonut esille, miten kulttuurinen pääoma voi ruumiillistua osaksi ihmisen kehoa. Tällaisen ruumiillistuneen pääoman sukupuolittunut muoto on viehätysvoima ja ulkonäkö, joiden avulla voidaan saada etuja esimerkiksi työmarkkinoilla. (1992, 843.) *Neiti talonmiehen* kuvaamassa yhteisössä ruumiillistuneella pääomalla pyritään saamaan menestystä ennen kaikkea parisuhdemarkkinoilla. Opettajaneiti alkaakin kehuskella entisillä kosijoillaan kuin peittääkseen sen tosiasian, että naimattomana naisena hänkin on auttamatta systeemin toiseuttama. (NT 45) Samalla myös Irja tuntee kuitenkin alemmuudentunnetta ja vertaa itseään juuriharjaan ja opettajaa siroon hiusharjaan. Tästä on luettavissa, miten Irja kokee ulkonäkönsä parisuhdemarkkinoilla hyödyttömänä, jopa haitallisena pääomana.

Romaanissa yksinäisiin naisiin kohdistetaan myös monenlaisia epäilyjä, kuten Irjan kunniallisuuden kyseenalaistavista repliikeistä voidaan lukea. 1950-luvun pikkukylässä vielä stigmatisoivampana voidaan nähdä Taavetin epäily Irjan ja opettajaneidin välisen suhteen laadusta. ”Mies oot vaikka katsottaisiin. Etkä sinä muuten ilmaiseksi palvelisi tuota ikäneitiä” -huudahdus lyö särön romaanin heteronormatiiviseen pintarakenteeseen. (NT 32) Tulkintaa tukee se, ettei vihje tai epäily kahden naisen välisestä romanttisesta jännitteestä ole Valtosen tuotannossa ainoa laatuaan. Kristiina Malmio on lukenut heteronormatiivisuuden kyseenalaistuvan myös Valtosen aiemmassa tuotannossa, romaanissa *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa!* (1927), jossa naamiaisiin saapuu piru ja nunna. Nunna tulkitaan naiseksi, mutta piru saattaa olla mies tai nainen. (Malmio 1996, 39.) Toisaalta heteronormatiivisuus läpäisee romaaneja kaikesta huolimatta, sillä kummassakaan ei eksplisiittisesti tuoda esiin naisten välisen romanssin mahdollisuutta vaan sen suuntaan vain vihjataan epäilemällä parin toista osapuolta mieheksi. Siinä missä *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa!* jättää lukijan arvuuteltavaksi naamiaisiin saapuvan

parin henkilöllisyyden ja heidän välisensä mahdollisen rakkauden, *Neiti talonmiehessä* on ilmeistä, ettei opettajaneidin ja Irjan välillä ole edes platonista rakkautta. ”En ole koskaan pitänyt opettajaneidistä sydämeni tunteilla vaan järjelläni ja tahdollani”, Irja kirjoittaa suorasukaisesti. (NT 39) Lisäksi opettajaneiti on Irjan kasvattaja ja entinen opettaja. Taavetin epäilyjen roolina onkin enemmänkin näyttää, minkälaisille perusteettomillekin epäilyksille naimaton nainen altistuu romaanin maailmassa, kuin vihjata lukijalle Irjan oikeasta seksuaalisesta suuntautumisesta.

Sosiaalisten vaikutusten lisäksi yksinäisen naisen alistettu asema risteää romaanissa myös taloudellista pääomaa, mikä korostuu Irjan ja Rehtorin keskustellessa vanhanpojan- ja vanhanpiianverosta. Vuosina 1935–1975 Suomessa yli 24-vuotiaat naimattomat joutuivat maksamaan kovennettuja veroja. Erityisesti tämä vaikutti naisiin sotien jälkeisessä Suomessa, sillä moni jäi yksin yhteiskunnassa, jossa miehiä oli naisia vähemmän. (Himberg 2012.) Naimaton ihminen oli siis paitsi sosiaalisesti, myös taloudellisesti alistetussa asemassa.

Romaanin yhteisössä nainen saavuttaa taloudellisen turvan ja arvostetun aseman pääsemällä naimisiin, joten ei ole ihme, että *Neiti talonmiehen* naiset pyrkivät nappaamaan itselleen puolison keinolla millä hyvänsä. Naiseus ja feminiinisyys ovat symbolista pääomaa, jota voidaan käyttää apuna taloudellisen pääoman ja muiden etujen hankkimisessa (Thorpe 2009, 494–495). Irja kuitenkin halveksii näiden avujen käyttämistä ja nauraa miehenmetsästykseseen aikaa ja resursseja käyttäville naisille. Nuorena hän esimerkiksi huomauttaa opettajaneidin tekevän ”ulkomuotonsa hyväksi yhtä paljon työtä kuin konsanaan oppilaittensa”. (NT 39) Ajan lisäksi myös rahan käyttäminen romanssia silmällä pitäen on Irjasta hölmöä. Rehtoria itselleen havittelevien naisten lähtö miehen perässä ulkomaille kirjoittaa Irjalta yksiselitteisen reaktion: ”Typeriä naisia!” (mt. 178) Onkin huomattava, että juuri pariutumisen alueella Papujoen naiset saavuttavat subjektiuden siinä missä miehet päätyvät metsästyksen kohteiksi, objekteiksi.

Miksi Irja sitten naureskelee aktiivisille naisille? Selitykseksi voidaan nähdä se, että Irja tavoittelee laajempaa toimijuutta: saavutukseksi eivät riitä hyvän naimakaupan tuomat edut. Liika keskittyminen puolison saamiseen näyttää myös vievän mahdollisuuksia muihin saavutuksiin, kuten Rehtoriin ihastuneen käsityönopettaja Taskiskan käytöksestä voidaan tulkita. Hän on niin innoissaan nappaamassa miestä, että laiminlyö työtään. (mt. 208) Toisaalta voidaan katsoa Irjan sisäistäneen ajalle tyypillisen ajatuksen siitä, ettei

nainen saisi olla liian aktiivinen hankkiessaan puolisoa, vaan toimijan rooli pitäisi jättää miehelle (de Beauvoir 1949/1980, 375).

Lisäksi ihmissuhdepelissä pelataan sellaisella pääomalla, jota Irjalla ei ole. Romuluinen Irja ei näytä omistavan vaihtokelpoista feminiinisyyttä ja viehättävyyttä. Maskuliininen nainen näyttäisikin toiseutuvan myös sillä alueella, joka tarjoaa muille naisille mahdollisuuksia subjektiuteen. Kirjoittaessaan Irja yrittää ottaa valta-asemaa takaisin asettamalla muut naiset naurettavaan valoon ja asettumalla näiden yläpuolelle.

Onpa hauskaa nähdä, kuka matkalla nappaa Rehtorin? Ansuko, jolla mielestäni on suurimmat mahdollisuudet? Taskiskako, joka on kaunotar, mutta köyhä? Mammako, joka on leski, joll' on kattila ja pannu ynnä pari valmista tenavaa? (NT 178)

Irja kuvailee näin pääomia, joita hyödyntämällä naiset pyrkivät saamaan Rehtorin omakseen. Maanomistaja Ansulla on taloudellista pääomaa: oma tila, peltoa ja rotukarjaa. Taskiskalta taloudellinen pääoma puuttuu, mutta hänellä on ruumiillistunutta sosiaalista ja kulttuurista pääomaa – edustava ulkonäkö. Mamman ”kattilan ja pannun” ja kahden lapsen voi nähdä edustavan jo valmiin oman talouden omistamista ja kykyä hoitaa kotia ja perhettä. Hänelläkin on siis taloudellista ja kulttuurista pääomaa. Kun Irjalla ei siis ole tarpeeksi pääomaa osallistuakseen peliin, hän jättää sen väliin eikä tuhlaa siihen aikaansa. Siitä huolimatta, että Irja suhtautuu nihkeästi miehenmetsästäjiin, hän näyttää sisäistäneen toiseuttavan suhtautumisen yksinäisiin naisiin.

Kaikkia, yksin herra Rehtoriakin Patukka yrittää komennella ja määräillä. Hän on iältään koulun vanhin opettaja, mutta suuttuu, jos siitä huomautetaan eikä suuttuminen pue neiti-ihmistä. (NT 68)

Patukan luonteenkuvaus sisältää oletuksen siitä, että yksin jääminen johtuu ainakin osittain epämiellyttävästä luonteesta. Sen lisäksi Irja vihjaa siihen suuntaan, että naimaton ei ole siinä asemassa, että voisi näyttää kiukkuaan. Kiinnostavaa on, että Irja suhtautuu ennakkoluuloisesti naimattomaan naiseen vaikka on itsekkin sellainen. Samalla kirjoitukseen sisältyy yhtenä ulottuvuutena ikä, joka voi selittää Irjan suhtautumista. Patukan osalta peli näyttää enemmän pelatulta, hänen voi olla ikänsä takia vaikea enää saada kumppania tarinan kontekstissa. Sen sijaan taas Irjalla on vielä enemmän potentiaalista aikaa pariutua. Toiseutettu sinkkunainen Irja siis etsii alempiaan iäkkäistä

sinkkunaisista: omaa toiseuden kokemusta voi lievittää siirtämällä toiseutta muihin – vaiikkei se rakentava tapa olisikaan.

Jos siis ”nainen” onkin toinen sukupuoli, näiden toisten joukossa alimpana on nainen, joka ei näytä kelpaavan kenellekään. Romaanissa kuitenkin hierarkiat naisten ja miesten, pariutuneiden ja yksinäisten välillä hämärtyvät. Toisaalta saalistettavat miehet jäävät objekteiksi, toisaalta heillä on tilanteessa paremmat mahdollisuudet valita puoliso naisten kilpaillessa heistä. Toisaalta vanhojapiikoja halveksitaan, toisaalta näillä on mahdollisuuksia hakea toimijuutta useammilla aloilla kuin perheeseen sidotuilla vaimoilla. Onkin toisinaan mahdotonta sanoa, kuka romaanin suhteissa on alistettu toinen ja kuka toimiva subjekti.

3.5.2 Irja, Kaarina ja Anna

Romaanin laji lähestyy kirjeromaania Irjan alkaessa kirjoittaa sanomalehti-ilmoituksesta löytämälleen kirjeystävälle nimimerkillä Kaarina Wale. Kirjeiden vastaanottaja J. J. Ahtojää -nimellä kirjoittava Rehtori antaa Irjalle tehtäväksi huijata miehen tättä. Irjan tulee esittää Ahtojään rakastettua ja keksiä syy, miksi he eivät voi mennä naimisiin. (NT 102) Irja kehittelee tarinan kuvitteellisista esivanhemmistaan Annasta ja Hermannista, joiden sukukirous estää osaa näiden jälkeläisistä saamasta elämänkumppania. (mt. 107) Kirjeisiin kerrostuu humoristisesti kolme tasoa. Yhdellä tasolla ovat kirjeiden todelliset kirjoittajat ja vastaanottajat, Irja ja Rehtori. Toisella tasolla kirjoittavat heidän salanimensä ja alter egonsa, Kaarina Wale ja J. J. Ahtojää. Yhdellä taas esiintyvät Irjan keksimän sukutarinan Anna ja Hermann. Kahden ihmisen välisessä kirjeenvaihdossa pääosissa on siis peräti kuusi henkilöä ja näiden muodostamat kolme romanssijuonta.

Se, että Annan ja Hermannin kohtalot ovat kokonaan Irjan omaa seipitettä, houkuttelee tulkitsemaan koko tarinaa allegoriaksi toiseuttavasta parisuhteesta. Teoksiin upotettujen kertomusten tarkoitus onkin usein monipuolistaa päätarinan tai kehyskertomuksen tematiikkojen käsittelyä. (Steinby 2013, 93–94). *Neiti talonmiehessä* kehystävä kertomus – Irjan oma elämäntarina – on päätarina, jota Annan ja Hermannin tähdittämä sisäkertomus täydentää. Sisäkertomuksen romanssi siis monipuolistaa *Neiti talonmiehen* toiseuden ja parisuhteiden välisten yhteyksien käsittelyä.

Sisäkertomus alkaa 1860-luvun nälkävuosista, jolloin rikkaan talon tytär Anna on 6-vuotias. Taloon kuolee kerjuulla oleva nainen jättäen orvoksi pienen pojan, Hermannin,

joka väittää joutuneensa nielemään pirun ja olevansa siksi kirottu. (NT 110–113) Lasten aikuistuuessa heidän välilleen kehittyy rakkaustarina, joka sisältää joitakin yhtäläisyyksiä Irjan ja Rehtorin romanssin kanssa. Hermannin on muukalainen paikkakunnalla ja paennut kotoaan kuten evakko-Irjakin. Kuten Irja, myös Hermannin on ensin isätön ja jää lopulta täysorvoksi. Hermannin on pietarilaisen miehen avioton lapsi ja kaulassa lapsella on ”kultainen risti – vieraan uskon merkki”, mahdollisesti siis ortodoksien vinoristi. (mt. 120–128) Myös nämä viittaukset itäiseen kulttuuriin yhdistävät Hermannin hahmoa karjalaiseen Irjaan. Irja ilmoittaa kirjeystävälleen ”vispaavansa totta ja leikkiä sekaisin”, mikä osaltaan perustelee sitä, etteivät löydetty yhtäläisyydet ole sattumaa. (mt. 153)

Sisäkertomuksen tehtävä onkin usein syventää päätarinan merkityksiä olemalla tämän kanssa paralleelinen (Steinby 2013, 94). Annan ja Hermannin välille muodostuva suhde monipuolistaa toiseuden tematiikan käsittelyä toimimalla toiseuttavan parisuhteen kuvana. Aikuistunut Anna luvataan puolisoiksi paikalliselle Markulle, mutta myös Hermannin rakastuu naiseen tulisesti. Hermannille kuitenkin tehdään selväksi, ettei ison talon ainoaa lasta naitettaisi rengille. (NT 129–130) Hermannin pelastaa Annan karhulta lakkasuolla ja saavuttaa arvostetun aseman kyläläisten ja Annan isän silmissä. (mt. 132–133) Lopulta Anna joutuu suostumaan Hermannille vaimoksi, sillä muuten mies ei suostu pelastamaan naisen sairasta isää. (mt. 157)

Vaikka alkuasetelmassa Hermannin on syrjitty, avioliiton toimintatavat toiseuttavat Annaa. Hermannin alkoholisoituu ja viipyy pitkiä aikoja omilla teillään jättäen työt vaimolleen. Mies kuluttaa talon varat ja aikoo sitten myydä tilaan kuuluvat metsät. Laki kuitenkin kieltää myymästä vaimon omaisuutta ilman tämän suostumusta, joten Hermannin yrittää kiristää Annalta luvan pahoinpitelemällä tämän. Anna ei taivu, vaan esittelee pahoinpitelynsä jäljet kyläläisille ja ilmoittaa, ettei suostu omaisuutensa myymiseen. Pian myös Annan mielenterveys pettää, ja hän joutuu mielisairaalaan. (NT 167–175) Annan kohtelussa näkyvät rajutkin toiseuttavat käytännöt; Annan päästyä kotiin sairaalasta Hermannin jopa rakentaa hänelle häkin apetupaan. (mt. 200) Sekä Annan että Hermannin tilanteet voidaan nähdä metaforina siitä, mitä huonoimmillaan puolisoitten asema voi olla avioliitossa. Häkkiin suljettu Anna on vaimo, jolla ei ole vapautta ja päätösvaltaa. Hermannia riivaava piru taas näyttäytyy miehen sisäistämänä toiseuttavina rakenteina, joista tämä kärsii itsekin.

Annan ja Hermannin liitto on luettavissa myös intertekstuaaliseksi viittaukseksi toiseen kirjallisuuden toiseuttavan parisuhteen kuvaan, Charlotte Brontë'n *Kotiopettajattaren*

romaanin (myöhemmin KR 1847/1977) Herra Rochesterin ja Berthan avioliittoon. Myös tässä liitossa suhde on solmittu kahden toisilleen vieraan kulttuurin edustajan välillä, pari on siis jo lähtökohdiltaan toisilleen etnisesti toinen. Kuten Hermannin Annan, Herra Rochester nai Berthan rahan ja aseman vuoksi pyrkimättä rakkauteen tai tasa-arvoon liitossa (Gilbert & Gubart 1979, 356, KR 364–365). Sekä Bertha että Anna suljetaan vangiksi isännän ottaessa muita suhteita (KR 350). Esimerkiksi romaanien vangittujen naisten kuvauksissa on samoja elementtejä.

Oli mahdotonta päästä heti selville siitä, oliko se eläin vai ihminen. Se näytti ryömivän nelinkontin murahdellen ja ärähdellen kuin jokin villieläin, mutta sillä oli vaatteet yllä ja eläimen harjaa muistuttava tuuhea tumma, harmahtava tukka roikkui sen kasvoilla. (KR 350.)

Myös Anna on kuvattu eläimelliseksi, häkkiin lukituksi, ja hänestäkin on katsottu oleelliseksi mainita silmille valuvat hiukset. ”– ja hullu istui hiukset silmillä lukitus-
kopissaan. Isäntä tarkisti lukon. Kiinni oli ja ruosteessa.” (NT 202)

Kummankin naisen on myös tehtävä jotain väkivaltaista päästäkseen ulos vankilastaan; Berthan polttaa kartano, Annan ruoskituttaa miehensä. Berthan sytyttämän tulipalon seurauksena herra Rochester sokeutuu (KR 511–514). Myös Hermannin menettää näkönsä. Annaa häkistään pelastamaan tullut kylän uusi opettaja lyö Annan antamalla ruoskalla Hermannin silmät puhki, jotta Anna voisi manata pirun ulos miehen silmistä.

Tapahtuman jälkeen Anna ottaa käskyvallan kotonaan, saa tilan kukoistamaan ja kohtelee miestänsä ”kuin kuningasta”. (NT 205–206) Lopulta siis vammaisuus toiseuttaa Hermannia, ja vasta silloin liitosta tulee onnellinen. Sandra M. Gilbert ja Susan Gubart ovat tulkinneet saman ilmiön tapahtuvan myös *Kotiopettajattaren romaanissa*, jossa herra Rochesterin vammautuminen tekee mahdolliseksi tasa-arvoisen liiton tämän ja miehen tulevan vaimon, päähenkilö Janen, välillä (1979, 368). Samalla tavalla vammautuminen tuo ikään kuin Hermannin lähemmäs Annan kokemusmaailmaa. Kun molemmat ovat toisen asemassa, he kykenevät toimimaan yhdessä kohdellen toisiaan hyvin. Lopulta Anna ja Hermannin ovat siis tietyllä tapaa sujut: kumpikin on yhtä lailla toinen, jolloin he pystyvät osoittamaan myötätuntoa toisilleen. Tilanteeseen päädytään kuitenkin niin verisesti, ettei avioituminen näytä olleen kannattava ratkaisu.

Tarinalla Irjan on tarkoitus todistaa kirjeenvaihtotoimin tädille, miksei hänen esittämänsä Kaarina voisi mennä naimisiin. Syyksi Irja kehittää Hermannin jälkeläisille siirtyvän

sukukirouksen. ”Nyt ymmärrät, miksi meidän täytyy erota, sillä en tahdo, että raatelisimme toisiamme kuten esivanhempani.” (NT 206–207) Annan ja Hermannin tarinaa lukiessa vaikuttaa satu kuitenkin myös Irjan tilitykseltä siitä, miksi avioliitto voi muuttua tietynlaisissa olosuhteissa toiseuttavaksi suhteeksi eikä ole siinä tapauksessa kannattava kenellekään. Itse avioliitto yhdistettynä epätasa-arvoon olisikin siis tämä sukukirous – ei Hermannin vallannut henki. Yhteys *Kotiopettajattaren romaanin* tukeekin Annan ja Hermannin kohtalon lukemista kuvana toiseuttavasta suhteesta avioparin välillä. Anna on ikään kuin suomalainen versio Berthasta, ”hullusta naisesta ullakolla” (Gilbert & Gubart 1979, 348–350). Romaanit eivät ole identtisiä, mutta yhtäläisyydet niiden välillä toistuvat liian usein ollakseen todennäköisesti pelkkää sattumaa. Implisiittinen *Kotiopettajattaren romaanin* tuominen mukaan romaaniin tuo vielä yhden tarinan lisää laajentamaan toiseuden tematiikan käsittelyä.

Toisella tasolla kirjeissä esiintyvät kieltenopettaja Kaarina Wale ja J. J. Ahtojää. Kaarinan hahmossa Irja pääsee tarkastelemaan itseään ikään kuin ulkopuolisen silmin, toisena. Wale kertoo koulunsa talonmiehestä, joka on keksinyt helpottaa siivousurakkaansa julistamalla luokkien välille kilpailun, jonka voittaa se luokka, jonka roskakorissa on eniten paperia. (NT 140) Talonmiehen lukeminen kuvaukseksi Irjasta itsestään houkuttelee, sillä Waleen tarinassa vilahtavat henkilöahmoina niin Pulina kuin Rehtorikin. Samaan suuntaan vihjaa myös Kaarinan halu tietää, pitääkö Ahtojää talonmiehen keksintöä nerokkaana. Toisaalta talonmiehen hahmossa on piirteitä myös Irjan edeltäjästä, sillä kumpikin teettää työnsä vaimollaan. (NT 153–154) Irja eläytyy Waleen rooliin ja päätyy tarkastelemaan itseään ylhäältä alaspäin.

Katsos, inhoan talonmiestä! Olen henkinen aristokraatti, enkä tuhlaa kiinnostustani toisarvoisiin ihmisiin. Kaikki puhdas ja valkea minua viehättää. Valkea, puhdas, lumi, pilvi, sielu! (NT 163)

Näin Irjan toiseuden käsittelyyn liitetään jälleen huumoria: Irja kirjoittaa kuin parodiaa saamastaan halveksunnasta kertomalla talonmiehen olevan ”toisarvoinen ihminen” ja vähemmän puhdas kuin muut. Mitään oman toiseuden pakenemista Waleenkaan rooli ei Irjalle silti ole, vaan lopulta Irja kirjoittaa myös Waleesta toisen. Tätä vainoa sukukirous ja sukurasite mielenterveysongelmiin ja siten Wale on ainakin omasta mielestään muun muassa sopimaton parisuhteeseen. (NT 106–107)

Romaanin sisäisen todellisuuden tasolla kirjoittajat ovat Irja ja Rehtori, joista ainakaan Irja ei tiedä toisen osapuolen todellista henkilöllisyyttä kirjoittaessaan. Alun perin kummankin motiivit kirjeenvaihtoon ovat puhtaan käytännölliset. Toisin kuin J. J. Ahtojää väittää, miehen ei tarvitse huijata tätiään, vaan Rehtori kerää aineistoa siskonsa väitöskirjaan. Irja taas harjoittelee kirjoittamista ylioppilastutkintoon varten ja samalla tienaa Ahtojää-Rehtorin luvattua 1000 markkaa palkkaa jokaisesta kirjeestä. (NT 102) Kirjeillä on romaanin juonen kannalta keskeinen merkitys, sillä niiden avulla Irjan ja Rehtorin välistä romanssia pystytään rakentamaan romaanin viime metreille asti siten, että kumpikin pysyy ehdottoman kunniallisena. Jopa Irjan harrastama huijaus on kirjoitettu mahdollisimman moraaliseksi: hän ilmoittaa jo ensimmäisessä kirjeessä, ettei aio puhua totta ja käyttää nimimerkinään helposti tulkittavaa Waletta. (mt. 100) Ketään ei siis johdeta harhaan tai narrata.

Rehtorin voidaan veikata arvanneen Irjan henkilöllisyyden, mutta varmaksi tätä veikkausta ei voida todistaa. Yhteydet Papujoen keskikoulun tapauksiin Irjan kirjeissä ovat voineet kuitenkin osoittaa Rehtorille, että hän kirjoittaa Irjalle. Esimerkiksi Taskiskan laiminlyönnit käsityönopeettajan työssä ovat ”jostain kautta kantautuneet herra Rehtorin korviin” pian sen jälkeen, kun Wale on kertonut samantapaisesta tapauksesta kirjeessään. (NT 196, 208) Rehtori on siis hyvinkin osannut yhdistää Irjan Waleeseen ja haluaa sen jälkeen tälle arvelulleen todisteen pyytämällä Waletta kirjoittamaan totta. (NT 153) Lopulta Ahtojää pyytää myös Waleen valokuvaa (NT 223) ja ehdottaa tapaamista tämän kanssa. (mt. 239) Tapaaminen toteutuu, jolloin Irja ja Wale sulautuvat yhdeksi ja Ahtojää ja Rehtori yhdeksi henkilöksi. Samalla näiden väliset romanssijuonet yhdistyvät. Mielikuvitusolennot päättyvät ikään kuin toimimaan Irjan ja Rehtorin esiliinoina.

3.5.3 Irja ja Rehtori

Irjan ja Rehtorin ensikohtaaminen tekee lukijalle asetelmat heti selviksi: kumpikin on toiselle jotain vierasta ja outoa. Irja laulaa ensimmäisenä aamuna uudessa kodissaan Papujoen keskikoululla ja pelästyy, kun koululla onkin myös joku muu.

Ovella seisoi olento, josta en heti päässyt perille, oliko se pirunmoinen mies vai miehenmoinen piru. Vaaleavillaisen lampaan jälkeen en ole nähnyt toista niin karvaista olentoa. Jos Esau oli puoleksikin yhtä villainen, tajuan hyvin, miksi Rebekka verhosi lellipoikansa Jaakobin käsivarret ja kaulan lampaannahkoihin. (NT 60)

Myös Rehtori on hämmentynyt ja kysyy: ”Mikä helkkarin valkyria te olette, joka ulvotte kuin kiimainen susi?” (mt.) Naiset on määritelty varhaisissa kulttuureissa usein mystisiksi toisiksi (de Beauvoir 1949/1980, 54). Rehtori yhdistääkin ensivaikutelmansa Irjasta mytologiseen taistelun hengettäreen. Silti myös Irja näkee Rehtorin toisaalta piruna, toisaalta Raamatun Esauna. Kumpikin myös rinnastaa toisen tyypilliseen toiseuteen, eläimeen (Korhonen 2013, 23). Tämän vertauskuvallisen tason lisäksi Irja käsittää myös konkreettisesti väärin ja luulee Rehtorin olevan tunkeutuja, joka pitää heittää ulos talosta. (NT 61) Kummankin asema on siis niin erilainen, että kumpikin näkee toisen toiseutena. Silti jo ennen Rehtorin ensiesiintymistä lukijalle vihjataan romanssin mahdollisuudesta Irjan nähtyä romanttista unta tulevasta työnantajastaan. (mt. 58)

Rehtori kuitenkin tuo esiin ajatuksen siitä, kuinka mahdoton suhde Irjan ja hänen välillään olisi. Työkaverin vihjatessa koululla asuvien talonmiehen ja rehtorin välillä olevan suhteen, Rehtori ilmoittaa: ”Minua varten on sievempiäkin naisia. Dromedaarit jätän sinulle.” (mt. 74) Dromedaariksi sanominen jatkaa eläimeksi määrittelemistä ja siten toiseuttamista. Samalla nimitys kuvaa Irjaa paitsi eläimeksi, juuri eksoottiseksi ja suureksi eläimeksi. Irjan kummallisuus ja maskuliinisuus tekevät Irjasta vieraan ja eivaltavon. Samalla kysymys parisuhteesta yhdistyy kysymykseen habituksesta ja ruumiista: fyysisen työn tekijän suuri ja voimakas keho rinnastuu kuormajuhtaan. Siinä missä Rehtori vuorosanallaan asemoi Irjan alapuolelleen, hän myös korostaa omaa asemaansa. Hän tuntuu olevan tietoinen kylän tavoitelluimman poikamiehen maineestaan, hänellä on mahdollisuus valita edustavampikin nainen. Irja vastaa toiseuttamiseen jatkamalla Rehtorin määrittelemistä toiseksi nimitellen tätä mielessään ”Esauksi” ja ”karvarulliksi”. (ks. esim. mt. 85)

Mitä suurempi etäisyys sosiaalisessa tilassa ihmisten välillä on, sitä epätodennäköisempää on näiden pariutuminen (Bourdieu 1994/1998, 21). Vaikka väite ei kaunokirjallisuudessa aina pidäkään paikkaansa, Irjan ja Rehtorin romanssi etenee ikään kuin samaa tahtia Irjan sosiaalisen nousun kanssa. Irja kuroo umpeen heidän asemiansa välistä eroa sosiaalisessa tilassa. Samantyyppinen habitus johtaa henkilöiden väliseen ymmärtämiseen ja mahdollisuuteen tuntea vetoa toisiaan kohtaan (mt.). Irjan ja Rehtorin romanssi syttyikin kunnolla vasta heidän ilmoittauduttua sattumalta samalle seuramatkalle ja Irjan saatua potkut talonmiehen virasta.

Lomamatka on Irjalle kuin siirtymäriitti vanhan ja uuden elämän välillä.

Synnynäinen säästäjähenki kyllä motkotti hupsua, vaivalla ansaittujen varojen turhaa tuhlausta. Nitistin saiturihengen. Neiti Öhöm Talonmies ansaitsi raadantansa palkkioksi ja kiitokseksi virkistysmatkan. Ylioppilas Irja Sassi tarvitsi taas elämänsä aluksi rohkaisua. (NT 242–243)

Ahkeroinnista saatu palkkio ja kiitos enteilevät työn tulleen päätökseen. Neiti talonmies on astumassa syrjään ja ylioppilas Sassin elämä alkamassa. Luvussa 2.6 Habituksen vaikutus ulkoiseen olemukseen ja käytökseen totesin Irjan erilaisten habituksien olevan tilanteen mukaan vaihdettavissa. Lomalle lähtemisen jälkeen Irjan leikkittely erilaisilla habituksilla kuitenkin päättyy. Irja omaksuu kokonaan naisellisemmän ja keskiluokkaisemman habituksen kuin sosiaalisen nousunsa palkintona. Habitus voikin muuttua ihmisen sopeutuessa uudennlaisiin tilanteisiin (Bourdieu 1980/1987, 122). Uuden habituksen tuoma perustavanlaatuinen muutos käy ilmi siitä, ettei Rehtori tunnu ensin tunnistavan Irjaa koulunsa entiseksi talonmieheksi ja Irja päättää esittää olevansa joku muu kuin entinen neiti Öhöm Talonmies. (mt. 244–245) Irja harmittelee entisen tuttavien osumista samalle matkalle, kun hän kerrankin ”päättää liikkua sivistyneenä ihmisenä vertaistensa parissa”. (mt. 244) Kuitenkin Rehtori tuntuu näkevän Irjan vertaisenaan matkan aikana. Romanssi näyttäytyy mahdollisena siis silloin, kun Irja ja Rehtori ovat toisilleen tasaveroisia kumppaneita, ei toisia. Samalla on silti huomattava myös arkisempi syy: Irjan työsuhteen päättymisen jälkeen he eivät ole ammatillisessa suhteessa toisiinsa. Kumpikin voi olla oma siviiliminänsä ja alaisen ja pomon välinen hierarkia puuttuu suhteesta.

Irjan eksyminen lakkasuolle toistaa Annan ja Hermannin tarinan kuviota, jossa Hermann pelastaa marjanpoiminnassa olleen Annan. Yhtäläisyys kohtausten välillä ikään kuin enteilee lukijalle romanssin mahdollisuutta. Rehtori löytää Irjan norjalaisten marjastajien luota kahvittelemasta ja ilmoittaa Irjalle vihaisesti kaikkien etsineen tätä. Irjalle kahvin tarjonnut nainen kysyy, onko mies Irjan puoliso. ”Eihän toki. Hän on muuten luonnostaan vihainen”, Irja vastaa. (mt. 246–247) Kohtaus kuvaa monella tavalla Irjan päätymistä tasa-arvoiseen asemaan Rehtorin kanssa. Ensinnäkään Irja ei käytä enää Rehtorista nimitystä Rehtori, vaan ”mies”. Ammatinimikkeen sisältämät viittaukset asemaan ovat haihtuneet ja jäljellä on vain merkitykseltään huomattavasti niukemmin informaatiota tarjoava sukupuoli-termi. Toiseksi Irja ei enää koe tarpeelliseksi peitellä kielitaitoaan, sillä hänen voidaan olettaa puhuneen turistiryhmän kanssa joko ruotsia tai englantia.

Samalla Irja tuo huvittavaan valoon koko avioliittojärjestelmän naureskelemalla, ettei Rehtori ole hänen miehensä vaikka niin voisi kuvitella, koska mies on hänelle vihainen. Nuorille naisille rakkauden tekeminen naurettavaksi on protesti itse rakkautta ja sen tuottamaa hämmennystä vastaan. Naureskelu on myös uhmaa miehiä kohtaan. (de Beauvoir 1949/1980, 200.) Irja kyseenalaistaa systeemiä, jossa avioliitto on niin normatiivinen vaihtoehto, että sen solmiminen ja ylläpitäminen valitaan myös silloin, kun osapuolet ovat jatkuvasti vihaisia toisilleen.

Valtasuhteen Irjan ja Rehtorin välillä voi nähdä jopa kääntyvän suokohtauksen jälkeen. Rehtori alkaa osoittaa kiinnostusta Irjaa kohtaan, kun taas tämä alkaa nauttia tilanteen tarjoamasta valta-asemasta. ”Siitä on varmaan ikuisuus, kun te pääsitte ylioppilaaksi. Minä pääsin tänä keväänä. Ehkä se selittää kummallisuuteni”, Irja ilmoittaa Rehtorin kysyttyä, miksi Irjaa huvitti norjalaisen esittämä arvio Rehtorin sopivuudesta puolisoiksi. (NT 247) Irja yhtä aikaa siis osoittaa vertaisuuden: heistä kumpikin on ylioppilas, mutta ei tyydy vain tähän ja pyrkiikin toiseuttamaan Rehtoria vihjailemalla tämän olevan vanha. Kuin näyttääkseen nuoruutensa ja voimakkuutensa tuomaa valtaa, Irja karkaa juosten Rehtorin luota ja nauraa hengästyneelle miehelle. (mt.) Silti myös Irja tuntuu kiinnostuneen Rehtorista, sillä hän pohtii, ettei halua käyttää ”liian helppotajuisia” konsteja, jotka ”soveltuvat toivonsa menettäneille”. (mt. 248) Näin hän toistaa jälleen ajatustaan siitä, että puolisoa etsiessään hän ei saa ottaa toimijuutta, koska se olisi epätoivoista. Kiinnostavaa onkin, miksi juuri parisuhteissa toimijuuden ottaminen olisi sääliä, kun melkein kaikilla muilla elämänaloilla Irja on valmis taistelemaankin subjektiudestaan. Parisuhteiden osalta Irja on sisäistänyt ajatuksen itsestään toisena sukupuolena, mikä on ehkäpä salakavalin tapa toiseutua, sillä tässä tapauksessa Irjan toiseuttaja on hän itse. Tulkintaa tukee se, miten muut yhteisön naiset toimivat etsiessään miestä, vaatimus naisen passiivisuudesta ei siis ole koko yhteisön asettama normi. Irja on siis luonut normin itse itselleen.

Silti voidaan miettiä, oliko Irjan toimintastrategia sittenkin toimivin, sillä juuri Irjaan Rehtori rakastuu tätä piirittävien naisten sijaan. Se, kuinka suuri osuus Irjan passiivisuudella on ollut, on tietenkin kiistanalaista. Todennäköisimmäksi voidaan nähdä romanssin syntyvän toisen ominaispiirteiden perusteella – ei jahtaamisen ilosta. Rehtori päätyykin kosimaan Irjaa ja pitämään siten toimijuuden hallussaan. Toisaalta valta on Irjalla, sillä hän saa tehdä tilanteessa päätöksen. Kohtauksessa subjektiivisuus on ikään kuin jaettu henkilöhahmojen kesken puoliksi, toisella on toimijuus, toisella valta. Rehtorin

kosiessa Irjaa tämä luettelee tarkkaan tilanteita, joissa kokee tullessa toiseutetuksi. Irjalla on siis yhä kokemus omasta alemmuudesta ja katkeruus saamastaan kohtelusta. On myös kyseenalaista, kokeeko kumpikaan osapuoli olevansa vertaisia toisilleen. Rehtori tarjoutuu maksamaan Irjan opinnot. Ensinäkemältä tarjous vaikuttaa tavalta lahjoa Irja parisuhteeseen, sillä Irja itse tahtoo mahdollisuuden opiskella. Voidaan kuitenkin myös pohtia, onko myös Rehtorin pyrkimyksenä kouluttaa Irja ensin sopivaksi vaimoksi, vertaiseksi.

Loppu jää hieman tulkinnanvaraiseksi, sillä Irja ei suoraan kerro, suostuuko Rehtorin ehdotukseen. Ensin rukkasen saanut Rehtori jää itkemään, mutta tämän jälkeen Irja kirjoittaa tilikirjansa lopuksi: ”Oo, nainen! Nimesi on heikkous [osassa painoksista ”kirous”].” (NT 268-269) Irjan sukunimi Sassi assosioituukin sanontatapaan, jossa jotain käsketään tekemään heti, ”sassiin”. Näin voidaan tulkita, että Irjan kirous on totella ”sassiin” miehen käskiessä ja siten suostua järjestelyyn. Samalla myös romaanin lopetus leikittelee sukupuolistereotyyppioilla, sillä kohtaus parodioi ajatusta siitä, että nainen saisi mieheltä haluamansa itkemällä. Kohtauksessa asetelma on *Neiti talonmiehelle* tyypillisesti käännetty ylösalaisin. Irja onkin se, joka ei mahdollisesti kestäkään miehen itkua ja Rehtori saa oletettavasti haluamansa kyönelehtimällä.

Loppuratkaisussa tulee esiin elämän ironisuus. Vuosia Irja on pyrkinyt parempaan asemaan ja itsenäisyyteen työllä, koulutuksella ja säästämällä pääsemättä kuitenkaan kovin pitkälle. Ylioppilastodistuksensa saatuaankin hän huomaa, että hänen arvosanoillaan pääsee ehkä talonmieheksi, ja se hän jo on. Sen sijaan parisuhde avaa ovet parempaan asemaan hetkessä. Rakkaus tarjoaakin Irjalle passiivista menestymistä, jossa käytännössä mies menestyy ja nainen hyötyy tämän menestyksestä (de Beauvoir 1949/1980, 210). Hyvään taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan pyrkiessään Irja onkin kiinnostavasti itsenäisempi subjekti. Saavutettuaan tämän päämäärän hän onkin ehkä toiseutetumpi kuin aikaisemmin, riippuvainen miehensä tuloista. Kun Irjan tarinaa tarkastelee toiseuden näkökulmasta, on loppuratkaisu ironinen: jatkuva pyrkimys pois toiseudesta on aktiivista siinä missä ajan naiselle tarjolla oleva vähiten toinen asema on hyvinkin passiivinen.

Valtosen romaaneissa toistuu usein sama juonikuvio, niin kutsuttu ”valtosmainen kehitysromaanin”, jossa villikkosankaritar aikuistuu ja päättyy aikansa ihanteet täyttävään avioliittoon itseään korkeammassa asemassa olevan miehen kanssa (Manninen 1989, 464–467). Elina Arminen näkee myös *Neiti talonmiehen* noudattavan tällaista

”sovinnaista romanssijuonta” (Arminen 2017, 16). Romaanin loppuratkaisu voidaan nähdä ikään kuin onnellisena, Irja nappaa kaikkien naisten havitteleman arvostetussa ammatissa työskentelevän poikamiehen, pääpalkinnon. Näen kuitenkin Irjan valinnassa korostuvan enemmän laskelmoivuuden kuin romantiikan. Ryhtyessään parisuhteeseen hän tekee ikään kuin kulutusvalinnan, ja Rehtorikin vetoaa toistuvasti Irjan järkeen esitellessään parisuhteen etuja. Vaikutelmaa korostaa se, kuinka huonot Irjan ja Rehtorin välit ovat läpi tarinan olleet. Voidaan myös pohtia, kuinka onnelliseen tilanteeseen Rehtorikaan päätyy parisuhteessa vastahakoisen Irjan kanssa, vai päätyykö pari toistamaan Annan ja Hermannin toiseuttavan parisuhteen kuvaa.

Toisaalta Rehtorin ajatus Irjan koulutuksen mahdollistamisesta on myös edistyksellinen. Aikana, jolloin naisen oletettiin jäävän kotiin hoitamaan lapsiaan mentyään naimisiin, naiselle riitti usein miehensä koulutusta matalampi koulutusaste (Järvinen 2019c, 90–91). Rehtorin halu tukea Irjaa vaikuttaakin hyvin pitkälti aidolta pyrkimykseltä vertaisuuteen. Samalla hän siis näyttää Irjan uraunelmien olevan toteuttamiskelpoisia ja osoittaa arvoa tämän omalle itsemääräämisoikeudelle. Optimistista tulkintaa tukee myös se, että Irjan tilikirja päättyy Rehtorin kosintaan. Valtosen tuotantoa tutkinut Petra Klintrup on tuonut esiin, miten Valtosen sankarittaret kirjoittavat päiväkirjaa haastavissa tilanteissa ja lopettavat kirjoittamisen saavutettuaan vakiintuneen aseman ja yleensä onnellisen lopun. Kun vaikeudet on voitettu, päiväkirja jää tarpeettomaksi. (2011, 80.)

Kuten romaanin parisuhdemarkkinoista, myös muodostuneesta parisuhteesta voidaan silti kysyä, kuka on toinen. Irja on tilanteessa valta-asemassa, sillä hän saa tehdä päätöksen Rehtorin ollessa rakastuneempi osapuoli. Yhteiskunnassa Rehtorilla taas on suurempi vapaus valita poikamiehenä pysyttelemisen ja avioliiton väliltä, sillä kumpikaan valinta ei vaikuta siihen, kuinka arvostettu hän on. Romaani vihjaakin kahteen mahdollisuuteen, joko Irja ja Rehtori päätyvät toiseuttavaan suhteeseen Annan ja Hermannin tapaan tai Rehtorin edistykselliset ajatukset johtavat siihen, että liitto solmitaan kahden vertaisen välille.

4 AIKANSÄ LÄPSI JÄ SILTI TOINEN

Toiseutumisestään huolimatta Irja on hyvinkin tyyppillinen aikansa edustaja. Evakkona Irja ei ole mikään ainoa laatuaan, vaan esimerkiksi jo pelkästään vuonna 1939 Suomen itärajan läheisyydestä evakuoitiin yli 400 000 asukasta (Hiltunen 2019). Hän ei luonnollisesti ole myöskään ikäluokkansa ainoa jäsen tai ainut sotaorpo. Silti myös nämä ajalle tyyppilliset kategoriat ovat syitä, joiden vuoksi Irjaa kohdellaan toisena.

Irjan evakkous näyttelee romaanissa näennäisen pientä roolia, mutta näen siirtokarjalaisuuden synnyttämän toiseuden kokemuksen saavan Irjan kokemaan toiseutta myös muilla tavoin. Lapsena Irja ei vielä ole nousukas eikä epätyypillisenä pidetty naissukupuolen edustaja. Tultuaan kohdelluksi toisena siirtolaisuutensa takia Irja alkaa – joko tietoisesti tai tiedostamattaan – myös aktiivisesti pyrkiä erilaiseksi kuin muut elinpiirinsä ihmiset. Evakkouden vaikutukset ovatkin romaanissa laajemmat kuin ensilukemalta uskoisi.

Irja tiedostaa myös ne piirteensä, jotka eivät toiseuta häntä, ja pyrkii muun muassa näiden avulla irti toiseudestaan. Yksi tapa päästä subjektin asemaan on toiseuttaa muita. Lopulta Irja löytää rakentavamman tavan irrottautua hierarkian alimmasta asemasta tunnistamalla kaikkien erilaisuuden ja hyväksymällä sen.

4.1 Evakkous ja karjalaisuus

Siinä missä Irjan luokka ja sukupuoli ovat sekoittuneita, myös hänen etnisyytensä voidaan nähdä sellaisena. Taustaltaan hän on koivistolainen evakko, mutta jo lapsena Karjalasta lähteneenä kasvanut muualla ja omaksunut muun Suomen tapoja. Tuntuu tosin liioitellulta puhua eri etnisyyksistä, kun puhutaan saman maan eri alueiden kansalaisista: onko karjalaisen ja savolaisen välillä sen enempää eroa kuin pohjanmaalaisen ja varsinaissuomalaisen? Toiseus ei aina olekaan täysin erilainen ryhmä kuin ”me”, vaan käsitys toiseudesta pitää rakentaa. Oman yhteisön sisällä olevat erilaiset vähemmistöt ja esimerkiksi naapurimaat herättävätkin usein jopa enemmän tunteita kuin ryhmät, joihin ei ole jatkuvaa yhteyttä. Näiden ryhmien määrittelemisellä toiseksi pystytään luomaan käsitystä itsestä. Samalla määrittelemällä ryhmä toiseksi pyritään hallitsemaan toiseutta. (Hänninen 2013, 11.) Ilmiö korostuu siirtokarjalaisista puhuttaessa: evakot ovat saman

maan kansalaisia, osa, Irja mukaan lukien, jopa saman kielen puhujia kuin alkuperäiset paikalliset.

Romaanissa siirtokarjalaistaustan vaikutukset eivät näy yhtä selkeästi kuin sukupuolen ja nousukkuuden, vaan evakkouden vaikutuksia etsiessään saa lukea tarkemmin. Siinä missä muutoin Irjan toimintaa leimaa pyrkimys erikoisluonteeksi, hän tuntuu kuitenkin ikään kuin sensuroivan omaa karjalaisuuttaan välttääkseen joutumisensa silmätikuksi. Evakkoudella on silti kiistattomia vaikutuksia Irjan taloudelliseen, kulttuuriseen ja sosiaaliseen pääomaan.

Evakkous luo raamit Irjan taloudellisille lähtökohdille: hänellä ja Katri-äidillä on sen verran omaisuutta kuin he ehtivät ottamaan mukaan ja saavat mahtumaan evakkorekeen (NT 8).

Minun äitini ei ollut velkaa kenellekään ihmiselle, vaikkei hän saanutkaan korvauksia, kun meiltä ei jäänyt Karjalaan muuta kuin isä. Mökki näet ei ollutkaan meidän ikiomamme. Se oli vuokramökki. (NT 11)

Irjan huomautus siitä, miten Karjalaan ei jäänyt ”muuta kuin isä” vaikuttaa ironiselta. Perheen vanhemman kuolema on katastrofi niin inhimillisesti kuin taloudellisestikin, mutta korvauksissa sitä ei huomioida. Sota vie siis Sasseilta niin kodin, suuren osan omaisuudesta kuin myös yli puolet tuloista.

Karjalaista kulttuuria Irja ei vaali, vaan tuntuu pikemminkin aktiivisesti peittelevän taustaansa. Siinä missä luokan näkökulmasta Irjalla on eniten hyödyllistä kulttuurista pääomaa, omaan karjalaistaustaansa liittyvät kulttuuripiirteet Irja näyttää hävittävän. Ilmiössä risteytyvät niin ajatus kansakuntaan kuulumisesta, toiseus kuin kulttuurinen pääomakin. Kansakunnan hyväksytyksi jäseneksi päästäkseen yksilön on omistettava oikeanlaisena pidettyä kulttuurista pääomaa. Ne, joilla tällaista pääomaa ei ole, kansakunta sulkee ulkopuolelleen, toisiksi. Bourdieu on lisäksi huomauttanut, että osa väestöstä saa automaattisesti kansakunnan jäsenyyden siinä missä osa joutuu aktiivisesti pyrkimään hyväksytyksi kansalaiseksi ja todistelemaan oikeanlaisuuttaan. (Skeggs 2004/2014, 56–57.) Siirtokarjalaisen Irjan on siis erikseen todistettava läntisemmän Suomen asukkaille olevansa joukkoon sulautuva. Hänen tilanteensa on kuitenkin oppikirjatapausta kompleksisempi, ennen evakkoon lähtemistä Irja on ollut täysin kyseenalaistamattomasti suomalainen. Toiseen paikkaan samassa maassa siirtyessään

hän joutuukin yllättäen asemaan, jossa oma suomalaisuus – ja jopa ihmisyyys – ovat epäilyksen alaisina.

Oman kulttuurin häivyttäminen on luettavissa esimerkiksi Irjan suhteesta kotimurteeseensa. ”Ne nauravat täällä, jos sanoo mie. Mie sanon mie, kun olen yksin, sillä se hyväilee minua kuin äidin käsi.” (NT 10) Tietynlaisen kielen käyttämisestä voi seurata palkkio, tietynlaisesta sanktio (Bourdieu 1980/1987, 95), kuten Irjan kirjoituksen ja puheen murteellisista piirteistä voidaan nähdä. Itäsuomalaisen murrepiirteen, mie-pronominin, käyttämisestä seuraa sanktio, pilkan kohteeksi joutuminen. Naurulla paikalliset osoittavat Irjalle tämän toiseuden, hänen puheensa on erilaista kuin muiden. Myös hiljaa oleminen voi joissain tilanteissa olla itselle hyödyksi (Bourdieu 1980/1987, 95). Irja onnistuukin välttämään kiusaamista, mutta joutuu maksamaan siitä hinnan. Oma murre on selkeästi Irjalle rakas, tuttu ja turvallinen kuin äidin hyväily, joten siitä luopuminen on vaikeaa.

Murre on oikeastaan ainoa huomattava piirre, joka erottaa Irjan etnisesti muista papujokelaisista ja peräpeltolaisista. Sen hylkääminen ikään kuin häivyttää evakkotaustan ja saa Irjan sulautumaan joukkoon. Toisaalta voidaan nähdä itsessään henkilöhahmoa alistavana tilanteena se, että hän joutuu luopumaan omasta murteestaan välttääkseen kiusaamisen. Irjan itsesensuurin tavoitteena on paeta toiseutta pyrkimällä kuulumaan enemmistöön, mutta toiminnan voidaan nähdä samalla toiseuttavan häntä. Ensin yhteisö toiseuttaa Irjan osoittamalla nauramalla tämän olevan erilainen. Sen jälkeen Irja antaa periksi kiusaajilleen ja muuttaa itseään, jolloin kiusaajat voittavat. Hänen voidaan siis katsoa yhdestä toiseksi luokitellun asemasta toiseen, yhtä toiseuttavaan tilanteeseen.

Myöskään karjalaisista tehtyjä stereotypioita Irja ei muistuta. Tyypitelty kuva leikkejä, laulua ja tanssia rakastavasta avomielisestä ja nopeasti muuttuvat tunteensa näyttävästä karjalaisesta (Kolbe 2019b, 180–182) vaikuttaakin lähinnä Irjan vastakohdalta. Joskaan tätä havaintoa ei välttämättä voida pitää minään Irjan tapana piilottaa karjalaisuuttaan vaan enemmänkin todisteena stereotyypioiden paikkansapitämättömyydestä. Evakkouden aiheuttama suru ja kaipuu on silti romaanissa läsnä: ”A, mie oon kuin vilu varpu meren rannalla. Iso aalto on minut kastellut, tahoin mie tai en.” (NT 9) Irja kokee olevansa pieni ja turvaton kuin varpu, joka jää suurten aaltojen – maailmanhistorian tapahtumien – alle. Kylmyys rinnastuu Irjan yksinäisyyteen ja pelkoihin. Vilun tunne toistuukin suomalaisessa evakkokirjallisuudessa, kuten romaaneissa *Vilulinnut* (1987) ja *Evakko* (1954), ikävän, surun ja kovan kohtalon metaforana.

Sosiaaliseen pääomaan evakkous vaikuttaa niin hävittämällä ihmissuhteita evakkomatkan varrelle kuin altistamalla uuden paikkakunnan asukkaiden vihalle. ”Eikä minulla ole sukulaisiakaan, kun ne hylkäsivät äidin ja menivät evakkoon, minne lie menneetkin. Isäni oli lehtolapsi. Hänellä ei ollut sukua ollenkaan.” (NT 9) Omien verkostojen häviäminen ympäri Suomea vie Irjalta yhteisön. Mielenkiintoista onkin, että Irjan ja tämän äidin lisäksi Peräpellolla tai Papujoella ei mainita olevan ketään muuta evakkotaustaista. Irjan yhteisössä ei asu muita siirtolaisia, vaan hän on tässäkin kategoriassa omassa yhteisössään ainoa laatuaan, mikä kärjistää hänen toiseutumistaan. Hänellä ei ole ryhmää, jonka sisällä olisi tyypillistä ja tunnusmerkitöntä olla evakko. Tämä erityislaatuisuus Irjaa tuntuu häiritsevän ja tätä tunnusmerkkisyyttään Irja tuntuu haluavan piilottaa, vaikka muissa asioissa hän jopa pyrkii erikoisluonteeksi. Syy saattaa olla se, että evakkous on tullut Irjan kohtaloksi pakosta. Nousukkuus on Irjan oma valinta ja Irjan tapauksessa myös tapa tuottaa omaa sukupuoltaan on osittain valinnaista. Sen sijaan evakkoon joutuminen ja sotaorvoksi jääminen ovat ennen kaikkea onnettomuuksia, joita kukaan ei haluaisi kokea.

Vihamielisimmin Irjan karjalaisuuteen suhtautuu Irjan ja äiti-Katrin majoittanut Tirrosen pariskunta. Irjan äidin kuoltua Tirroska väittää Katrin jääneen velkaa asumisestaan, Irjan mukaan taas Katri ei ollut velkaa kenellekään. Huomioitavaa on, että orpona ja evakkona Irja herättää myös usean kanssaihmissen sympatiat, ja hänen asiaansa ajamaan saapuvat Tuomas-isäntä, opettajaneiti, poliisi ja kaupanhoitaja. (NT 11–12) Tavallaan monelle yhteisön jäsenistä evakkous ja orpous ovat Irjaa toiseuttavista kategorioista vähiten toiseuttavia, mikä voi tosin johtua siitä, että nämä kategoriat ovat selkeiten läsnä Irjan ollessa lapsi. Lasta on vaikeampi nähdä vieraana ja vihollisena; Irjan ollessa lapsi tämän toiseus tunnistetaan, mutta alkuun se herättää monessa enemmän myötätuntoa kuin Irjan näkemistä outona tai uhkaavana.

Kaupanhoitaja jopa epäilee Tirroskan puheita velasta huomauttamalla Katrin maksaneen vuokransa kaupassa ja Tirroskan itse suunnitelleen vuokrankorotusta. (mt. 12)

Tirroska meni mykäksi, mutta sai puhelajansa takaisin ja sanoi: Että. Sassiska teki sen vain hämätäkseen entiset velkansa, että muka näin reilusti hän maksaa. Tietäähän nää karjalaiset! Ketut! (NT 12)

Tirroska tahtoo repliikillään toiseuttaa Irjaa, tämän äitiä ja samalla kaikkia karjalaisia. Tirroska pyrkii ikään kuin esittämään tietynlaisen karjalaisuuden itsestään selvänä vetoamalla kuulijoihinsa ilmoittamalla, että karjalaiset tiedetään. Hän siis esittää

mielipiteensä yleisenä tietona käyttämällä passiivimuotoa. Lisäksi karjalaisten rinnastaminen kettuihin toiseuttaa vertaamalla ihmisryhmää eläimiin. Samalla karjalaisten kutsuminen ketuiksi on viittaus metaforaan viekkaasta ketusta, ja näin Tirroska tulee väittäneeksi karjalaisia oveliksi. Tirroska ei tyydykään keskustelemaan pelkästään Sassien ominaisuuksista vaan pyrkii tyypittelemään kaikki karjalaiset samanlaisiksi. Toiseuksista pyritäänkin usein tekemään yksipuolisia yleistyksiä, stereotypioita. Niitä luodessa keskitytään ryhmien välisiin eroihin ja tehdään erojen pohjalta yksinkertaistettu kuva toiseudesta. (Hänninen 2013, 10.) Toista tarkastellessa luodaan eroa meidän ja toisten välille, eikä Tirroskan silmissä haukkujen kohteena olekaan pelkästään omista oletetuista teoistaan vastuussa oleva yksilö vaan kokonainen ihmisryhmä riippumatta siitä, ketkä sen jäsenistä ovat todellisuudessa epärehellisiä. Toiseuksista luodut stereotypiat perustuvatkin usein todellisuuden sijaan mielikuviin. (mt.)

Tirroska pyrkii kuitenkin luomaan tyypittelyä asiasta, joka ei ole totta. Muidenkin henkilöhahmojen ennakkoluulot ovat nähtävissä heidän suhtautumisestaan väitettyyn velkaan. Vaikka esimerkiksi Tuomas-isäntä on tilanteessa Irjan puolella, hän valitsee uskoa Tirrosen tekemiin merkintöihin Katrin veloista. Irja kuiskaa opettajalle, että Tirronen on tehnyt merkinnät veloista kalenteriinsa jälkikäteen, joten ne ovat valheellisia. (NT 13)

Jyväskylän Tuomas-isäntä sanoi: Että. Tirroskan puheisiin ei kukaan Peräpellolla usko. Tirronen taas on tunnetusti jämtti mies, jonka allakan reunaan pitää luottaa. (mt. 13)

Sana sanaa vastaan -tilanteessa Tuomas päättää uskoa mieluummin paikallista miestä muualta tuleen tytön sijaan. Tuomas ja Tirronen ovatkin hyvin samankaltaisessa tilanteessa, molemmat aikuisia, miehiä ja paikkakunnan alkuperäisiä asukkaita. Siinä missä Tirronen on Tuomakselle vertainen, on nuori muukalaistytö Irja Tuomakselle auttamattomasti toinen. Toisaalta asetelmasta ei voi vetää liian hätäisiä johtopäätöksiä, sillä opettajaneidin lisäksi kaupanhoitaja ja poliisi asettuvat tilanteessa Irjan puolelle. Tuomaskin päättyy sanomaan Tirrosten epärehellisyydestä valittavalle Irjalle: ”— — Anna olla! Enemmän heille on kiusaa niiden saamisesta kuin sinulla menettämisestä.” (NT 15) Toisaalta kehotuksesta luovuttaa riitatilanteessa voidaan ajatella paistavan läpi Tuomaksen haluttomuus nousta vastustamaan Tirrosta. Hänelle Irja on se, jonka pitäisi olla vaatimatta oikeuksiaan. Samalla ajatus siitä, että Tirroset tulevat kärsimään

omaisuuden saamisesta, vihjaa Tuomaksen kuitenkin uskovan Irjan puhuneen totta ja Tirrosten valehdelleen. Tuomaksen mielestä Tirroset siis mahdollisesti tulisivat kokemaan tunnontuskia valheistaan tai joutuisivat kärsimään kylälaisten halveksunnasta vietyään orpolapsen omaisuuden.

Myös opettajaneidin suhtautuminen Irjaa kohtaan muuttuu, joskin hitaammin ja eri tavalla kuin Tuomaksen. Opettajaneidin ja Irjan suhteeseen vaikuttaakin eniten Irjan sotaorπους, joka mahdollistaa opettajaneidille Irjasta hyötymisen. Pienellä Irjalla ei ole ketään aikuista, joka pyyteettömästi valvoisi hänen etuaan, sillä Irjan ja opettajaneidin väliltä puuttuu selkeästi tunneside.

Opettajaneiti, poliisi ja kaupanhoitaja junailevat asiat niin, ettei Irja menetä koko omaisuuttaan Tirroksille. Yksi säästyneistä esineistä on 1800-luvulla tehty arkku, joka saa motiivin roolin romaanissa luoden hyväksikäytön uhan ja omien oikeuksien puolustamisen tematiikkaa. Opettajaneiti neuvoo ensin, ettei Irja saisi hukata tai myydä niin arvokasta esinettä. (NT 14) Vielä tässä vaiheessa opettajaneiti haluaa siis valvoa Irjan etua. Opettajaneidin ja Irjan teiden erotessa opettaja kuitenkin pyytää kirstua itselleen. Irjan kieltäytyttyä opettaja tarjoutuu ostamaan arkun. (mt. 47) Opettaja alkaa siis suostutella Irjaa tekemään juuri niitä asioita, joita on aiemmin neuvonut tätä välttämään. Pian kohtauksen jälkeen opettajaneiti lähtee, jolloin Irja pyytää opettajan hänelle lupaaman pankkitilin säästöjä omaan käyttöönsä. Opettajaneiti suuttuu ja purkautuu kuin olisi kauan pidätelty sisällään vihaa. Muiden haukkujen lisäksi hän huutaa: ”Totta on, ettei kasvatus tee korpinpojasta kyyhkystä. Karjalaisesta ei tule ihmistä...” (mt. 48) Opettajaneidin ja Irjan muutoin vaikeassa suhteessa ei evakkous ole ollut paljoakaan esillä ennen heidän lähtemistään eri teille. Tästä ja opettajaneidin purkauksenomaisista haukuista on nähtävissä, että Irjan siirtokarjalaistausta on kuitenkin vaikuttanut koko ajan opettajaneidin Irjaan suhtautumisen taustalla.

Irja kuvailee opettajaneidin suusta tulleen sanoja kuin konepistoolista. (NT 49) Kielikuva on tyypillinen kuvaus sille, että joku puhuu nopeasti ja ärhäkkäästi. Samalla voidaan ajatella konepistoolin ilmenemisen tekstissä olevan merkki Irjan sotatraumojen heräämisestä: opettajaneidin lähtö tarkoittaa Irjalle pakkoa etsiä uusi koti. Siinä missä Koivistolta Irjan on ajanut pois sota aseineen, tässä tilanteessa hänet saattelee matkaan konetuliaseen sarjatuleen rinnastuva haukkuryöppy. Opettajaneidin esittämien haukkujen jälkeen evakkouden kokemus ja sen vaikutukset häviävät pitkäksi aikaa Irjan

kirjoituksista, ikään kuin Irja sulkisi liian tuskalliset muistot pois tietoisuudestaan ja piilottaisi yhden toiseuttavan osan identiteetistään pois näkyviltä.

Irjan evakkomatka toistuu kuitenkin symbolisesti romaanissa useaan kertaan. Äiti ja hän pakenevat sotaa Koivistolta reessään kaikki se, mitä he ehtivät ottaa mukaan. (NT 8) Irjan saatua hädän Tirrosilta hänen jäljelle jäänyt omaisuutensa pakataan taas halkokelkkaan ja hän joutuu vaihtamaan asuntoa. (NT 13) Evakkomatkan toistumisen vaikutelmaa korostaa Tirrosten nihkeä suhtautuminen juuri Irjan karjalaisuuteen. Irja häädetään pois nimenomaan karjalaisevakkona eikä vain velkaiseksi epäiltynä vuokralaisena. Kuten evakkomatalla myös paossa Tirrosten luota Irja menettää paljon omaisuuttaan.

Aikuisena tekemänsä huvimatkan Irja rinnastaa itsekin evakkomatkansa ja tuo vertauksen eksplisiittisesti esiin.

Niin ankara ja apea kuin elämäni ensimmäinen matka oli, sen keskeltä kohoaa lämmittävänä ja siunaavana muistona äidin lohtua ja turvaa antava käsivarsi hartioitteni ympärillä.

Samanlainen lämmin turvallisuuden tunne täyttää nytkin mieleni.

Luojan kiitos, etten ole Hyvärinmäen Annan ja Hermannin sukua. (NT 268)

Romaanin alkua edeltävässä tilanteessa Irja ei ole täysin yksin, vaan hänellä on äiti. Vasta äidin kuolema sysää Irjan täysin ulkopuoliseksi, viiteryhmättömäksi ihmiseksi. Loppuratkaisussa Rehtori ja Irja päätyvät oletettavasti yhteen, jolloin Irjalla on jälleen olemassa lähiomainen. Irja siis liitetään romaanin lopuksi takaisin järjestykseen, osaksi jonkinlaista perhesysteemiä ja yhteisöä. Järjestykseen paluun tematiikkaa tukee myös se, että Irja nai ylöspäin, itseään rikkaamman ja vanhemman miehen, kuten voidaan nähdä sopivana ratkaisuna romaanin kontekstissa. Samalla tämä hypergamia on tarinan yhteisön naiselle myös sallitumpi – tai ainakin parhaiten toimiva – tapa pyrkiä sosiaaliseen liikkuvuuteen.

Romaani kuvaa aikaa, jolloin Irja on ikään kuin välitilassa, täysin ulkopuolisena. Ympyrä sulkeutuu Irjan saatua puolison, mikä samalla korostaa myös Irjan aikuistumista, siirtymää lapsuudenperheestä tai yksinäisyydestä osaksi uutta perhettä. Samalla loppuratkaisu luo myös uudenlaista järjestystä, sillä Rehtori haluaa tukea Irjaa tämän pyrkimyksissä. Romaanin loppu implikoi Irjan saavan säilyttää molemmat unelmat: muiden hyväksynnän saavuttamisen elämäntavalleen sekä nousukkuuteen pyrkimisen.

4.2 Toiseudesta irti pyrkiminen

Irjalla pyrkii irti toiseudestaan useilla tavoilla, joista vähiten rakentavana voidaan pitää toiseuden siirtämistä muihin ryhmiin. Ilmiö on hyvin samankaltainen kuin Jussi Ojajärven *Varasto*-romaanista (1998) löytämä käyttäytymismalli. Arto Salmisen *Varastossa* varastotyöntekijät heittävät tikkaa pornojulisteeseen siirtääkseen oman alistetun asemansa johonkuhun toiseen; yhteisön alimpina pidetyt etsivät siis kuumeisesti jotain, jota pitää itseään alistetumpana. Oma alemmuuden tunne halutaan kohdistaa minuuden ulkopuolelle pyrkimällä alistamaan muita. (2015, 195–196.) Vaikka Ojajärvi ei käsittelekään toiseutta, hänen havaintoansa *Varasto*-romaanista on mielekästä hyödyntää myös toiseuden sisältämiä hierarkioita teoretisoidessa. Irjan tapa siirtää alempi asema ja toiseus muihin noudattelee *Varaston* päähenkilöiden toimintaa.

Toiseutetuksi voi joutua myös iän takia (Hänninen 2013, 11), kuten voidaan nähdä Irjan ja Lainan kiistellessä koulun suursiivousta tehdessään. On kuitenkin vaikea määritellä, minkä ikäinen ihminen olisi sitten kaikkein prototyyppisin ihminen ja mitkä ikäkaudet taas toiseuksia. Iän ja toiseuden välinen monimutkainen suhde antaakin siis sekä Irjalle että Lainalle aseet väittelyyn. Laina pyrkii alentamaan Irjan asemaa tytöttelemällä: tämä on niin nuori, ettei tämän pitäisi luulla itsestään liikoja. Irja taas pitää Lainaa vanhana ”akkana”, jolla on ikää taakaksi asti. Lapset ja nuoret, mutta myös vanhukset voidaan mieltää tunnusmerkkisiksi tyypillisen ihmisen näyttäytyessä usein ei-ikäntyneenä aikuisena. Bourdieun mukaan valtaa jaetaan muiden kategorioiden lisäksi myös iän perusteella. Hänen mielestään esimerkiksi nuorilla on vähemmän valtaa, sillä heidän halutaan olevan tottelevaisia. Kuitenkin myös vanhuus johtaa usein ihmisen aseman huonontumiseen. (1980/1987, 128–134.) Periaatteessa siis sekä vanhempi Laina että pian 21 vuotta täyttävä Irja ovat molemmat potentiaalisesti toisia ikänsä puolesta. Tämä mahdollistaa heidän välisensä kilpailun subjektiudesta: toisen ikää pyritään korostamaan. Kumpikin yrittää toiseuttaa toisiaan objektivoimalla: Irja haukkuu tekstissään Lainaa ”akaksi” kun taas Laina puhuttelee Irjaa alentavasti: ”Kuule likka!” (NT 76) Sukupolvien välinen kamppailu ilmeneekin usein tällä tavalla. Halutessaan pitää vanhat poissa hallitsevista asemista nuoret haluavat pitää vanhat vanhoina. (Bourdieu 1980/1987, 134.) Juuri näin Irja tekee akatellessaan Lainaa. Vanhojen intresseissä taas on pitää nuoret

nuorina ja siten poissa valta-asemista (mt.), kuten Laina haluaa tehdä Irjalle työtötelemällä.

län ja toiseuden välinen yhteys on monimutkainen, ja ilmiön monimutkaisuutta lisää se, että kaikille tulee ikää lisää joka hetki koko elämän ajan. Irjan suhtautuminen vanhempiin naisiin näyttäytyykin lukijalle koomisena: jos Irja vain elää tarpeeksi pitkään, myös hänestä tulee vanha nainen. Tämä kuvastaa hyvin romaanin huumorin kerrostuneisuutta. Irjan nauraessa vanhoille naisille romaanin sisäisessä maailmassa romaanin tasolla lukija saattaa taas nauraa Irjan suhtautumiselle. Voidaankin kysyä, onko lopulta naurun kohteena Laina tai vaikkapa opettajaneiti vaiko sittenkin Irjan lyhytnäköisyys. Samalla himmenee myös se, kuka onkaan romaanin tasolla toiseuttavan huumorin kohde, Irja vai Irjan pilkkaamat naiset.

Toinen kohta, jossa Irja yrittää etsiä toiseutetumpiaan on hetki, jolloin opettajaneiti tenttaa Irjalta, mitä tämä on valehdellut isovanhemmistaan.

- Mitä juttuja oikein latelet englantilaisista isovanhemmistasi? tiukkasi opettajaneiti, joka ei ole syntynyt siellä, missä leikkipuheen siemeniä kylvetään.
- Kiitän tässä julkisesti Luojaa, ettei isoäitini valinnut neekerikokkia isoisäkseni, sillä silloin olisi Peräpellolla muutakin ihmettelemistä kuin pituuteni, sanoin silmää räpäyttämättä. (NT 24)

Irjan ajatuksissa sukujuurten vaikutuksista on nähtävissä hänen yrityksensä kertoa siitä, ettei hän ole niin toinen kuin voisi olla. Irjan tavassa näyttää rodullistettu ihminen itseä toiseutetumpana on nähtävissä selkeitä rasistisia piirteitä, vaikka romaanin konteksti tekee tulkinnasta haastavaa. 1950-luvun suomalaisen pikkukylän asukkaalle n-sana ei välttämättä näyttäytyä lainkaan tunnusmerkkisenä. Vaikka itse sana ei olisi kontekstissaan vielä pejoratiivistunut tai Irja ei tarkoittaisi sillä pahaa, on se väkisininkin rasistinen. Ylipäänsä se, että yhdestä ihmisryhmästä käytetään rodullistavaa nimitystä ja muista ei, on toiseuttava käytäntö. Esimerkiksi valkoisesta ihmisestä on vaikea keksiä muuta suomenkielistä nimitystä kuin vain valkoinen.

Irjan tapa suhtautua rodullistettuihin ihmisiin on tyypittelevä: hän kiinnittää huomiota vain yhteen piirteeseen. Tämä voidaan lukea Irjan kömpelöstä vitsistä siitä, että hän olisi näkyvästi erilainen, jos hänen suvussaan olisi rodullistettuja ihmisiä. Näin Irja päätyy hyödyntämään stereotypioita korostaen toiseudessa vain yhtä seikkaa, tässä tapauksessa ihonväriä. Kyseenalaisena voidaan nähdä myös Irjan tapa ”kiittää Luojaa” siitä, että

hänen sukujuurensa ovat valkoiset. Onkin mielenkiintoista, ettei jatkuvasti toiseksi itsensä tunteva koe sympatioita muita toiseutettuja kohtaan. Sen sijaan Irjaa näyttää kiinnostavan lähinnä se, että ainakin yhdellä tavalla hän on samanlainen kuin muut papujokelaiset ja peräpeltolaiset.

Samalla Irjan sanat jättävät mahdollisuuden myös toiselle tulkinnalle, jonka mukaan Irja ei niinkään itse välitä ihmisen ihonväristä. Sen sijaan väitteellään hän korostaa peräpeltolaisten ahdasmielisyyttä: jos heistä vähän pidempi ihminen on niin erikoinen, miten he suhtautuisivatkaan erivärisiin ihmisiin. Irja ei siis olisi kiitollinen niinkään siitä, ettei ole sekoitus eri ihonvärejä. Sen sijaan hän olisi onnellinen siitä, että hänellä on yksi piirre, joka ei altista häntä syrjinnälle.

Moraalisesti parempana – ja myös toimivampana – tapana irrottautua toiseudesta voidaan pitää ihmisten välisen yhteyden korostamista, kuten Irjan tutustuesssa uusiin ihmisiin Helsingin olympialaisissa. Suomessa järjestetyt vuoden 1952 olympialaiset merkitsivät maalle mahdollisuutta esitellä maailmalle suoriutumista jälleenrakennuksesta ja saada hyvää mainosta. Romaanissa ilmiö rinnastuu Irjan omaan projektiin. Olympialaisissa hän pääsee esittelemään uudelleen rakentamaansa minuuttaan: puhumaan vierailia kielillä, tutustumaan eri maiden ihmisiin ja kokemaan hyväksyntää. Siinä missä Irja on Papujoella toinen, ympäri maailmaa saapuneiden kisavieraiden joukossa hän ei ole sitä ainakaan negatiivisella tavalla. Hän saattaa olla erilainen, muttei alistettu. Olympialaisissa Irja huomaa, että itse asiassa kaikki ovat erilaisia, eikä sitä tarvitse hävetä.

Olympialaisissa ilmeneekin toiseus positiivisena ilmiönä. Positiivisella toiseudella viitataan siihen, että erilaisuus tunnustetaan ja hyväksytään (Korhonen 2013, 25). Alkuun Irjalla on yhä tarve siirtää toiseus muihin. ”Ei meistä kukaan välittänyt. Me olimme tavallisia suomalaisia. Kaikki tuijottivat neekereitä, hinduja, mongoleja, jenkkejä ym.” (NT 180) Irjan maailma on jakaantunut meihin ja heihin, mutta nyt hän kokee kuuluvansa meihin, ”tavallisiin suomalaisiin”, ehkä ensimmäistä kertaa. Yhtäkkiä pelkkä oma suomalaisuus onkin asia, jonka avulla omasta toiseudesta pääsee eroon, joten hän päättää korostaa muiden toiseutta luettelemalla, mitä kaikkia muita ryhmiä hänen sijaansa tuijotetaan.

Pian tämän jälkeen Irja kuitenkin näkee, ettei erilaisuus ole hierarkkista. Jo Irjan kielenkäyttö muuttuu, rasistisimmat sanat karsiutuvat pois hänen kuvaillessaan, miten hän alkaa keskustella ”mustien ja valkeiden jenkkien” kanssa. (NT 180) Olympialaisissa Irjan maailmankuva avartuu: ihmisiä on lukuisia erilaisia, mutta kaikki ovat silti

samanarvoisia. Irja ei ole mikään kummajainen ja ainoa laatuaan eikä sen puoleen kukaan muukaan.

Äitini kuoleman jälkeen en ole rakastanut ketään. Nyt tunsin ja tiesin omaavani jälleen sen taidon. Rakastin kaikkien kansojen nuoria ihmisiä, jotka lippuineen ylväinä marssivat kentälle. Rakastin rumpaleita, joiden palikat nousivat ja laskivat yhtäikaa. Rakastin Paavo Nurmea, joka toi olympiatulen, ilmoitustaulua, kyyhkysiä ja Barbaraakin. (NT 182)

Otteessa voidaan nähdä siirtymä juuri sodasta selvinneestä maasta – ja yksilöstä – uuteen tilanteeseen. Irjalle 1945 tapahtunut äidin kuolema rinnastuu laajempaan yhteiskunnalliseen apatiaan. Vuoden 1952 merkkitapahtuma symboloi paitsi suomalaisille selviytymistä, myös Irjalle yksilönä vapautumista traumojen painosta.

Uudenlaisen elämäntavan kehittyminen toisen maailmansodan jälkeisessä Suomessa luokin Irjalle uusia toiminnan mahdollisuuksia. Esimerkiksi asutuskeskuksen ehkä uudenaikaisempi kouluyhteisö hyväksyy Irjan osaksi porukkaa helpommin kuin papujoen vanhanaikaisempi kyläyhteisö. Lopulta myös suhde Rehtoriin saattaa antaa Irjalle hyväksytyimmän aseman yhteisössä. Romaanissa toiseus onkin pysyvän olotilan sijaan pikemminkin liikettä, jonka olemus muuttuu eri tilanteissa.

5 LOPUKSI

Hilja Valtosen tuotannossa *Neiti talonmies* ei ole ainoa toiseutta käsittelevä teos, vaan sen ilmenemistä myös muissa romaaneissa olisi hedelmällistä tutkia. Esimerkiksi *Nuoren opettajattaren varaventiili* (1927) ja *Poikamiestyttö* (1966) tarjoavat erilaista näkökulmaa ilmiöön. Siinä missä Irjaa toiseuttavat muun muassa sosiaaliseen nousuun ja sukupuoleen liittyvät asiat, *Nuoren opettajattaren varaventiilin* Liisa joutuu ulkopuoliseksi muuttaessaan Savosta Pohjanmaalle. *Poikamiestytön* päähenkilö Pian elämää taas varjostaa toiseuttava stigma ensihenkäyksestä alkaen: hän on äitinsä hylkäämä avioton lapsi.

Toiseus on terminä niin suhteellinen ja kompleksinen, että tutkimuksessa sitä on voitava soveltaa. Jokainen on toiselle toinen, joten on pystyttävä katsomaan, milloin joku on yhteisössä erityisen toinen ja miten toiseutuminen ja siitä pakeneminen tapahtuvat. Myös *Neiti talonmiehen* hierarkiat ovat jatkuvassa liikkeessä, jossa Irjaa toiseutetaan, hän pyrkii pois toiseudesta ja siirtämään toiseuden itsestään muihin. Romaanissa ilmiö toiseus ilmenee niin hierarkioissa, ryhmään kuulumisessa ja ulkopuolelle jäämisessä kuin kysymyksissä tyypillisyydestä ja epätyypillisyydestäkin.

Romaania – ja etenkin päiväkirjaromaania – tulkittaessa toiseuden käsitteen suhteellisuus korostuu: kaikkein eniten toimija ja subjekti, kaiken keskipiste, on lopulta päähenkilö. Tarina suodattuu lukijalle kokonaan Irjan katseen läpi, ja tämä ottaakin oikeudekseen esimerkiksi näyttää muita henkilöitä toiseuttavassa koomisessa valossa.

Evakkoon joutuminen ja orvoksi jääminen ovat tragedioita, jotka aloittavat Irjan toiseutumisen. Alkuun Irja päätyykin toisen asemaan pakosta, vaikka myöhemmin hänessä syttyy myös oma halu pyrkiä erikoisluonteeksi. Nämä pyrkimykset johtavat Irjan tuottamaan niin poikkeuksellista luokka- kuin sukupuolihabitustakin.

Nousukkuus on Irjan pyrkimystä kohti subjektiutta ja sosiaalisesti, kulttuurisesti ja taloudellisesti parempaa asemaa. Ironista kyllä, nousukkuudesta muodostuu Irjalle vain yksi toiseuttava kategoria lisää. Tavallaan nousukkuus voisi tarjota Irjalle mahdollisuuden kuulua yhtä aikaa sekä työväenluokkaan että keskiluokkaan. Romaanissa Irja päätyy kuitenkin päinvastaiseen tilanteeseen: hän ei kuulu kumpaankaan. Toisaalta

ryhmät sulkevat Irjan ulkopuolelleen, eikä myöskään Irja itse aktiivisesti pyri kumpaankaan kategoriaan vaan pikemminkin haluaa pysyä kategoriattomana.

Naisena Irja on yhtä aikaa sekä subjektimpi kuin muut romaanin naiset että toiseutetumpi kuin muut. Irjan asema on hyvinkin itsenäinen: hänellä on melko hyväpalkkainen työ, suhteellisen paljon säästöjä ja valtaa sisältävä talonmiehen ammatti. Samalla kuitenkin naimattomuus sysää Irjaa alemmas hierarkiassa. Romaanissa keskeisiksi kysymyksiksi nousevatkin kunniallisuuden vaatimukset ja parisuhteen mahdollisuudet. Osa henkilöhahmoista toiseuttaa Irjaa joko epäilemällä tämän kunniallisuutta tai ahdistelemalla tätä. Myös näissä tilanteissa valtasuhteet ovat kuitenkin horjuvia; Irjalla on kyky puolustaa itseään. Irjan ahdistelija päätyykin monesti alempaan asemaan Irjan käyttäessä toimijuuttaan ja vaikkapa heittäessä häiritsijän hankeen.

Parisuhdemarkkinoilla Irja toiseutuu ulkomuotonsa takia, hän ei – ainakaan omasta mielestään – ole riittävän viehättävä osallistuakseen kumppanin etsintään. Myös etäisyys sosiaalisessa tilassa näyttäytyy ensin esteenä Irjan ja Rehtorin väliselle romanssille. Irjan pyrkimykset sosiaalseen nousuun kuitenkin pienentävät parin välimatkaa sosiaalisessa tilassa, jolloin parisuhde muuttuukin mahdolliseksi. Romaanin esittämä vihje tulevasta parisuhteesta myös enteilee Irjan ulospääsyä toiseudesta, sillä romanssin myötä hänestä voisi tulla niin tavoitellun miehen rouva kuin sosiaalisessa liikkuvuudessa hyväksyttävästi onnistunut nousukas.

Kuten edellä mainitusta voidaan tulkita, uusien alueiden valloittaminen toiseuttaa Irjaa. Hänellä ei siis *vielä* ole omaa viiteryhmää. Vaikkei hän olisikaan maailman tai Suomenkaan mittakaavassa uranuurtaja, niin hän on ainakin Papujoella ja lähikylissä ensimmäinen laatuaan. Itse asiassa hän on pikemminkin sukupolvensa tyypillinen edustaja: nousukas, evakko ja sotaorpo muutamia kategorioita mainitakseni. Irjan voisikin nähdä edustavan toiseutettua sukupolvea. Siinä missä veteraanien ja suurten ikäluokkien sukupolvista puhutaan yhä, vuonna 1930 syntynyt Irja ikätovereineen jää näiden ryhmien väliin, valtavirtahistoriankirjoituksen ulkopuoliseksi. Samalla Irjan omannäköisten ja poikkeuksellistenkin elämänvalintojen tekemisessä on nähtävissä nousevan individualismin merkkejä. Romaanissa maailma on muuttumassa, Irja on vain aavistuksen edellä aikaansa. Lopulta *Neiti talonmies* osoittaa toiseuden voivan olla myös tavoiteltava tila, johon kannattaa aktiivisesti pyrkiä. Siinä missä kategorian sisällä voi olla ahdasta, on sen ulkopuolella rajattomasti tilaa.

Lähteet

NT = Valtonen, Hilja 1954: *Neiti talonmies*. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava. 5. painos.

Adkins, Lisa 2004: Introduction: Feminism, Bourdieu and After. *The Sociological review (Keele)*, 52:2, s. 3–18.
<https://journals-sagepub-com.ezproxy.utu.fi/doi/pdf/10.1111/j.1467-954X.2005.00521.x> [haettu 28.4.2021].

Arminen, Elina 2017: ”Avoliitto on nykyaikana huono liikeyritys” – Jälleenrakennusajan talous ja rakkauden mahdollisuudet Hilja Valtosen *Neiti talonmiehessä*. Elore 2. s. 1 – 20.
<file:///C:/Users/35840/Downloads/79300-Artikkelin%20teksti-113475-1-10-20190208.pdf> [haettu 9.4.2020].

Bourdieu, Pierre 1994/1998: *Järjen käytännöllisyys: toiminnan teorian lähtökohtia*. Suom. Mika Siimes. Tampere: Vastapaino.

Bourdieu, Pierre 1986: *Kultursociologiska texter i urval av Donald Broady och Mikael Palme*. Tukholma/Skåne: Brutus Östlings Bokförlag Symposion AB.

Bourdieu, Pierre 1980/1987: *Sosiologian kysymyksiä*. Suom. J. P. Roos. Tampere: Vastapaino.

de Beauvoir, Simone 1949/1980: *Toinen sukupuoli*. Lyhentäen suom. Annikki Suni. Jyväskylä: Kirjayhtymä.

Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan 1979: *The Madwoman in the Attic – The Woman Writer and the Nineteenth-century Literary Imagination*. London: Yale University press New Haven and London.

Helttunen, Anne & Uusi-Hallila Tuula 2019: *Naisia nimittäin – Kirjallisuutemme naishahmoja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Himberg, Petra 2012: Vanhapiika maksoi enemmän veroja. *Yle Elävä arkisto*.
<https://yle.fi/aihe/artikkeli/2012/06/06/vanhapiika-maksoi-enemman-veroja> [haettu 12.10.2020].

Hiltunen, Sirkku 2019: Mummojeni tarina – miten erilaista elämä olikaan ennen. Tieto ja trendit. Tilastokeskus. Blogit. <http://www.stat.fi/tietotrendit/blogit/2019/mummojen-tarina-miten-erilaista-elama-olikaan-ennen/> [haettu 18.12.2020].

Hyttinen, Elsi 2012: *Kovaa työtä ja kohtalon oikkuja. Elvira Willmanin kamppailu työläiskirjailijuuden tekijyydestä vuosisadan vaihteen Suomessa*. Turun yliopiston julkaisuja. Turku: Turun yliopisto.

Hänninen, Marja-Leena 2013: Johdanto. Teoksessa *Vieras, outo, vihollinen – Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. Toim. Hänninen, Marja-Leena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 9–20.

Ilmonen, Kaisa 2011: Intersektionaalisen queer-tutkimuksen kytkentöjä: Pohdintoja postkoloniaalisen ja intersektionaalisen seksuaalisuudentutkimuksen lähtökohdista ja keskeisistä kysymyksistä. *Pervoskooppi* 5:2, s. 1–16.

file:///C:/Users/35840/Downloads/50863-Artikkelin%20teksti-43742-1-10-20150508%20(1).pdf [haettu 10.3.2020]

Jokinen, Arto 2000: *Panssaroitu maskuliinisuus Mies, väkivalta ja kulttuuri*. Tampere: University Press.

Järvinen, Katriina 2019a: Lyödään pääomat yhteen. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 152–177.

Järvinen, Katriina 2019b: Naimakauppoja ja sattumankauppoja. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 15–37.

Järvinen, Katriina 2019c: Parisuhde luokkakuvassa. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 84–108.

Kaipainen, Anu 1987: *Vilulinnut*. Helsinki: WSOY.

Kallioniemi, Jouni & Heikkilä, Markku 2007: *Pököä pesään talkkari! Pääosissa suomalainen polttopuu ja talonmies*. Turku: Kustannusliike Kirjatorni Oy.

Kauranen, Ralf & Lahikainen, Lauri 2016: Luokan äänen ja hiljaisuuden muodostuminen rakenteellisesti ja kokemuksellisesti. Teoksessa *Luokan ääni ja hiljaisuus – Yhteiskunnallinen luokkajärjestys 2000-luvun Suomessa*. Toim. Anttila, Anu-Hanna; Kauranen, Ralf; Launis, Kati; Ojajärvi, Jussi. Tampere: Kustannusosakeyhtiö Vastapaino s. 46–87.

Klintrup, Petra 2011: *Kaksi tähteä – komeetta ja tähdenlento: suomalaisen naisviihteen asemointia – esimerkkeinä Hilja Valtonen ja Aino Räsänen*. Universitatis Ouluensis. Oulu: Oulun yliopisto.

Kolbe, Laura 2019a: Kumppanuus, rakkaus, seksuaalisuus – parisuhteen perusteita. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 109–126.

Kolbe, Laura 2019b: Missä maat on mainioimmat. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 178–186.

Kolbe, Laura 2019c: Oikeus, kirkko ja avioliitto. Teoksessa *Sopivia ja sopimattomia – Lempi, luokka ja suomalainen parisuhde*. Toim. Järvinen, Katriina & Kolbe, Laura. Helsinki: Kirjapaja s. 136–151.

Korhonen, Anu 2013: Vitsien vanhat naiset. Teoksessa *Vieras, outo, vihollinen – Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. Toim. Hänninen, Marja-Leena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 301–326.

Korhonen, Tua 2013: Eläin kreikkalaisessa maailmassa. Teoksessa *Vieras, outo, vihollinen – Toiseus antiikista uuden ajan alkuun*. Toim. Hänninen, Marja-Leena. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 23–52.

KR = Brontë, Charlotte 1847/1977: *Kotiopettajattaren romaani*. Suom. Kaarina Ruohtula. Helsinki: Kirjalito. 3. painos

Kytönen, Tarja 1998: *Miss Moderni: Naiskuva Hilja Valtosen romaaneissa 1920- ja 1930-luvulla*. Helsingin yliopiston julkaisuja. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Käyhkö, Mari 2006: *Siivoojaksi oppimassa. Etnografinen tutkimus työläistyöistä puhdistuspalvelualan koulutuksessa*. Joensuu University Press Oy. Joensuu: Joensuun yliopisto.

Löytty, Olli 2005: Toiseus – Kuinka tutkia kohtaamisia ja valtaa. Teoksessa *Suomalainen vieraskirja – Kuinka käsitellä monikulttuurisuutta*. Toim. Rastas, Anna; Huttunen, Laura; Löytty, Olli. Tampere: Kustannusosakeyhtiö Vastapaino s. 161–189.

Malmio, Kristiina 2011: Sukupuoli, yhteiskunta, valta ja kirjallisuus – Feministisen kirjallisuudentutkimuksen sosiologisuus. Teoksessa *Paluu maailmaan – Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Toim. Ruohonen, Voitto, Sevänen, Erkki, Turunen, Risto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 183 – 217.

Malmio, Kristiina 1999: Älykästä sukkeluutta ja reipasta realismia – 1920-luvun kirjallisuus. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toim. Lea Rojola. Suomen kirjallisuushistoria 1–3. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden seura s. 289–298.

Malmio, Kristiina 1996: Ketun kertomus – Kulttuurikoodeja, intertekstejä ja arkkitekstejä Hilja Valtosen romaanissa *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa! Mitä tapahtuu todelle*. *Kirjallisuudentutkijain Seuran vuosikirja* 49:2, 28–47.

Manninen, Kirsti 1989: Painosten herrattaria. Teoksessa *Sain roolin johon en mahdu – Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja*. Toim. Huhtala, Liisi; Manninen, Kirsti; Nevala, Maria-Liisa. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava s. 463 – 468.

McCall, Leslie 1992: Does gender fit? Bourdieu, feminism and conceptions of social order. *Theory and society*. 21:6, 837–867.
<http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=82fc5aff-49d7-42a5-b320-cbd5593278ad%40pdc-v-sessmgr02> [haettu 5.10.2020].

Ojajarvi, Jussi 2015: The Dirty Class: the Re-Intensified Antagonism of Capital and Labor, and the Politics of Arto Salminen. *The Journal of Finnish Studies. International Influences in Finnish Working-Class Literature and Its Roots*. 18:2.181–209.
https://www.academia.edu/44709348/The_Dirty_Class_The_Re_Intensified_Antagonism_of_Capital_and_Labor_and_the_Politics_of_Arto_Salminen.
[haettu 18.2.2021].

Popkin, Jeremy D. 2009: Philippe Lejeune, Explorer of the Diary. Teoksessa *Philippe Lejeune – On Diary*. Toim. Jeremy D. Popkin & Julie Rak. Hawaii: University of

Hawaii Press. 1–15.

Rojola, Lea 2009: Sivistyksen ihanuus ja kurjuus – Suomalaisen nousukkaan tarina. Teoksessa *Läpikulkuihmisiä – Muotoiluja kansallisuudesta ja sivistyksestä 1900-luvun alun Suomessa*. Toim. Melkas, Kukku; Grönstrand, Heidi; Launis, Kati; Leskelä-Kärki, Maarit; Ojajärvi, Jussi; Palin, Tutta; Rojola, Lea. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 10 – 38.

Roos, J. P. 1987: Pelin säännöt: intellektuellit, luokat ja kieli. Teoksessa *Sosiologian kysymyksiä*. Toim. Bourdieu, Pierre. Tampere: Vastapaino s. 9–29.

Rossi, Riikka & Isomaa, Saija 2013: Johdanto: Kirjallisuus naisten esittäjänä. Teoksessa *Kirjallisuuden naiset – Naisten esityksiä 1840-luvulta 2000-luvulle*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 9 – 24.

Ruohonen, Voitto 2011: Sosiologisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Teoksessa *Paluu maailmaan – Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Toim. Ruohonen, Voitto, Sevänen, Erkki, Turunen, Risto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 76 – 99.

Seppänen, Unto 1954: *Evakko*. Helsinki: Otava.

Sevänen, Erkki 2011: Johdanto – Kohti kirjallisten tekstien sosiologiaa. Teoksessa *Paluu maailmaan – Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Toim. Ruohonen, Voitto, Sevänen, Erkki, Turunen, Risto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 11 – 46.

Skeggs, Beverley 2006/2008: *Arvostus ja vastarinta*. Suom. Mikko Jakonen. Helsinki: Aivojen yhteistyö.

Skeggs, Beverley 2004/2014: *Elävä luokka*. Suom. Lauri Lahikainen & Mikko Jakonen. Tampere: Vastapaino.

Steinby, Liisa 2011: Subjektin ja sitä koskevien käsitysten historiaa. Teoksessa *Paluu maailmaan – Kirjallisten tekstien sosiologiaa*. Toim. Ruohonen, Voitto, Sevänen, Erkki, Turunen, Risto. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura s. 103– 154.

Thorpe, Holly 2009: Bourdieu, Feminism and Female Physical Culture: Gender Reflexivity and the Habitus – Field Complex. *Sociology of Sport Journal*. 26:4, 491– 516.

<http://web.b.ebscohost.com.ezproxy.utu.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=1&sid=4484dfe1-220b-4006-abc0-643256b4dbc3%40sessionmgr101> [haettu 7.10.2020].

Tieteen termipankin www-sivusto. Kirjeromaani.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:kirjeromaani>
[haettu 7.4.2020].

Tieteen termipankin www-sivusto. Päiväkirjaromaani.
<https://tieteentermipankki.fi/wiki/Kirjallisuudentutkimus:p%C3%A4iv%C3%A4kirjaromaani>
[haettu 3.4.2020].

Tilastokeskuksen www-sivusto.
<http://www.stat.fi/tup/laskurit/rahanarvonmuunnin.html>

[haettu 9.4.2020].

Tuukkanen, Anna 2009: Pukinjalalla koreasti. *Avain* 3–4. s. 60–73.

<https://journal.fi/avain/article/view/74778/36337>

[haettu 7.4.2020].

Valtonen, Hilja 1966: *Poikamiestyttö*. Helsinki: Otava.

Valtonen, Hilja 1938: *Hätävara*. Helsinki: Otava.

Valtonen, Hilja 1928: *Opettajan villikko*. Helsinki: Otava.

Valtonen, Hilja 1927: *Älä nuolaise ennen kuin tipahtaa*. Helsinki: Otava.

Valtonen, Hilja 1926: *Nuoren opettajattaren varaventtiili*. Helsinki: Otava.

Vilkuna, Kustaa 1990: *Etunimet*. Helsinki: Otava.